

Kül-Világ

A NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK FOLYÓIRATA

IV. évfolyam

2007/3-4.

www.kul-vilag.hu

TARTALOMJEGYZÉK:

TANULMÁNYOK

Jordán Gyula:

A kínai reformfolyamatot kísérő ideológiai áramlatok és viták
1979-től napjainkig (I. rész.)

1

Szalai András:

Kiotón innen és túl – Az amerikai csatlakozás esélyei

28

Kasnyik Márton:

Államépítés antropológiai perspektívából

51

Friedmann Viktor:

A konfliktuskezelés új terepei – Az államon belüli konfliktusok
regionális, inter- és transznacionális dimenziói

75

Demkó Attila:

Az Ír Köztársasági Hadsereg stratégiája és az arra adott brit válasz
napjaink gerillaháborúinak tükrében

100

PROFIL

Csizmadia Sándor:

Nekrológ: Bob Denard – A „köztársaság kalózkapitányának” halálára

114

KÖNYVISMERTETÉS

Wintermantel Péter:

Inogucsi Takasi: Japán politika

122

Impresszum

128

Jordán Gyula:

**A kínai reformfolyamatot kísérő ideológiai áramlatok
és viták 1979-től napjainkig (I. rész)**

A két részből álló tanulmány azokkal az ideológiai áramlatokkal foglalkozik, amelyek a reformidőszakban a legjelentősebb hatást gyakorolták. (Az áttekintés természetesen semmiképpen sem tekinthető teljesnek.)

Az első részben először két olyan ideológia bemutatására kerül sor, amely a hatalom magatartását, felfogását lényegében az egész reformidőszakban meghatározza, illetve befolyásolja: ezek a pragmatizmus és az ún. békés evolúció elleni harc. Ezt követően két olyan irányzattal foglalkozom, amelyek jelentkezésénél, illetve befolyásának alakulásánál az 1989-es Tienanmen téri véres események képezték a fő határvonalat: a neo-autoritarianizmus és a neo-konzervativizmus. Ezek a hatalmi elitet is elérő áramlatok azonban nem váltak olyan általánosan követett irányzattá, mint a megelőzőek.

A második rész legnagyobb terjedelemben a nacionalizmussal foglalkozik, amit indokoltta tesz az, hogy általános megítélés szerint nemcsak a hatalom, hanem a kínai tömegek gondolkodását leginkább ez jellemzi és befolyásolja. Történelmi előzményeinek rövid bemutatása után különböző gondolati alapjait és megnyilvánulási formáit tekintem át. Végül röviden érintem a liberalizmus, illetve a szociáldemokrácia kérdéskörét, amelyek közül csak az utóbbi jelentkezik a hatalom szintjén.

A második rész a Kül-Világ 2008/1. számában fog megjelenni.

Bevezetés

Kínában az 1970-es évek végén elindított reformfolyamat az egész világ figyelmét felkeltő eredményeket hozott. Ekkora méretű gazdaság ilyen huzamos időn keresztül még sohasem produkált, a több mint két évtized átlagában közel 10%-os növekedési ütemet. Gyökeresen megváltozott Kínának a világhoz való viszonya is, a „nyitás” politikájának jegyében – szakítva korábbi önizolációs gyakorlatával – bekapcsolódott a világ gazdaság vérkeringésébe, és megnövekedett gazdasági súlyára támaszkodva a világpolitika egyre aktívabb tényezőjévé vált.

* Jordán Gyula ny. docens, történész. Kutatási területe Kína XX. századi története különös tekintettel a reformidőszakra.

A külföldi tőke, különösen 1992 óta, óriási tömegben áramlik az országba, 2002-ben például a világon a legtöbb működőtőkét fogadta, megelőzve az Egyesült Államokat is.

A reformfolyamat az első nagy sikereket a mezőgazdaságban produkálta, ahol a kommunarendszert felváltotta a „családi termelési felelősségi rendszer”, ami lényegében az egyéni gazdálkodáshoz való visszatérést jelentette, anélkül azonban, hogy a föld magántulajdonjogát megkapták volna a parasztok. Az átfogó reformok azonban a mezőgazdaságon kívül minden más területet is érintettek, az alapvetőnek tekinthető iparon túl az elosztási, pénzügyi, társadalombiztosítási stb. szektorokat is. A reform a vállalatokat önálló, piaci körülmények között működő, a kormányzati beavatkozástól független gazdasági egységgé kívánta átalakítani, amelyek felelősek nyereségükért és veszteségükért. Az állami vállalatok privatizációjának gondolata a reformidőszak kezdetén fel sem merült, sőt határozottan elutasították, az 1990-es évek közepe tájára azonban a kínai vezetés eljutott a privatizáció korlátozott körű, majd egyre általánosabb gyakorlattá váló elfogadásáig, miközben maga a fogalom használata nem nyert polgárjogot.

A látványos eredmények mellett már az 1980-as évek második felére komoly feszültségek és válságjelenségek is érzékelhetővé váltak, amelyek legáltalánosabb okát a reformálódó, új elvek szerint működő, és a vele még együtt élő, régi gazdasági, társadalmi viszonyok közötti ellentmondások képezték. A gazdaság visszatérően túlfűtötté vált, megugrott az infláció, a központilag szabályozott és a piac által orientált árak egyidejű jelenléte óriási visszaélésekre adott lehetőséget, hatalmas méreteket öltött a hivatali korrupció. A társadalom tűrőképességét erősen próbára tevő mértékben megnöttek a jövedelemkülönbségek, az évtizedekig a biztos munkahelyhez szokott embereket megrázta az ismételten megjelenő munkanélküliség stb. A feszültségekre és ellentmondásokra hagyományos szerepének megfelelően az értelmiség, a diákság reagált a legérzékenyebben, amely már a reform első évtizedében az elméleti tevékenység mellett petíciókkal, tüntetésekkel is többször jelét adta elégedetlenségének. Ez a réteg figyelt leginkább a világban zajló eseményekre, különösen a kommunista országokban, a Szovjetunióban tapasztalható változásokra (peresztrojka, glasznoszty), instabilitásra. A belső és külső tényezők együttesen vezettek 1989 tavaszán a demokratikus megmozduláshoz, amelyet ellenforradalmi lázadásnak bélyegeznek, és amely június 4.-én a Tienanmen téri mészárlásba torkollott.

A reformok azonban, bizonyos megtorpanás, lefékezés után folytatódtak és különösen 1992-től vettek újabb lendületet, amelyet kétségtelenül ösztönzött a kommunista rendszerek összeomlása, a hasonló sors megelőzésének szándéka is. Már akkor elég világos volt, hogy a

kínai vezetés bizonyos mértékig kényszerpályára került, hatalma, a rendszer legitimációja fokozódó mértékben a gazdaság teljesítményéhez, a prosperitáshoz van kötve, ezt pedig csak a reformok folytatása biztosíthatja.

A reformok elindításakor a gazdasági mellett a politikai reformok szükségességét is megfogalmazták, ezen a téren azonban a változások messze elmaradtak a gazdaságiaktól. Ezeknek tulajdonképpen már 1979-ben erős korlátokat szabott és gátat állított Teng Hsziao-ping a négy alapelv megfogalmazásával, amelyhez Kínának úgymond a modernizáció egész folyamata során ragaszkodni kell: a szocialista út, a proletárdiktatúra, a kommunista párt vezető szerepe, a marxizmus-leninizmus és Mao Ce-tung gondolatai. Természetesen nem beszélhetünk abszolút változatlanságról, a maói időszak totalitárius rendszere autoritárius állammá alakult át, amely változatlanul korlátozza a szabad véleménynyilvánítást, számos szabadságjog érvényesülését, minden rendelkezésére álló eszközzel akadályozza független, autonóm politikai-társadalmi szervezetek létrehozását, a politikai pluralizmus minden megnyilvánulását.

A reform eredményeként ugyanakkor olyan társadalmi csoportok és erők jelentek meg, amelyek érdekelték a politikai változásokban, érdekeik szervezett vagy informális módon való érvényesítésében (magánvállalkozók, új gazdagok, megerősödő középrétegek, másként gondolkodók stb.). A politikai változások további komoly gátját jelenti a vezetés által a társadalmi-politikai stabilitásra helyezett hangsúlyt, amely nagymértékben kihasználja a kínai tömegekben mélyen lakozó félelmet a káosztól, a rend megbomlásától.

Az autoritárius irányítás alatt a gazdaság jelentős része már piacgazdasági, jórészt kapitalista elvek alapján működik. A szocializmus fogalma fokozatosan kiüresedett, bár természetesen változatlanul megmaradt fő hivatkozási alapnak és legitimáló tényezőnek. A profit, a piac, a gazdasági hatékonyság sokkal többször kerülnek szóba, mint a lényegében már elfeledett osztályharc, a kommunizmus vagy az internacionalizmus. A társadalom, az emberek figyelme elsősorban a gazdasági jólét, az életszínvonal, a pénzszerzés problémáira összpontosul, és mind kevésbé kényszerítik őket arra, hogy az ideológiával, a politikával foglalkozzanak. A vezetés is szinte sugallja ezt az apolitikus magatartást, amely mindaddig jellemző marad, amíg az emberek gazdasági helyzetük javulását, vagy legalábbis biztonságát remélhetik. Az abszolútnak semmiképpen sem tekinthető apolitikusság, az ideológiai problémáktól való távolság tartás végképp nem jellemző az értelmiségre, az akadémiai körökre, amelynek tagjai az egész reformidőszak során a legkülönbözőbb értelmező és magyarázó irányzatokkal, vitakérdésekkel léptek fel. Ezek időnként igen kritikusan, a rendszer

felfogásától igen távolságtartó módon foglaltak állást, így a hatalom részéről is eltérő fogadtatásra találtak.

Miközben világszerte élénk érdeklődés kíséri a kínai reformidőszak gazdasági eredményeit, nagy számban születnek elemzések Kína gyors felemelkedésének a világpolitikára, a nemzetközi erőviszonyok változásaira gyakorolt hatásairól, összehasonlíthatatlanul kevesebb figyelmet kapnak – a nacionalizmus eluralkodását leszámítva – az egész folyamatot végigkísérő ideológiai viták, áramlatok. Holott a reformok eredményeként pluralizálódó és differenciálódó társadalom, a hatalomgyakorlás némileg enyhültebb viszonyai között megteremtette a háttérét különböző nézetek, eszmei irányzatok jelentkezésének. A hatalom képviselői között a rendszer ideológiai alapjának számító, és rituálisan emlegetett marxizmus-leninizmus, Mao gondolatai stb. mellett – már csak a reformokhoz való eltérő viszonyuk okán is – különböző nézetek fogalmazódnak meg, illetve ilyeneket tesznek magukévá. Emellett az alkotó értelmiség is, amely érzékenyen reagál a világban jelentkező gondolati, eszmei áramlatokra, szintén különböző – nem egy esetben a hivatalostól eltérő – nézeteket, ideológiákat fogalmaz meg. Az egész problémára rányomja bélyegét az a diszkrepancia, ami a gazdasági reformok dinamikus haladása és a politikai rendszer igen lassú változása között fennáll, és egyre nagyobb feszültségeket kelt. Írásommal az volt a célom, hogy némi képet adjak ezekről a szellemi mozgásokról, amelyek talán alaposabbá, ugyanakkor árnyaltabbá teszik Kínára vonatkozó ismereteinket.

A két részből álló tanulmány azokkal az ideológiai áramlatokkal foglalkozik, amelyek a reformidőszakban a legjelentősebb hatást gyakorolták. (Az áttekintés természetesen semmiképpen sem tekinthető teljesnek.) Az *első részben* először két olyan ideológia bemutatására kerül sor, amely a hatalom magatartását, felfogását lényegében az egész reformidőszakban meghatározza, illetve befolyásolja: ezek a pragmatizmus és az Ún. békés evolúció elleni harc. Ezt követően két olyan irányzattal foglalkozom, amelyek jelentkezésénél, illetve befolyásának alakulásánál az 1989-es Tienanmen téri véres események képezték a fő határvonalat: a neo-autoritarianizmus és a neo-konzervativizmus. Ezek a hatalmi elitet is elérő áramlatok azonban nem váltak olyan általánosan követett irányzattá, mint a megelőzőek.

A *második rész* legnagyobb terjedelemben a nacionalizmussal foglalkozik, amit indokoltta tesz az, hogy általános megítélés szerint nemcsak a hatalom, hanem a kínai tömegek gondolkodását leginkább ez jellemzi és befolyásolja, Történelmi előzményeinek rövid bemutatása után különböző gondolati alapjait és megnyilvánulási formáit tekintem át. Végül

röviden érintem a liberalizmus, illetve a szociáldemokrácia kérdéskörét, amelyek közül csak az utóbbi jelentkezik a hatalom szintjén.

Pragmatizmus

Általánosan elfogadottnak tekinthető, hogy a reformidőszakban a kínai vezetés meghatározó részének – élén Teng Hsziao-pinggel – magatartását, felfogását a pragmatizmus jellemzi. Teng pragmatizmusának egyik igazolásaként idézik még 1962-ben tett kijelentését, amely szerint „mindegy, hogy a macska fekete vagy fehér, ha megfogja az egeret, jó macska.” Ez tulajdonképpen azért vált ilyen ismertté és nevezetessé, mert a „kulturális forradalom” alatt többek között erre való hivatkozással váltották le és üldözték a szélsőbalosok. Teng és utódai a gazdasági reformokkal, a pragmatikus és liberális gazdaságpolitikával nem egyszerűen csak a maói időszaktól örökölt válsághelyzetet és viszonylagos elmaradottságot kívánták kezelni, hanem szemük előtt ugyanaz a cél lebegett, mint ami több mint száz éve minden kínai vezető vágyálma volt, függetlenül az általa képviselt rendszertől és politikai felfogástól: Kína régi nagyságának, fényének visszaszerzése és világhatalmi tényezővé tétele. A császári időszak utolsó évtizedeiben ez ugyanúgy célkitűzés volt, mint Szun Jat-szen, Csang Kaj-sek és Mao Ce-tung számára. Kína potenciális nagyhatalmi jellegét ismerték el azzal, hogy a II. Világháború során a négy nagy szövetséges egyike lett, ezt szimbolizálta az ENSZ Biztonsági Tanácsában neki juttatott állandó tagság. A tényleges gazdasági, katonai ereje és helyzete, illetve potenciális lehetőségei és nagyhatalmi ambíciói közötti szakadék felszámolása volt az 1949 utáni kommunista vezetés fő szándéka. Mao ezt a feladatot a lehető legrövidebb idő alatt a racionalitást figyelmen kívül hagyó ütemgyorsításokkal, „ugrással” akarta végrehajtani. Vezetése alatt óriási erőfeszítések és mérhetetlen emberi szenvedés árán az ország gazdasága nagy fejlődést mutatott, nukleáris hatalommá vált, de inkább csak saját múltjához képest lépett jelentősen előre, a világ fejlett részéhez viszonyítva a lemaradása csak kevéssé csökkent.

A Mao utáni vezetés az ország modernizálásának sokkal eredményesebb és hatékonyabb megoldási útjait választotta, amelyek Kínát valóban közelebb vitték az áhított célhoz. Ezek a reformok azonban nem egy eleve részletesen kidolgozott stratégiát követtek, hanem a fokozatos, lépésről lépésre történő reformálás módszerével haladtak. Különösen az első időszakban volt jellemző, hogy kísérletekkel próbálták ki az új megoldásokat, módszereket, majd az eredményesnek bizonyultakat széles körben elterjesztették. A vezetés felfogását, az alkalmazott módszereket személetesen tükrözte az „átkelni a folyón, kitapogatva a köveket”

metafora. Azt is hozzátehetjük azonban, hogy nemcsak a víz alatti „kövek” körvonalai voltak bizonytalanok, hanem a „folyó túlsó partja” is, vagyis jórészt hiányzott annak részletes kidolgozása, elméleti felvázolása, hogy milyen társadalmi, gazdasági rendszer, formáció létrehozása a cél. (A „szocialista piacgazdaságot” mint cél-megjelölést is csak a 90-es évek elején fogadták el.) A modernizálásra illetve a szocializmusra való állandó utalás ezt nem pótolhatta.

A pragmatizmus formálódásának Kínában hosszú előtörténete van, már a császári időszak reformereinél jelentkezett, akik az ország félgymati, megalázott helyzetében keresték egy eredményes fejlesztési stratégia megvalósításának lehetőségeit.¹ Az egyik sokat idézett megfogalmazás Csang Csi-tung konfuciánus reformer tudós-hivatalnoktól származik, aki nemzeti fejlesztési ideológiaként és stratégiaként javasolta: „a kínaiak a lényegben, a Nyugat az alkalmazásban”, azaz, érthetőbben és bővebben: „a kínaiak tanítják a lényegi elveket, a nyugatiak tanítják a gyakorlati alkalmazást”. Ez egyrészt tartalmazta a kínaiaknak a civilizációs felsőbbrendűségükbe vetett meggyőződését a „lényeget” tekintve, másrészt szemben állt a neo-konfuciánus felfogással a „lényeg” és az „alkalmazás” egységére vonatkozóan. Mindazonáltal pragmatikus megközelítésével – amely el tudta képzelni Kína modernizációját, és a Nyugattól bizonyos értelemben felfogott tanulást, a kínai kulturális identitás elvesztése nélkül – nagy hatást gyakorolt a kortárs kínai elitre és politikájára.² Más dolog, hogy Csang pragmatikus megközelítését a konzervatívok azért bírálták, mert túl messzire ment a nyugati technológia és tudomány elismerésében, míg a forradalmi elit kevesellte radikalizmusát, mivel túl sokat kíván megtartani a hagyományos szellemből.³

A nemzetiek olyan befolyásos vezetői, mint Szun Jat-szen, majd Csang Kaj-sek ezzel szemben hangsúlyozták a konfuciánus hagyományt, amelynek fontos szerepet szántak a kínai szellem megújításában, hogy ellen tudjon állni a nyugati imperializmusnak és eszmerendszerének. Szun számára (de Mao számára is) nyilvánvaló volt, hogy a külföldi eszmék és dolgok kölcsönvételét a kínai célok szolgálatába kell állítani. Szun a gyakorlati alkalmazás kritériumának fontosságát hangsúlyozta: „Nem dönthetjük el, hogy egy eszme jó vagy sem anélkül, hogy ne látnánk a gyakorlatban. Ha az eszmének gyakorlati értéke van

¹ Ko, Sung-bin: China's Pragmatism as a Grand National Development Strategy: Historical Legacy and Evolution. *Issues and Studies* No. 37. (2001. november-december). pp. 1-28.

² A kérdéshez ld: Fairbank, John K. - Kwang-ching Liu (szerk.): *The Cambridge History of China*. Caves Books, 1989, pp. 199-201.

³ Az utóbbiak törekvése az általános nemzeti reformra aztán a „május 4 mozgalomban” kulminált, amikor jelentős részük totálisan elutasította a konfuciánus értékeket és etikát. Ők és a szocialisták a régi értékektől és gondolatoktól való teljes megszabadulásra törekedtek, egy „kínai reneszánszra”.

számunkra és a világ számára, jó, ha az eszme nem használható, nem jó.”⁴ Ezzel az időnként ellentmondásos, inkohereus megközelítést eredményező pragmatizmussal Mao is egyetértett, annak ellenére, hogy vele kapcsolatban elsősorban doktriner, az ideológia és a politika elsőbbségét hirdető felfogást szokták emlegetni. Mao 1937-ben „A gyakorlatról” címen írt elméleti munkájában többek között már kifejtette a később Tengék által favorizált megállapítást: „Az igazság kritériuma a gyakorlat.”⁵

Számos egyéb, itt nem említett, pragmatikus nézet és fejtegetés jelezte, hogy Teng Hsziao-pingnek és követőinek volt mire támaszkodni és hivatkozni pragmatikus álláspontjuk kialakításánál. Teng esetében nincs szó valamiféle ideológia-ellenességről, de úgy látta, hogy amikor az ideológia betöltötte hivatását, segítette kivívni a győzelmet a forradalomban, többé nem kell elsődleges szerepet játszania, vagyis „az ideológia szolgálja a gazdaságot”, míg a maói ortodoxiában „az ideológia van parancsnoki pozícióban”. Teng tehát egyfajta „pragmatikus ortodoxiát” tett magáévá, amely nemcsak tartalmában különbözött a balosokétól, hanem abban is, hogy az ideológiai szempontokat többé nem kívánta az élet minden területén érvényesíteni. Mint a négy alapelvvel is jelezte, nem utasította el a marxizmus-leninizmust, sőt Mao Ce-tung gondolatait sem, de hasonlóképpen kitartott a szocialista (kommunista) jövő mellett is.⁶ A marxista klasszikusokhoz tértek vissza, amikor megerősítették a gazdaság elsőlegességét a politika felett, de a Maóék által szintén a marxizmusra visszavezetett szélsőséges egyenlősít és a kereskedelem és piac ellenes bírálatokat helyettesítették a szocialista piacgazdasággal. A jövőt lényegében a modernizációban jelölték meg, de elsődleges gondjuk a létező politikai vezetés fenntartása, az alapvető rendszer struktúrák megőrzése. Ezt a stabilitás fontosságának hangsúlyozása testesíti meg, miközben tisztában vannak azzal, hogy ez csak a reformok folytatásával, vagyis az állandó változással érhető el.

Paradox módon egy lényeges elméleti tételt is a pragmatizmus szolgálatába állítottak, vagy talán inkább a pragmatizmus szükségletei hívták életre: több év előmunkálata után 1987-ben a XIII. pártkongresszus elfogadta azt, hogy Kína a szocializmus kezdeti szakaszában van, és (1949-től számítva) száz évig ebben a szakaszban marad. A szakasz fő feladata az elmaradottság felszámolása, egy magasan fejlett árugazdaság létrehozása, és ennek érdekében végig ragaszkodni kell a reform és a nyitás politikájához.⁷ A tézis – minden ortodoxiája mellett – politikai, gazdasági téren is nagyfokú mozgásszabadságot biztosított a vezetés számára.

⁴ Idézi: Bergère, Marie-Claire: *Sun Yat-sen*. Stanford University Press, 1998, p. 354.

⁵ Mao Ce-tung: *Válogatott művei*. Szikra, 1952, pp. 545-573. idézet: p. 565.

⁶ Womack, Brantly: The Problems of Isms: Pragmatic Orthodoxy and Liberalization in Mainland China. *Issues and Studies*, No. 30. (1994. december), pp. 1-21.

⁷ *Kínai Kommunista Párt XIII. kongresszusa. 1987. október 25. - november 1.* Kossuth, 1988, pp. 17-26.

Lehetővé tette a reformlépések széles körét, amelyek számára kényelmes ideológiai háttérrel és hivatkozási alapot nyújtott. Többek között ez segítette a legkülönbözőbb tulajdonformák elfogadtatását, a magántevékenység széleskörű engedélyezését, a külföldi tőke beengedését stb., a korábban kizárólagos szocialista tulajdonviszonyok helyett. Végso soron erre való hivatkozással nyithattak teret a különböző elosztási formáknak, a szocialista elv, a munka szerinti elosztás mellett. Megjelenhettek a nem saját munkából szerzett jövedelmek, a részvények osztaléka, a magánvállalkozók profitja, amelyek korábban a kapitalista kizsákmányolás szinonimáiként szerepeltek. Bel- és külpolitikailag ez tette lehetővé végso soron a szocializmus és a kapitalizmus totális szembeállítás és konfliktusai hangoztatása helyett a kölcsönös függőség és kooperáció elfogadását, „kapitalista” módszerek alkalmazását a munkaszervezéstől a gazdaságirányításon át a bérezésig. Ma már azonban ezt az általános hivatkozási alapot sem nagyon emlegetik, nem tartják szükségesnek a bíbelődést ilyen elméleti tételekkel, vagy pontosabban – mint látni fogjuk – a gyakorlathoz, a mai helyzethez közelebb álló tételekre teszik a hangsúlyt (ld. pl. a három képviselet).

Hasonlóan a pragmatizmus kifejeződéseként is értelmezhető egy másik szólam: „a sajátosan kínai színezetű szocializmus” vagy „szocializmus kínai jellegzetességekkel”. Ma már az életnek, a gazdaságtól az oktatáson és kultúrán át a katonai kiképzésig nincs olyan területe, amellyel kapcsolatban ez ne hangozna el, lényegében kényelmes hivatkozási alapot nyújtva bármely alkalmazni kívánt megoldásra, módszerre vagy tételre. A vezetésnek nem kell „fárasztania magát” elméleti tételek és igazolások keresésével, hanem egyszerűen kijelentik, hogy az megfelel a kínai jellegzetességeknek. És túl azon, hogy a szocializmus értelmezésével, lényegi tartalmi jegyeinek kidolgozásával adósak maradnak, ezek a sokat emlegetett kínai jellegzetességek sem konkretizáltak, így lényegében bármivel kapcsolatban használhatók. Röviden, ez is egyik jeleként fogható fel az ideológiai tévesztésének, amely a vezetésnél sokkal általánosabban jellemzi az egész társadalom felfogását.

Nemcsak a „kínai jellegzetességek” valamiféle meghatározásával, körülírásával maradnak adósak, lényegében nem tisztázzák a szocializmus tartalmát, értelmezését sem, túl azon, hogy az lényegesen eltér a maó idószak alatt felfogott szocializmustól. A tenger reformok iránt elkötelezett és a szocialista meggyőződést változatlanul magáénak valló egyik szerző a következő pontokban foglalta össze Teng Hsziao-ping szocializmusának alapvető tételeit.⁸ A

⁸ 1./ a dogmatikus felfogás elutasítása a marxista örökséget illetően, hasonlóképpen az idegen tapasztalatok másolását; törekvés saját út követésére; 2./ a szocializmus rövid idó alatti felépítésének elutasítása, egy hosszú és fokozatos átmenet magáévá tétele; 3./ elsőrendű feladat a termelőerők fejlesztése, a munka súlypontjának áthelyezése a gazdasági építésre; 4./ a gazdasági struktúra reformálása és szocialista típusú piacgazdaság megteremtése; 5./ széleskörű kapcsolatok a külvilággal, más országok eredményeinek felhasználása; 6./ ragaszkodás

lényegében pontosnak tekinthető felsorolásból aligha lehet sokat megtudni a „kínai szocializmus” mibenlétéről. Teng sokkal inkább gyakorlati, módszertani útmutatásokat, semmint átfogó elméletet fogalmazott meg. Ezért is fogadta Kínán kívül eléggé általános értetlenkedés és furcsálkodás, amikor Tenget, a kiemelkedő pragmatistát, Kínában már életében elméletéért hozsannázták, halála után „elméletét” a marxizmus és Mao eszméi mellé emelve kanonizálták.

Az ideológia leértékelődését, bizonyos értelemben vett háttérbe szorulását ugyanakkor tévedés és félreértés lenne abszolutizálni. Ez jól tetten érhető például akkor, ha valaki a rendszer által kanonizált ideológiai tételekkel szemben lép fel nyilvánosan, különösen, ha ennek még szervezeti keretet is próbál teremteni. A reform és a nyitás politikája következtében már igen korán jelentkeztek fenyegető jelenségek és felfogások a rendszerre és a pártra nézve. Ezt jelezte, hogy már 1982-ben, a párt XII. kongresszusán a párt akkori főtitkára, Hu Jao-pang, aki beszámolójában hosszú fejezetet szentelt a szocialista szellemi civilizáció létrehozásának, bírálva a negatív és veszélyes jelenségeket:

„Ha elhanyagoljuk azt a nagy feladatot, hogy a kommunista ideológia alapján az egész társadalom építse a szocialista szellemi civilizációt, akkor az emberek egyoldalúan értelmezhetik a szocializmust, figyelmük csupán az anyagi civilizáció építésére, sőt az anyagi javak hajhászására szorítkozhat”. A veszélyt abban jelölte meg, hogy ebben az esetben a társadalom „képtelen lesz ellenállni a különféle bomlasztó tényezők eróziójának, sőt a torz fejlődés és az átvedlés útjára tévedhet”.⁹

Hasonló szellemben foglalkozott a szellemi civilizáció építésével Teng Hsziao-ping 1985-ben a párt országos értekezletén, amikor kijelentette:

„...határozottan meg kell akadályozni a nemkívánatos szellemi termékek létrehozását, behozatalát és terjesztését. Eltökélten szembe kell szegülnünk a polgári liberalizmussal, vagyis a tőkés út népszerűsítésével.”¹⁰

A „szocialista szellemi civilizációt” fenyegető egyik veszélyforrás a nyitási politikával összefüggésben jelentkező „burzsoá liberalizmus” és „szellemi szennyeződés”, ami alatt elsősorban a külföldről beáramló egészségtelennek ítélt ideológiai és politikai tendenciákat

a négy alapelvhez; 7./ tudományos alapú közelítés a szocializmus építésének problémáihoz, tartózkodni a szélsőségektől; 8./ figyelmet fordítani a kommunista párt belső tevékenysége korszerűsítésére. Gyeljuszin, L.: *Kitaj: polveka – dve epohi*. IV-RAN, 2001, pp. 140-141.

⁹ A konzervatív erők megnyugtatója mellett ez egyúttal tükrözte a pragmatikus reformerök meggyőződését is. *A Kínai Kommunista Párt XII. kongresszusa. Peking, 1982. szeptember 1-11.* Kossuth. „zárt kiadvány”, é. n.p. 32.

értették. Ezek ellen különösen az 1980-as években indítottak visszatérő kampányokat. (A 90-es években sok szempontból azonos funkciót töltenek be a nacionalizmus jegyében jelentkező megnyilvánulások). A „burzsoá liberalizmust”, mint olyan sok más címkét az 1949 utáni Kínában, „gumikategóriaként” használták, amely alkalmas volt nemcsak a párttal és a szocializmussal szembenálló nézetek támadására, hanem a rendszer tényleges hibáit, visszaéléseit bírálók megbélyegzésére is, a konzervatívok részéről pedig az egész reformpolitika megkérdőjelezésére.

Harc a „békés evolúció” ellen

A békés evolúció koncepciója még az 1950-es években merült fel, amikor a nyugati világban általános volt a félelem a kommunizmus terjeszkedésétől. John Foster Dulles amerikai külügyminiszter ezzel kapcsolatban egy 1958-as beszédében javasolta, hogy a Nyugat a szovjet és a kínai kommunizmussal szemben alkalmazzon egy békés stratégiát az ottani rendszerek megváltoztatására, megdöntésére.¹¹

A kijelentéseket és a békés evolúció stratégiáját Mao Ce-tung komoly fenyegetésnek tartotta, ez is befolyásolta abban, hogy Kínát elzárta a külvilággal való kapcsolatokról, miközben visszatérő kampányokat folytatott a revizionisták és a „kapitalista úton járók” ellen. Egy kínai cikk 1990-ben visszaemlékezve így jellemezte azt az időszakot:

„A nyugati burzsoázia békés evolúció stratégiája kevés lehetőséget talált a beszivárgásra, amikor országunk bezárkózott a szüntelen osztályharc napjaiban. A békés evolúció befolyása az értelmiségiek ideológiájára abban az időben abszolút minimális volt. Minden csere felfüggesztése a külvilággal megakadályozta a nyugati világot az ideológiai és kulturális behatolásban, emberei felhasználását a szabadság magjainak terjesztésében.”¹²

A reform és különösen a nyitás politikájával a helyzet gyökeresen megváltozott, a nyugati és főleg az amerikai befolyás áthatóvá vált az élet minden területén. A KKP vezetés közvetlen fenyegetésnek érzi a békés evolúció összeesküvését Kína ellen, mindenekelőtt az Egyesült

¹⁰ *A Kínai Kommunista Párt Országos pártértekezlete. 1985. szeptember.* Magyar Külügyi Intézet, 1986. p. 86.

¹¹ Dulles egyrészt bízott abban, hogy a rendszerek belső konfliktusai, hatalmi harcai fokozódnak, másrészt azt javasolta, hogy a Nyugatnak az emberek közötti kapcsolatok bővítésére, a kulturális és tudományos cserék növelésére kell törekedni, és minden más békés eszközzel befolyást gyakorolni a kommunista rendszerekre. A kommunista rendszerek megváltoztatása a békés evolúción keresztül az Egyesült Államok külpolitikájának meghatározó stratégiájává vált a Szovjetunióval és a Kínával kapcsolatos külpolitikájában. Wen-hui Tsai: *New Authoritarianism, Neo-Conservatism, and Anti-Peaceful Evolution: Mainland China's Resistance to Political Modernization. Issues and Studies*, No. 28. (1992. december), pp. 8-18.

¹² Uo. pp. 9-10.

Államok részéről. A veszélyérzet különösen felerősödött a kommunista rendszerek összeomlását követően, hiszen igazolódott, hogy ezek a rendszerek valóban átalakulhatnak, sor kerülhet a „kapitalizmus restaurációjára”, továbbá a kínai vezetés meggyőződése, hogy ez – és különösen a Szovjetunió felbomlása – nem a rendszerek életképtelenségének és belső ellentmondásainak volt a következménye, hanem a külső ellenséges, bomlasztó tevékenységé. Működő doktrínaként értelmezték az amerikaiak új világrendről szóló retorikáját, amely az egész világra, azon belül Kínára, rá akarja kényszeríteni a saját értékeit és eszméit. Ennek megnyilvánulásaként értelmezték az emberi jogokra, a demokráciára irányuló bírálatokat, a kereskedelem területén számos forrásból származó vitákat, a média és a kulturális, tudományos cserék egyes megnyilvánulásait stb.

Az 1989-es diáktüntetések és demokratikus mozgalom tényleges okaival, az értelmiség, de részben az egész népesség csalódottságával és elégedetlenségével a kínai vezetés tisztában volt. Ezért is mondta a véres leszámolást követően, június 9-én Teng Hsziao-ping: „Ez az incidens határozottan közeledett, elkerülhetetlen volt.” Ugyanakkor a mozgalmat elsősorban a külső erők hatásának tulajdonította.¹³

A rendszer a vallási tevékenység, a hitélet megélénkülésében, és így a kommunista ideológia befolyásának csökkenésében is a békés evolúció erőit gyanította. A kommunista hatalomátvétel kezdetétől Mao a vallást „puskák nélküli ellenségként” kezelte. Érthető módon ezt elsősorban a nyugati eredetű vallásokra vonatkoztatta. Különösen veszélyesnek ítélte a katolikus egyházat, hiszen annak tagjai egy külső hatalomnak, a Vatikánnak, a pápának tartoznak engedelmisséggel. Bár közvetlenül nem kapcsolódik a békés evolúcióhoz, de óriási morális, szociálpszichológiai kártétele miatt szeretnék utalni arra a folyamatos kampányra, amelyet Mao és követői a konfucianizmus ellen folytattak. A társadalom morális lezüllése, a család- és közösség-centrikus felfogás helyett az individualizmus, az egoizmus eluralkodása a bűnözés drasztikus növekedése stb., amit folyamatosan bírál a kínai vezetés és a sajtó, a balosok pedig a reform és nyitási politika számlájára írják, Mao időszakában kezdődött. Az ázsiai „négy kis sárkány” tapasztalatai meggyőzően bizonyították, hogy a konfuciánus etikának, értékeknek a gazdasági sikerben jelentős szerepe lehet, így Mao konfucianizmus elleni fellépésének gazdasági következményei is voltak.¹⁴

¹³ „Amint az incidens kirobbant, nagyon világossá vált számunkra, hogy a (külföldiek) propagandájának két fő pontja: a Kommunista Párt megdöntése és a szocialista rendszer lerombolása. Céljuk egy burzsoá köztársaság létesítése, amely totálisan a Nyugattól függ”. Uo. p. 12.; Az idézetet magyarul – kissé más fordításban – Polonyi Péter: *Mi történt? Tienanmen tér, '89*. Hírlapkiadó Vállalat, 1990, pp. 173, 174.

¹⁴ Az más lapra tartozik, hogy három évtized maoizmus nem volt képes igazán mélyrehatóan felvenni a küzdelmet sok évszázad konfucianizmussal, annak etikai tanításai tovább éltek a kínai emberekben, befolyásolták egymáshoz, a családhoz, a társadalomhoz fűződő viszonyukat.

Visszatérve a békés evolúciónak a vallással kapcsolatos vonatkozásaira megállapíthatjuk, hogy éppen a megélénkülő vallási tevékenység miatt bizonyos vallások, vallási tevékenységeik elnyomása csak keveset enyhült, különösen a katolikusoknak a Vatikánhoz hű, lényegében illegális szárnya, és a különböző hazai egyházak és szekták esetében. Az utóbbi jól példázza a Falunkung szekta esete, amellyel kapcsolatban több tényező zavarta a hatalmat.¹⁵ Egyrészt megdöbbenette létszámának gyors növekedése: az 1992-ben alapított szervezetnek alapítója szerint 1999-ben 100 millió tagja volt (valószínűleg igen eltúlozva, míg a kormányzat két millióról beszélt). A hatóságok számára aggasztóbb volt, hogy vezetői között egykori magas rangú hivatalnokok és katonák találhatók, de tagjai között is nagyon sok káder és párttag volt. A szekta tevékenysége a hatalom számára akkor vált végképp elfogadhatatlanná, amikor 1999 áprilisában a Tiltott város falai mellett egy sokezres néma tüntetést úgy tudtak megszervezni, hogy arról a hatóságoknak előzetesen nem volt tudomásuk. Ezen tényezők együttes hatására a maóista időszakra, a „kulturális forradalomra” emlékeztető átfogó kampány indult, amelynek eszköztára a legszélsőségesebb demagóg propagandától a tömeges üldözésig és sok ezer tag táborokba hurcolásáig és bebörtönzéséig terjedt. Mozgósították a társadalmat, az emberek vég nélküli gyűléseken ismételték a párt által megfogalmazott vádakat, a hatalom szoros ellenőrzése alatt álló vallások vezetői sorra tették meg elítélő nyilatkozataikat, miközben a megvádolt szervezet képviselői „természetesen” nem jutottak fórumhoz. A hatalom ismételten jelezte, hogy nem tűr el semmiféle autonóm, ellenőrizetlen, a hatalom struktúráján kívül elhelyezkedő társadalmi szervezkedést.

A „békés evolúció” veszélyének igazi fenyegető nagyságát a kínai vezetés számára a kelet-európai szocialista rendszerek összeomlása, a Szovjetunió felbomlása testesítette meg. Megítélésük szerint ezek a változások nem a rendszerek belső problémái, hanem jelentős mértékben e nyugati burzsoá stratégia miatt következtek be. A kínai párt konzervatívjai szerint ezért veszélyes a reform és különösen a nyitás politikája, mert teret nyithat a „békés evolúciónak” és a kapitalizmus restaurációjához vezethet. Teng Hsziao-ping ezzel szemben azt a következtetést vonta le, hogy csak a reformok és a nyitás politikájának folytatása mentheti meg a kommunizmust Kínában¹⁶

Végül – mivel a békés evolúció kiemelten kezelt területe a rendszerek demokratikus fejlődésének ösztönzése – külön figyelmet érdemel Tajvan (és bizonyos mértékig Hongkong)

¹⁵ Li Cheng: China in 1999. Seeking Common Ground at a Time of Tension and Conflict. *Asian Survey*, Vol. 40. No. 1. (2000), p. 124. *Far Eastern Economic Review* 1999. május 13. p. 40., augusztus 5. pp. 16-17., augusztus 19. 16-18.; *HVG*, 1999. július 31. pp. 37-39. stb.

¹⁶ Garver, John W.: The Chinese Communist Party and the Collapse of Soviet Communism. *The China Quarterly*, No. 133. (1993. március), pp. 1-26.

demokratizálódása. A rendszer szempontjából ez különösen veszélyesnek számít, mert ezzel szemben nem jöhet számításba a nyugati demokráciáknál használt hivatkozás a teljesen eltérő kulturális tradíciókra és történelmi tapasztalatokra. Korábban hasonló „veszélyforrás” volt a Tajvan és a Kín között kialakult óriási gazdasági különbség, amely a rendszerek eltérő hatékonyságára irányította a figyelmet. Az eltérő nagyságra, az amerikai segélyre stb. történő magyarázó hivatkozások kevésbé voltak meggyőzőek a kínai tömegek számára, a probléma élességén sokkal inkább tudott tompítani a több mint két évtizedes reform alatt elért gyors fejlődés. A politikai rendszerek területén viszont éppen ebben az időszakban nőttek meg óriási mértékben a különbségek.¹⁷ A demokratizálódás feltételei és szükségessége éppen a rendkívül sikeres, az országot a „négy kis sárkány” sorába emelő „gazdasági csoda” során teremtdtek meg. A kínai reform és nyitási politika hasonló gazdasági és társadalmi fejlődést, eredményeket produkál, a kínai vezetés azonban mereven elutasítja, hogy ennek a politikai szférára vonatkozóan levonja a következtetéseit. Külön ingerli őket, hogy Tajvan demokratizálódása bizonyos értelemben az egyesülés akadályává is vált, hiszen emiatt azt már nem lehet a két párt, a két elit közötti alkudozás mentén elképzelni.

A kínai vezetés tehát úgy érezheti, hogy számos eredője van a komoly fenyegetésnek tekintett békés evolúciónak, az összes ellene folytatott küzdelmet ezért igen komolyan veszi, és hosszú távra tervezi.¹⁸ Mivel az értelmiségiek és a diákok számítanak a békés evolúció fő célpontjainak, ezért külön kurzusokat indítottak számukra a marxizmus és Mao eszméi tanulmányozására, a „burzsoá liberalizmus” bírálatára. A vészesen elburjánzott korrupció elleni küzdelemnek is van kapcsolódása a békés evolúció elleni küzdelemhez, hiszen a korrupció kikezdi a rendszer tekintélyét, legitimitását, hozzájárul az emberek értékvesztéséhez, csalódottságához. Az egyik legnehezebben kezelhető problémának a tajvani hatás kezelése bizonyul. Ezért is tapasztalhatók időnként váratlan, ingerültségből fakadó reagálások Tajvan egyes lépéseire, a Tajvani szoroson keresztüli kapcsolatok egyes problémáira.

A kínai vezetés tisztában van azzal, hogy a reform és különösen a nyitási politika szükségszerű folytatása mellett a sokféle formában jelentkező külső hatás elkerülhetetlen, és azzal is, hogy ez ellen eredményesen a belső problémák és gondok megoldásával lehet harcolni. Ha a munkanélküliségtől a növekvő jövedelemkülönbségekig, a korrupciótól a

¹⁷ Ismeretes, hogy a Kuomintang Tajvanon hosszú évtizedeken keresztül – folytatva korábbi szárazföldi gyakorlatát – egypárti diktatórikus rendszert működtetett, teljesen monopolizálva a hatalmat a kormányban, a fegyveres és a biztonsági erőkből; a párt és a kormányzat közötti határok elmosódottá váltak.

¹⁸ Li Peng akkori miniszterelnök 1991-ben figyelmeztetett: „A következő tíz évben a nemzetközi helyzet drámaian változni fog és így a külföldi ellenséges csoportok nem fognak véget vetni összeesküvésüknek, hogy Kínában elősegítsék a békés evolúciót.” Wen-hui: i. m. p. 14.

környezetkárosításig terjedő gondok szinte beláthatatlan halmazát képes megfelelően kezelni, akkor a békés evolúció formájában jelentkező külső veszély jelentősen csökkenthető.

A továbbiakban nem annyira a hatalom, hanem inkább az értelmiség különböző csoportjai által felvetett ideológiai áramlatokat, nézeteket érinteném, amelyek természetesen minden esetben kiváltották a vezetés reagálását.

Neo-autoritarianizmus

A neo-autoritarianizmus válaszként született az 1980-as évek második felére, a reformok következtében előállt, több szempontból válságjeleket mutató helyzetre. A mezőgazdasági reform meggyőző sikereit követően az 1984-ben elkezdett ún. városi reformok nagyon gyorsan számos ellentmondást hoztak felszínre. Az árrendszer kezdeti deregulációja után 1988 elején intézkedéseket hoztak a városi élelmiszer és iparcikkek árának szabaddá tételére, amely azonnal áremelkedéshez, 1949 óta nem tapasztalt inflációs tünetekhez vezetett. Hivatalosan az év során a kiskereskedelmi árindex növekedése meghaladta a 18 százalékot, ténylegesen megközelítette, sőt talán meghaladta a 30%-ot. Mivel az alapvető élelmiszerek árai növekedtek a legnagyobb mértékben, az infláció közvetlen hatással volt az életszínvonalra. További következménye a pánikszerű felvásárlás, árufelhalmozás, a bankok megrohanása, a betétállomány csökkenése volt. A „kétvágányú árrendszer”, vagyis a központilag szabályozott és a piaci árak együttélése számtalan visszaélésre adott lehetőséget, nagymértékben előidézőjévé vált a korrupció óriási mértékű elburjánzásának. A hivatalnokok, a pozíciójuk adta lehetőségeket kihasználva a hatósági áron vásárolt árucikkeket annak többszöröséért adták el a szabadpiacon. A párt és állami hivatalnokok, a hadsereg tisztjei spekuláció és nyereszkesedés céljaira vállalkozások tízezreit hozták létre. Emellett rendkívüli mértékben elharapództak a sikkasztás, a vesztegetés és más bűncselekmények.

Mindezek miatt érthetően nőtt az emberek elégedetlensége, úgy érezték, hogy a reformok nem a tömegeknek, hanem a magas rangú kádereknek hoznak előnyöket. Még olyan vélemények is megfogalmazódtak, hogy a rendszer korruptabb, mint a Kuomintang kormányzat volt az 1940-es években, ami azért volt különösen veszélyes, mert a propaganda évtizedeken keresztül azt véste az emberek fejébe, hogy a Csang Kaj-sek rendszer bukását jelentős mértékben a mérhetetlen korrupció idézte elő. A destabilizációval és társadalmi káosszal fenyegető helyzet megoldására mind a vezetés, mind az értelmiség alternatívát kezdett

keresni. Akkor még elvileg háromféle megoldási lehetőség kínálkozott¹⁹: Politikai demokratizálás és piacgazdaság megteremtése.²⁰ A központi tervezés és gazdálkodás helyreállítása.²¹ A neo-autoritarianizmus. Ennek javaslói úgy vélték, hogy Kínában a régi hatalom kudarca hatalmi vákuumot hagyott maga után, amit egy erős, mindenható központi hatalommal kell betölteni, amely képes lesz végrehajtani a soron következő reformokat.

A neo-autoritarianizmus körüli vita már 1986-ban fellángolt, amikor egyetemi körökből többen felvetették az „erős ember” koncepcióját, mint amely megoldást jelent a tradicionális társadalomból a modernbe való átmenet folyamán.²² Ez az átmenet három szakaszban történik, amelyek közül az elsőt a tervgazdálkodás és az autoritárius politika jellemzi, a második szakaszban a fejlődő árugazdaság párosul fél-autoritárius politikával, míg a harmadikban a fejlett árugazdaság és a decentralizált politika érvényesül. Az akkori vélemény szerint Kína az elsőből a másodikba való átmenetnél tart, így fél-autoritárius politikai vezetésre van szüksége, és nagy hiba lenne azonnal a harmadik szakaszba ugrani. Úgy érveltek, hogy mivel Kína erőforrásai szűkösek, piaci mechanizmusa tökéletlen és kulturális szintje alacsony, szükség van egy hatékony centralizált hatalomra. A koncepció körül igazán élénk eszmecsere és vita 1988-tól 1989 elejéig folyt, újságokban, folyóiratokban és az akadémiai intézetekben.

A téma felkeltette a legfelső vezetői körök érdeklődését is, Csao Ce-jang pártfőtitkár ösztönözte az erről szóló írások megjelenését és a hírek szerint állítólag 1989. március 6.-án azt mondta Teng Hsziao-pingnek:

„Van egy elmélet, a neo-autoritarianizmus a külföldi országokban, és a hazai teoretikus körök most vitatják ezt az elméletet. Ezen elmélet fő pontja, hogy az elmaradott országok modernizációs folyamatában kell lennie egy bizonyos szakasznak, amelyben a mozgató erőnek egy hatalommal rendelkező erős ember politikától kell jönnie, és a nyugati stílusú demokráciát nem kell elfogadni. Ez az én eszmém is.”²³ – reagált állítólag Teng.

¹⁹ Ting Gong - Feng Chen: Neo-Authoritarian Theory in Mainland China. *Issues and Studies*, No. 27. (1991. január), pp. 86-88.

²⁰ Az ezt javasló értelmiségiek a válság okát az elégtelen reformokban, Kína politikai és gazdasági intézményeiben látták. Szu Sao-cse, a Kínai Társadalomtudományi Akadémia Marxizmus-Leninizmus-Mao Ce-tung Gondolatai Intézet akkori igazgatója 1986-ban egy amerikai tudósak azt mondta: „Amire ma Kínának szüksége van, az egy erős liberális vezető.” Sautman, Barry: Sirens of the Strongman: Neo-Authoritarianism in Recent Chinese political Theory. *The China Quarterly*, No. 129. (1992. március), p. 73.

²¹ A liberálisoknak a reformokat előrehajtani szándékozó elképzeléseivel szemben a konzervatívok akkor még lehetséges alternatívának látták a minden baj okának tekintett reformok visszacsinálását. Javasolták a kulturális forradalom előtti politikai rendszerhez való visszatérést, a reformprojektek teljes átstrukturálását és rendkívüli óvatosságot az esetleges új intézkedések esetében.

²² Wen-hui: i. m. pp. 3-5. Sautman, Barry: i. m. pp. 73-75.

²³ Sautman: i. m. p. 89.

1989 elején úgy tűnt, hogy ez hivatalosan elfogadott vezető ideológiává válik Kínában, és sok értelmiségi Tengben látta azt az erős embert, aki képes lenne az országot az átmenet nehézségein keresztülvezetni.

A nyugati tudósokat, elemzőket már régen foglalkoztatta a latin-amerikai (Brazília, Argentína, Chile) és az ázsiai „négy kis sárkány” (Dél-Korea, Tajvan, Hongkong, Szingapúr) gyors társadalmi-gazdasági fejlődésével összefüggésben a „bürokratikus autoritarianizmus”, az „elnyomó-fejlesztő rendszerek” problémája. Ezek rendszerint erős kormányokkal, autoriter hatalommal rendelkeztek, amelyek határozottan felszámoltak vagy elnyomtak minden potenciális ellensúlyozó erőt. Ezeket a munkákat, köztük Samuel Huntington *Political Order in Changing Societies* című könyvét, fordításban széles körben tanulmányozták Kínában. Utóbbit – bár művében nem használja az „autoritarianizmus” fogalmát – gyakran idézték, mint a neo-autoritarianizmus elméleti megalapozását. A kínai vitatkozó felek rámutattak, hogy a fejlődő országokban jelentős társadalmi és politikai instabilitás következett be azt követően, amikor a legelemibb élelmiszer és egyéb alapszükségleteket sikerült kielégíteni. Ekkor a társadalom változásai, igényei jelentősen megnövekednek, több fogyasztási cikket, de emellett demokráciát, emberi jogokat stb. is kezdenek követelni, ami társadalmi nyugtalanságot idéz elő. Az ázsiai „négy kis sárkánynál” ez a feszültség az autoritárius kormányok miatt nem kerülhetett felszínre, így biztosítani tudták a fokozatos gazdasági fejlődést és a társadalmi-politikai stabilitást.

A neo-autoritarianizmus (amit az „elit uralmának”, „erős ember politikának” is neveztek) fő jellemzőit és feltevéseit a következőkben körvonalazták.²⁴ A fejlődő országok gyors iparosítása és a külvilággal intenzívebbé váló kapcsolata idején számos társadalmi probléma keletkezhet a munkanélküliségtől az infláción és növekvő jövedelem különbségeken át az emberek megnövekedett igényéig, amelyek destabilizáló hatásúak. Mivel a gazdasági és politikai stabilitás a gazdasági növekedés fontos előfeltétele, szükség van kényszerítő és elnyomó intézkedésekre, vagyis egy erős kormányzatra. Kínában az 1980-as években jelentkező társadalmi és gazdasági dezorganizációt a hatalom decentralizációja is előidézte. A neo-autoritarianizmus egy szükségszerű szakasz a tradicionálisból a modern társadalomba való átmenet során, amely egyesíti a fél-piaci gazdaságot a „felvilágosult autokráciával”, amelyben modern eszmékkel felvértezett államférfiak elegendő erővel rendelkeznek a folyamat végrehajtásához. A demokrácia nem működne Kínában, mivel az emberek képzetlenek,

²⁴ Ting - Feng: i. m. pp. 89-91. Wen-hui: i. m. pp. 6-7.

nincsenek felkészülve a hatalom decentralizációjára.²⁵ Ugyanakkor azt a véleményt fogalmazták meg, hogy a neo-autoritarianizmus a demokrácia új formája, egy „átmeneti demokratikus authoritarianizmus”. A demokratikus perspektíva hangsúlyozásával különböztették meg elsősorban a tradicionális authoritarianizmustól. A neo-autoritarianizmus lehetővé teszi az elit csoportjai közötti versengést, és azért demokratikus, mert ezek a versengő elitek demokratikus orientációjúak. Ez a demokrácia elit formája, amely tehát kizárja a tömegrésztvételt, az ellenőrzés és kiegyensúlyozás a felsőszintű intézmények között áll fenn.

Amint az várható volt, az értelmiség jelentős része számára nagyon népszerűtlen volt a ideológia, különösen a fiatalabbak részéről ütközött erős ellenállásba. Az ország a totalitárius uralom hosszú évtizedeitől éppen szabadulni kezdett, a rendszer szélsőségesen elnyomó jellegéből ki akart törni. Azzal érveltek, hogy ez a megoldás a visszafordulást kockáztatja a reform előtti szituációhoz, az árugazdaság fejlődéséhez viszont demokratikus kormányzásra van szükség. A demokrácia nem szükségszerűen vezet rendetlenséghez és zűrzavarhoz. Az elmélet híveinek hivatkozása a „kulturális forradalomra” téves, mivel az nem a demokrácia terméke és megnyilvánulása volt, hanem éppen a centralizált államhatalomé és az egyes vezetők önkényes döntéséé. Kétségbe vonták, hogy a négy „kis sárkány” esetében szükségszerű összefüggés volt a látványos gazdasági haladás és az autoriter irányítás között, és szerintük az elmélet hívei alábecsülik ezeknél a gazdaság szabadságát, amely ezeknél, szemben Kínával, jelen volt.²⁶

Az ellenállás miatt a neo-autoritarianizmus híveinek ezért komoly érveket kellett felsorakoztatniuk elképzelésük elfogadtatására.²⁷ Mindenekelőtt arról próbáltak meggyőzni, hogy az nem ellentétes a demokráciával. A demokrácia fogalmának három, egymástól elválaszthatatlan vonatkozására utaltak: a demokrácia, mint rendszer, mint mozgalom és mint eljárások sorozata. A neo-autoritarianizmus véleményük szerint mozgalom, amelyen keresztül a demokráciát fokozatosan megvalósítják a hozzáértő vezetők. Ezek a demokratikusan orientált vezetők elősegítik a demokratikus eljárásokat. Amikor a demokrácia rendszerként formálisan létrejön, a neo-autoritarianizmus szükségtelenné válik és megszűnik. Igazán meggyőző érveket a pusztán állításon túl nem tudtak felsorakoztatni a demokratikus orientációjú fejlődésre, így ez ugyanúgy kérdéses, mint az a feltételezés, hogy a gazdasági reform által előidézett változások

²⁵ Ezért politikai romanticizmussal jellemezték Szun Jat-szent, akinek elképzelése Nyugatról eredt, nem felelt meg Kína körülményeinek, ahol hiányzott egy erős középosztály.

²⁶ Sautman: i. m. 80-81. o.

²⁷ Ting - Feng: i. m. pp. 91-94.

demokratizáláshoz fognak vezetni.²⁸ A neo-autoritarianizmus híveinek egy másik állítása az volt, hogy az hozzájárul a piacgazdaság létrehozásához, amit a demokrácia előfeltételének tekintenek. A gazdasági érdekek pluralizmusa a piaci versenyen keresztül elősegítőjévé válik a politikai pluralizmusnak is. Véleményük szerint a piaci mechanizmus „láthatatlan kezének” létrejöttéhez először a neo-autoritarianizmus „látható kezének” irányítására van szükség, amely nemcsak az erőforrásokat képes hatékonyan mobilizálni, de meg tud akadályozni olyan negatív jelenségeket is, mint ezen erőforrások monopolizálása vagy a hatalmas jövedelem különbségek kialakulása. Az irányzat híveinek egy további érve egy erős középosztály szükségességéhez kapcsolódott, amit elég általánosan a piacgazdaság és a demokratikus fejlődés ösztönzőjének tekintenek. Kínában ilyen középosztály 1949 óta nem létezett, és véleményük szerint csak a neo-autoritarianizmus képes gazdasági reformokon keresztül gyorsan megteremteni és megerősíteni. A neo-autoritarianizmus tehát ebből a szempontból is „szükséges rossz”, amelyet azonban a demokratikus célok elérése érdekében el kell viselni. Végül, hivatkoztak Kelet-Ázsia újonnan iparosodott országainak történelmi példájára is, amelyek a gazdasági liberalizmus + politikai authoritarianizmus formulát követték. Ezek az országok olyan fejlesztési modellt mutatnak, ahol a centralizált kormány, egy neo-autoritárius hatalom képes volt az erőforrások hatékony mozgósítására. Kína jelen körülményei között tehát, a demokrácia csak luxus lenne, amely ráadásul társadalmi instabilitáshoz és káoszhoz vezetne.

A neo-autoritarianizmus egyik gyengesége abban rejlik, hogy – mint közbevetőleg már utaltam rá – nagyon sok fontos elméleti kérdést megválaszolatlanul hagyott.²⁹ Nem voltak képesek alátámasztani állításukat, hogy az authoritarianizmus szükségszerűen demokráciához vezetne. Mi lenne a garancia arra, hogy egy erőskezű vezető nem válik diktátorrá? Hogy az új autoritarizmus nem vezet még erősebb authoritarianizmushoz, sőt ismét totalitarianizmushoz? A kelet-ázsiai újonnan iparosodott országok példájára való hivatkozásnál nem vették figyelembe, hogy Kína viszonyai lényegesen különböznek az ottani autoritárius struktúráktól: a politikai és a gazdasági hatalom nagymértékben egyesül a Kínai kommunista Pártban; a politikai szintér meghatározó vonása a hatalmat megtestesítő bürokrácia, ami nagyon megnehezíti a politikai és gazdasági hatalom szétválasztását; autonóm, szervezett érdekek a társadalomban gyakorlatilag 1949 óta nem léteztek. Kínában tehát a neo-autoritárius javaslatokkal szemben éppen a párt és a kormány, a bürokrácia és a gazdaság, az

²⁸ Erre ld. Pearson, Margaret M.: *China's New Business Elite. The Political Consequences of Economic Reform*. University of California Press, 1997.

²⁹ Ting - Feng: i. m. pp. 95-96.

állam és a társadalom további szétválasztására lenne szükség. Ezeket a célokat egyébként a reformcélok tartalmazták, csak a megvalósításukban volt késlekedés, különösen a szóban forgó 1980-as években. Az erős személyi hatalom, centralizált politikai intézmények támogatásával nem nyújtana megoldást ezekre.

A neo-autoritarianizmus további komoly problémája azzal függött össze, hogy bizonyos mértékig az 1980-as évek végi hatalmi küzdelemhez kapcsolódott, ami a reform hívei és a konzervatív erők között folyt. Az irányzat javasloi lényegében a két tábor közötti szakadékot akarták áthidalni, mindkettő igényeit ki akarták elégíteni: hangsúlyozták a reformok szükségességét és a demokratikus végcél, ugyanakkor vonakodtak a politikai intézményekhez hozzányúlni attól való félelmükben, hogy felingerlik a konzervatívokat. Ennek következtében mindkét oldal bírálta és elutasította.

Feltétlenül utalni kell arra, hogy a vita jelezte, a vezető értelmiségiek milyen mértékben távolodtak el a marxizmustól, a marxista kategóriáktól, tették magukévá a nyugati liberális és konzervatív tudósok eszméit, ideológiai bázisát. Abban is lényegében egyeztek a vitázó felek, hogy Kínában végső soron olyan politikai rendszerre van szükség, amely biztosítja a szabadságot a privatizált gazdaság értelmében, és a demokráciát, mint az elitek politikai versengését.

Azt nehéz, gyakorlatilag lehetetlen megmondani, hogy a neo-autoritarianizmusnak milyen kapcsolata volt az 1989 tavaszi demokrácia mozgalommal. Az viszont tény, hogy június 4, a Tienanmen téri véres leszámolás után a körülötte folyó viták elhallgattak, amiben nem kis szerepet játszott, hogy a vezetés akkor ezt „burzsoá liberalizmusnak” bélyegezte. Annál is inkább támadták, mert feltételezték, hogy a bűnbakká tett pártfőtitkár, Csao Ce-jang személyi hatalma növelésére használta fel a neo-autoritarianizmust.³⁰ Ezt ugyanúgy nem bizonyították, mint a volt pártfőtitkár ellen felhozott több más vádat sem. A véres leszámolás mindenesetre azt bizonyította, hogy mennyire veszélyes és antidemokratikus egy autoritárius hatalomra, egy erőskezű vezetőre vonatkozó elképzelés. Ezt a neo-autoritarianizmus több támogatója is felismerte, és a kínai rendszer bírálóivá váltak – többnyire külföldön. A megváltozott körülmények között a neo-autoritarianizmus egy új irányzatnak, a neo-konzervatívizmusnak adta át a helyét.

³⁰ Uo. p. 97.

Neo-konzervatívizmus

A neo-konzervatív irányzat lényegesen eltérő helyzetben keletkezett, mint a neo-autoritarianizmus.³¹ Az egyik fő tényező természetesen az 1989-es demokrácia mozgalom és az azt lezáró véres leszámolás volt. Ez a radikális demokratikus álláspontot képviselők visszavonulását eredményezte, lezárultak a demokráciáról folytatott viták, az ezen véleményen levők közül sokan elhagyni kényszerültek az országot. A liberális demokratikus eszméknek fórumot teremtő újságokat, folyóiratokat felszámolták (országosan ezek száma több mint százra rúgott). Nagyon sokan a megtorlástól való félelmükben vonultak vissza, némultak el, így az 1992 elejéig tartó időszak a reformok kezdete óta az értelmiség számára a legnyomasztóbb periódus volt.

A kínai vezetést és az értelmiségi közvéleményt megrázkódtató eseménysorozat volt – mint már említettem – a kommunista rendszerek összeomlása, a Szovjetunió felbomlása. Érthető módon az okok keresése lényeges feladat volt, de a hangsúly elsősorban a különbségekre helyeződött, mind a rendszerek jellemzőit, mind a megtett út tapasztalatait tekintve, mintegy annak alátámasztásául, hogy Kína rendszerét nem fenyegeti hasonló sors. Ezt kiegészítendő, elemzésre várt mindennek a nemzetközi következménye, a bipoláris világ vége, hogy Kína „egyedül maradt” a szintéren az egyetlen szuperhatalom Egyesült Államokkal, amelytől a rendszert és az ideológiát tekintve a legtávolabb állt, amellyel a legtöbb konfliktusa volt és számos ütközési és súrlódási felülete a jelenben, és amely ráadásul az Öböl-háborúban bizonyította ijesztő katonai fölényét.

A reformok megtorpanásában, az értelmiségi viták elhalkulásában Teng Hsziao-ping 1992 év eleji nevezetes utazása hozott gyors és látványos változást, amikor sorra látogatta a gazdasági reformban addig is élenjáró déli városokat és különleges gazdasági övezeteket. Utazása során tett kijelentéseiben erőteljesen szorgalmazta a reform és nyitás politikájának folytatását, a minél gyorsabb ütemet, mert a „lassú fejlődés nem szocializmus”. Kifejtette továbbá, hogy a piacgazdaság nem egyenlő a kapitalizmussal és a tervgazdaság sem jelenti a fő megkülönböztető vonást a két rendszer között, és kiállt a kapitalista módszerek átvétele mellett, mert az önmagában nem jelenti a kapitalista út követését. Teng ösztönző szavainak hatására a gazdaság fejlődése meglódult, a reformok is fokozatosan ismét lendületet nyertek, a külföldi működőtőke pedig soha nem látott nagyságrendben, lavinaszerűen kezdett beáramlani az országba. Mindezzel párhuzamosan a reformellenes konzervatívok, akik 1989 óta

nyilvánvaló offenzívában voltak, háttérbe szorultak. Az értelmiségi körök is ocsúdni kezdtek bénultságukból, amelynek egyik feltűnő jele volt, hogy pár éven belül tucatjával jelentek meg új periodikák, amelyek közül néhány nagyon gyorsan népszerűvé vált az értelmiség soraiban. Az sem mellékes körülmény, hogy ezek természetesen kormányzati jóváhagyással, de magántőke finanszírozásával jelentek meg és nem hivatalos véleményt fejtettek ki.³² Ezek a periodikák hamarosan a neokonzervatív írások fórumává váltak, a hivatalos publikációkkal alapvetően megegyező nézeteket képviselve. Az nyilvánvaló, hogy a liberális demokratikus eszmék eltűnése jelentős mértékben a hivatalos cenzúrának volt köszönhető, de azt nem lehet mondani, hogy az értelmiség csak kényszer hatására fordult a neokonzervatív eszmék felé.

A neokonzervatív gondolat széleskörű elfogadása egyúttal tükrözte az elfordulást a liberális demokráciától, amelynek a bírálata már a neo-autoritarianizmussal elkezdődött. Ezt felerősítette és igazolta az a káosz és instabilitás, gazdasági visszaesés, ami a kelet-európai és a szovjet rezsimek váltása után ott bekövetkezett. Az értelmiség jelentős részének szemében ez megkérdőjelezte a demokrácia értékét és hasznosságát, illetve Kínára nézve elutasították a változást, ha az hasonlóan káosszal, etnikai háborúkkal, tömeges munkanélküliséggel jár együtt. A neokonzervatív eszmék felé fordulást azonban Kína belső problémái is magyarázták, amelyek különösen 1992, a reformok felgyorsulása után fokozottabban jelentkeztek. Jórészt ugyanazon gondokról van szó, amelyek már a megelőző évtizedben is jelen voltak: korrupció, növekvő jövedelem különbségek, munkanélküliség, a parasztok tömeges beáramlása a városokba stb., amelyek együttesen destabilizáló hatásúak voltak. Az emiatt növekvő aggodalmak nemcsak az addig is a keménykezű vezetést támogatókat, hanem nagyon sok demokratikus elkötelezettségű értelmiségit is a neokonzervatív álláspont hívévé tett. A neokonzervativizmus így az 1990-es években sokkal szélesebb körű támogatást élvezett, mint a neo-autoritarianizmus az 1980-as években.

Az értelmiség társadalmi helyzetének, hanyatló státuszának is szerepe volt ebben az eszmeváltásban.³³ Egy gyors ütemben anyagiassá váló, a pénzhajszába belemerülő társadalomban találták magukat, amelyben jövedelmük – és így presztízsük is – egyre inkább lemaradt, relatíve szegénnyé váltak. Az értelmiség korábban a radikális reformoktól várta helyzete javulását, de ebben csalódnia kellett, ezért elfordult azoktól. A maói időszakban, különösen a kulturális forradalom idején az értelmiséget visszatérő kampányokban üldözték,

³¹ Fewsmith, Joseph: Neoconservatism and the End of the Dengist Era. *Asian Survey*, Vol. 35. No. 7. (1995), pp. 635-651.

³² Feng Chen: Order and Stability in Social Transition: Neoconservative Political Thought in Post-1989 China. *The China Quarterly*, No. 151. (1997. szeptember), pp. 595-596.

³³ Uo. p. 597.

társadalmi presztízszük, anyagi megbecsülésük igen alacsony volt. Ez is magyarázza lelkesedésüket a tengeri reformok iránt, amelyektől helyzetük gyors megváltozását remélték. Ebben csalódva, akik megtehették, az üzleti világ felé fordultak, ahogy a kínaiak mondják „beugrottak a tengerbe”. Az ily módon érvényesülni tudó értelmiségiek nemcsak elfordultak a politikától, hanem a hatalom által az egyik legfontosabb értéként kezelt társadalmi és politikai stabilitás támogatóivá váltak. Valószínűleg semmiképpen sem tekinthető gyakorinak, de volt olyan egykori résztvevője is az 1989-es Tienanmen téri eseményeknek, aki visszatekintve (1997-ben) így írt:

„Kezdetben sok ember, beleértve magamat, nem értette meg a kormányzat által végrehajtott akciót [utalás a katonai leszámolásra]. De az idő fokozatosan enyhített mindent...Végül is Kína elkerülte a felbomlást, amint az azóta a Szovjetunióban történt. Azonkívül a kínai gazdaság napról-napra jobbra válik. Szabadon megválaszthatjuk karrierünket és mehetünk külföldre tanulni. Ami inkább izgat minket, az a személyes karrier kilátások. Mindenki realistává válik: lakás, pénz, gyerekek és karrier többet számítanak, mint az üres demokrácia és szabadság”.³⁴

Voltak olyan értelmiségiek, akik a neokonzervativizmusban a realizmus és pragmatizmus győzelmét látták a politikai romanticizmus és idealizmus felett. Úgy vélték, hogy empirikus orientációjuk megalapozottabbá teszi eszméiket, amelyek így jobban megfelelnek Kína valóságának. Érveik bizonyos realista politikai gondolkodást tükröztek, különösen hogy a fent érintett belső és külső változásokra, problémákra kerestek választ.

A neokonzervativizmus egyik jellemzője, amely rokonította a neo-autoritarianizmussal, a radikális demokratikus nézetek kritikája, az azonnali demokratikus változás elutasítása, csak még határozottabb módon. A radikalizmus, beleértve a demokratikus radikalizmust a XIX. század vége óta különböző formákban jelentkezett a kínai történelemben, és a kínai értelmiségi gondolkodás fontos jellemzőjévé vált. Ez a politikai romanticizmus és radikalizmus nem egyszer, legutóbb 1989-ben súlyos, keserű következményekkel járó konfliktusba került a politikai renddel és a reformok realista logikájával – vélték a neokonzervatív álláspontot képviselők.³⁵ A ideológia képviselői között volt, aki meglehetősen furcsa módon a „kulturális forradalmat”, mint kudarcot vallott demokráciát hozta fel érvként, arra utalva, hogy a demokrácia inkább romboló, mint építő lehet olyan emberek kezében, akiknek nincs demokratikus meggyőződésük, és képességük annak gyakorlására. Ha a demokratikus tömegmozgalmak beavatkoznak az országos politikába, mint történt az a „kulturális

³⁴ Uo. p. 597.

³⁵ Ezekre ld. Chen: i. m. pp. 598-602.

forradalomban” és a Tienanmen téren, az csak kedvezőtlen kimenetelű lehet. A fejtegetését azzal zárta, hogy a kínai népnek a jelen szakaszban arra van szüksége, hogy kormányozzák, és nincs meg az a képessége, hogy kormányozzon.

A neokonzervatívok egyik visszatérő témája a radikális reformerek bírálata, akiket ugyanolyan dogmatikusnak, a valóságtól elszakadtnak tartottak, mint a „nagy ugrás” és a „kulturális forradalom” balos radikálisait. Az egyetlen különbség, hogy az előbbiek tévedése inkább „jobbos”, míg az utóbbiaké „balos” volt. Míg a múltban a „kapitalizmus farkát” akarták levágni, most ugyanezt akarják tenni a „szocializmus farkával”³⁶

Arra is rámutattak, hogy a kínai értelmiség túlságosan gyenge, arra való képtelensége, hogy a demokratikus változás közvetítője, ügynöke legyen, szintén reménytelenné teszi a demokráciát. Az értelmiség hajlamos a fanatikus radikalizmusra, amint a „kulturális forradalom” mutatta, hiányzik a felelősségérzete, amikor a pártot és a kormányt bírálja, mint 1957-ben vagy 1989-ben.³⁷ Az értelmiség demokrácia követelése így csak egy szűk értelmiségi elit érdekeit tükrözik és semmi közük a népesség nagy többségéhez. Röviden tehát, amikor az értelmiség radikális része a nyugati stílusú demokráciát szorgalmazza, figyelmen kívül hagyja Kína sajátos történelmi, társadalmi és kulturális jellemzőit, azt a tényt, hogy az országban nincsenek meg a liberális demokrácia objektív és szubjektív feltételei. Ebből következően a neokonzervatív gondolkodók a fennálló rendszert támogatták és változásokat csak a meglevő intézményrendszeren belül fogadtak el. Ez elsősorban a meglevő intézmények funkcióinak kibővítését és javítását jelentette számukra. Az intézményrendszer és működését tekintve a kelet-ázsiai stílusú autoritarianizmus intézményeit és jellemzőit látták követendőnek, amelynek jellemzőit a következőkben látták: piacgazdaság, az állam dominanciája a társadalom felett, a nacionalizmust és a kollektivizmust vegyítő ideológia, erős végrehajtó és gyenge törvényhozó hatalom.

A neokonzervatívok legfontosabb törekvése a társadalmi, politikai stabilitás, szoros társadalmi ellenőrzés, erős központi hatalom. A liberális demokráciánál is egyik fő kifogásuk a központi hatalom gyengülése, de az adott kínai viszonyok is táplálták aggodalmukat a központi hatalomnak a helyiek javára bekövetkező hanyatlása miatt. A központi hatalom gyengülése három formában jelentkezett: csökkent a makrogazdasági szabályozó és ellenőrző szerepe; az erőforrások egyenlőtlen eltolódása a helyi kormányokhoz; az állam pénzügyi

³⁶ Fewsmith: i. m. p. 641.

³⁷ Ezek a kijelentések utalások azokra a megalapozatlan nézetekre, amelyek a „kulturális forradalmat” értelmiségi akcióként próbálják beállítani. Az inkább csak furcsaság, hogy a neokonzervatívok szinte „visszaböfögik” a nyugati értelmiség korabeli, különösen 1968-ban hangoztatott véleményét, amelyek a kínai „kulturális forradalmat” úgy ábrázolták, mint kísérletet a „nagy demokrácia” megvalósítására.

kapacitásainak hanyatlása. A központi hatalom elszegényedett, nagyon sok hatalom és erőforrás átkerült a tartományokhoz, ami felvetette a regionális széttagolódás veszélyét. A piacgazdaság kiépülésével, a kötelező tervutasítások hatókörének gyorsütemű szűkülésével, az egyre inkább piaci árszabályozással egyébként is szűkült az állam gazdaságirányító szerepe, bár még igen komoly befolyásoló eszközökkel rendelkezett (elegendő arra utalni, hogy szinte egyik évről a másikra képes volt megfékezni az inflációt).

Egy 1993-ban készült kutatói jelentés, amely az „állami kapacitás” fogalmát használta és a kínai kormány fiskális elvonó képességét vizsgálta, felkeltette a csúcsvezetés figyelmét is, mivel felhívta a figyelmet arra a riasztó tényre, hogy a központi kormány bevételei 1986 és 1991 között a GNP minden 1%-os növekedése nyomán csak 0,66%-kal növekedtek.³⁸ A jelentés megoldásként egy intervencionalista állami magatartást javasolt, a kormány aktívabb szerepvállalását a piaci mechanizmusok szabályozásában, a különböző érdekek konfliktusaiban a döntőbírói szerep felvállalását. Az erős központi kormánynak tehát stabilizáló szerepet kell játszania a piacgazdaságba való átmenetben.

A reformok 1992 utáni fellendülése a neokonzervatívok szerint csak növelte a gondokat, ezért elleneztek a tengeri reformok újjáélesztését. Ebben jelentős szerepet vállalt Csen Jüan, a központi bank alkormányzója, az idős pártvezető, Csen Jün fia. Cikkeiben bírálta a központi hatalom gyengülését, amely egészségtelen gazdaságilag és destabilizáló politikailag. A terv és a piac viszonyáról szólva a piac szabályozásának szükségességét, a tervezés szerepének erősítését hangsúlyozta. A neokonzervatív gazdasági gondolkodásnak az mindenképpen új vonása volt – a hagyományos konzervatív állásponthoz képest – a piaci erők szélesebb és fontosabb szerepének elfogadása, a korszerű gazdasági fogalmak alkalmazása, amit sokkal inkább jellemzett a nyugati piacgazdasági felfogás – korlátozott és kritikus – átvétele, mint a hagyományos marxista politikai gazdaságtan.³⁹

A fennálló rend védelme a neokonzervatív eszmék középpontjában helyezkedik el, minden lehetséges eszközzel a társadalmi stabilitás fenntartására kell törekedni. Ez nem azt jelenti, hogy abszolút módon elutasították a változást, a reformokat, de úgy érveltek, hogy ezeknek inkább mennyiségieknek kell lenniük, mint minőségieknek. Az emberek többsége nem élne jobban, ellenkezőleg, ha a fennálló rend összeomlana. Mindenekelőtt a „strukturális

³⁸ Az „állami kapacitásban” a reformok kezdete óta gyors csökkenés következett be, a fent említett aránytalan növekedés miatt az állam GNP-hez viszonyított pénzügyi bevételei az 1978-as 31,2%-ról 1992-re 14,7%-ra csökkentek. A jelentés készítői a trend folytatása esetén úgy becsülték, hogy 2000-ben ez már csak 11,3% lesz, ami az egyik legalacsonyabb a világon. Ennek következtében csökken az állam makrogazdasági ellenőrzése, ami a neokonzervatívok megítélése szerint a központi hatalom hanyatlását, dezintegrációt, az ország széttagolódásának veszélyét idézi elő. Uo. p. 630.

³⁹ Uo. pp. 639-641.

stabilitás” fenntartásának fontosságát hangsúlyozták, amelyet a múltban elsősorban a párt mindenható jelenlétével, minden eltérő nézet és vélemény felszámolásával biztosított, a piacgazdasággal differenciálódó társadalomban azonban ez kevésbé hatékonyá vált. Ezért a neokonzervatívok között voltak olyanok, akik azon a véleményen voltak, hogy a hosszú távú strukturális stabilitás érdekében az eltérő érdekeket a párt irányításával bele kell foglalni a rendszerbe, szabadabbá kell tenni a különböző vélemények artikulálásának csatornáit, toleránsabban viselkedni a tüntetésekkel szemben. Megjegyezhetjük, hogy a különböző, rendszerint helyi érdekűtközések miatti tüntetések, a különböző munkakonfliktusok és sztrájkok – már az idő tájt is – évente több ezres nagyságrendben fordultak elő. A rendszer stabilitását és legitimitációját a neokonzervatívok is a gazdaság teljesítményéhez kötik, amely a már említett módon biztosítja a népesség támogatását. Ugyanakkor ebből a szempontból kategorikusan elutasították a részvételi politikát, amely szélsőségeknek adna teret, fokozná a társadalmi megosztottságot., így különösen veszélyes lenne a fennálló rendre.

A társadalom integrálása, egysége szempontjából a neokonzervatív gondolkodók egyöntetűen hangsúlyozzák az ideológia fontosságát, újjáépítését, egy közös hitrendszer kialakítását.⁴⁰ A társadalomban jelentkező számos bajt, az általános morális leromlást a hivatalos ideológia hanyatlásának, a közös értékrend hiányának tulajdonítják. Egyesek szerint a kínai kommunizmus két pillérének a bolsevik forradalmat és Jenan barlangjait kell tekinteni. Utóbbival összefüggésben felszólítanak Mao öröksége pozitív újraértékelésére, gondolati rendszere továbbfejlesztésére. Ezzel támaszkodnak, és egyúttal tápot is adnak a kínai társadalom bizonyos, a reformok által hátrányosan érintett rétegeiben meglevő Mao nosztalgiának. Ez alapot adott egy új-balos felfogásnak, amely bizonyos megszorításokkal a Maóhoz való visszatérést képviselte.⁴¹ A baloldaliak attól féltek, hogy a kiterjedt reformok és az ellenőrizetlen értelmiségi liberalizáció a hivatalos doktrínák túlságosan mélyreható revízióját fogják előidézni, és végül aláássák a párt hatalmát. 1995 és 1997 között hosszú tanulmányokat jelentettek meg, rámutatva a reformok veszélyes következményeire, a köztulajdon aláadására, új kizsákmányoló osztályok megjelenésére, a KKP morális lezűllésére. Nem kívántak visszatérni a „kulturális forradalom” ultrabalos körülményeihez, de azzal érveltek, hogy Mao szocializmusa Kína sajátos körülményeiből nőtt ki, ezért az ország számára jobban megfelelő fejlődési modell, mint bármely nyugati változat. Ideológiailag elfogadhatatlannak és a

⁴⁰ Uo. pp. 642-645. Chen: i.m. pp. 607-610.

⁴¹ Misra, Kalpana: Neo-left and neo-right in post-Tiananmen China. *Asian Survey*, Vol. XLIII. No. 5. (2003), pp. 717-744.

társadalmi-politikai stabilitásra a legnagyobb veszélyforrásnak a növekvő jövedelem egyenlőtlenséget tartották.

A tengeri reformok nagy vitalitást adtak a gazdaságnak, de nem tudták betölteni azt az ideológiai űrt, amelyet nem kis mértékben a maoizmus lerombolása hagyott hátra. Az 1980-as évek elején Szu Sao-cse és mások ezt a marxizmus újraértelmezésével és humanista fogalmakkal akarták betölteni. Erre azonban már az 1983-as „szellemi szennyeződés” elleni kampány csapást mért. Most az ideológiai űr kitöltésére az egyik legalkalmasabbnak a nacionalizmust tartják.⁴² Annyit mindenesetre említeni érdemes, hogy a neokonzervatívok közül egyesek a sovinizmus veszélyére, a hanok és a nemzeti kisebbségek kapcsolatának károsítására utalva a nacionalizmus helyett a hazafiságot hangsúlyozzák, bár a köztük levő különbséget, különösen a külügyekben, nem teszik világossá. Közülük többen a nacionalizmust a hazai kultúrából eredeztetik, amelynek lényegét sok szempontból a konfucianizmus foglalta magába, így ennek megítélése a kulturális, nemzeti identitás szempontjából is lényeges kérdés.⁴³

Míg a konfucianizmus a május 4 mozgalom radikálisai számára Kína elmaradottságának és gyengeségének egyik fő okozója volt, az 1990-es évek neokonzervatívjai úgy látják, hogy nem lehet egyszerűen „modernizáció-ellenesnek” beállítani. A konfuciánus tradíció, különösen morál kódexe és a társadalmi felelősség érzésének kiemelése megfelelő alapokat nyújtanak Kína kulturális identitásának újjáépítéséhez. A tradicionális kínai kultúra és a konfucianizmus újrafelfedezésében a neokonzervatívok mellé a legfelső kínai vezetők is felsorakoztak. 1995-ben Konfucius 2425. születésnapján rendezett konferencián megjelentek politikai bizottsági tagok is, akik beszédekben pozitív erőként dicsérték a konfucianizmust, amely képes egyesíteni a kínai nemzetet és erősíteni a szocialista szellemi civilizációt. Magas rangú kommunista vezetők először jelentek meg ilyen alkalomkor. Nyugati elemzők és újságírók felfigyeltek arra, hogy kínai vezetők, beleértve Csiang Ce-min korábbi pártfőtitkár államfőt, beszédeiben egyre gyakrabban alkalmaztak Konfucius idézeteket, illetve hivatkoztak pozitív módon a konfucianizmusra.

A neo-konzervativizmus az 1990-es években azonosította magát egy, a fokozatos átalakulást támogató állásponttal, amelyben speciális helyet biztosítanak a hazai hagyományos értékeknek. Mint egy kínai történész egyetértően írta 1997-ben:

⁴² Mivel ennek kérdésköre messze meghaladja a neokonzervatív irányzat kereteit, ezzel külön kívánok foglalkozni.

„A neo-konzervativizmus a XX. században valójában olyan konzervativizmus, amely a modernizációra és transzformációra irányul. Lényegesen különbözik a tradicionális fundamentalista konzervativizmustól, amely tisztelettel tekintett a hagyományos társadalmi-kulturális rendre mint megváltoztathatatlanra és eretnecséggé ellenezett bármi változást. A neo-konzervativizmus ezzel szemben a hagyományt nemzeti kollektív tapasztalatnak látja, és ezt, mint a fokozatos társadalmi átalakulás alapját akarja megerősíteni. A neo-konzervativizmus reakcióként jön létre, a radikalizmussal szemben a kínai modernizáció folyamatában.”⁴⁴

A neo-konzervativizmus tehát egy sajátos szituációban született ideológiai irányzat, amely sok vonásában hasonlít a hivatalos hatalmi ideológiára, azt támogatja, más esetekben attól eltér. Az előzőre példaként említhető a liberális demokratikus eszmék bírálata azzal az „árnyalatnyi” különbséggel, hogy míg a neokonzervatívok azért bírálják, mert megvalósíthatatlannak tartják, a hivatalos megítélés szerint összeesküvő, és célja a rendszer megdöntése. A véleményeltérésre felhozható a forradalom témájának megítélése: míg a neokonzervatívok a radikalizmus elítélését erre is kiterjesztik és inkább destruktív, mint építő erőnek tartják, a hivatalos ideológia ezt semmiképpen nem tudja elfogadni, hiszen ez nemcsak a kanonizált marxizmussal (és Mao eszméivel) ellentétes, hanem a rendszer legitimitását is kikezdi. A neokonzervatívok ráéreztek arra a paradox jelenségre, hogy egy rendszer, amely a rendet és stabilitást az egyik leginkább prioritást élvező értéként kezeli, ragaszkodik a radikális tradícióhoz, amely azonban könnyen a rendszer ellen fordulhat, mint ez szerintük bekövetkezett 1989-ben. Ugyanakkor a hivatalos vonaltól való kisebb-nagyobb eltérései ellenére vitathatatlan, hogy a neokonzervativizmus a jelen rendszer javára van, annak támogatója. Bizonyos értelemben vett konszenzust képvisel a kommunista vezetés és az értelmiség egy jelentős része között az ország jövőjére és a reformok folytatására vonatkozóan. Befolyását növeli a hivatalos ideológia szegényedése, kiüresedése, így alapvetően szövetséges a hivatalos pragmatizmusnak.

(a második rész a Kül-Világ 2008/1. számában fog megjelenni – a szerk. megjegyzés.)

⁴³ Gyeljuszin: Konfucij na szluzsbe kitajszkogo szocializma. in: Gyeljuszin, L. (szerk.): i.m. pp. 264-274.

⁴⁴ Misra: i.m. p. 735.

Szalai András:

Kiotón innen és túl – Az amerikai csatlakozás esélyei

A tanulmány az Amerikai Egyesült Államok magatartását vizsgálja a nemzetközi és nemzeti szintű politikai folyamatokon keresztül, melyek a Kiotói Jegyzőkönyv 1997-es létrehozásához, majd annak 2001-es amerikai bukásához vezettek. Választ ad arra a kérdésre, hogy egy látszólag nem ratifikálható szerződést miért írt alá a Clinton-adminisztráció, egyúttal az okok feltárásával utat mutat az amerikai csatlakozás esélyeinek vizsgálatához.

Módszertanilag az elemzés a racionális döntéshozó modelljére épített ún. kétszintű modellre hagyatkozik, mely a varianciát a kormányzati szakpolitikákban a nemzetközi és belföldi társadalmi, gazdasági és politikai szereplők, és azok interakciójának vizsgálatával magyarázza. A tanulmány arra a végkövetkeztetésre jut, hogy az amerikai ratifikációt meggátló körülmények máig fennálló, állandó korlátot jelentenek, így a jövőben sem várható az Egyesült Államok szerepvállalása a kiotói folyamatban.

Napjainkban a globális felmelegedésnek is nevezett klímaváltozási folyamat egyre inkább negatívan befolyásolja bolygónk időjárását, súlyos katasztrófákat okozva. A folyamatot nagyrészt a Föld légkörébe kerülő ún. üvegházhatású gázok növekvő koncentrációja okozza, mely az ipari szennyezés következménye. Mivel a levegő globális közjóság, csakis széles körű nemzetközi összefogással mérsékelhető a felmelegedés. Az Egyesült Államok mint a világ legnagyobb szennyezője – az összesített kibocsátás több mint 20 százalékáért felelős – azonban nem vesz részt az ezt célzó Kiotói Jegyzőkönyvben (a továbbiakban Protokoll). Annak ellenére, hogy Bill Clinton elnök aláírta a dokumentumot 1998-ban, azt a Szenátus máig nem ratifikálta; a jelenlegi elnök, George W. Bush pedig egyértelműen elutasítja az amerikai részvételt.

A közelmúlt természeti katasztrófái – melyeket már egyértelműen a globális felmelegedéshez köt a tudomány – azonban felhívták az amerikai közvélemény figyelmét is a problémára: a csatlakozást támogatók aránya rohamosan nő. Ezzel párhuzamosan Bush elnök népszerűsége harminc százalék körüli történelmi mélypontra áll, miközben mind, a

* Szalai András a Közép-Európai Egyetem (CEU) Politikatudományi Intézetének doktorandusza. Kutatási területe a racionális döntések elméletének külpolitikai alkalmazása, különös tekintettel a hidegháborús amerikai védelempolitikára.

Kongresszusban, mind a Szenátusban a demokraták szereztek többséget, így az elnökválasztások közeledtével egy esetleges demokrata győzelem esélyei jelentősen megnőttek. Kérdés, hogy egy csere a Fehér Házban előremozdíthatja-e az amerikai csatlakozást a Protokollhoz. A válaszadáshoz nyújt segítséget az amerikai politika vizsgálata a kiotói folyamat során: vajon miért írta alá Clinton elnök a dokumentumot és miért nem ratifikálta azt a Szenátus? Vajon a háttérben álló politikai-gazdasági tényezők megváltozhatnak-e a demokrata elnökséggel; vagy a Protokoll bukása elkerülhetetlen?

A kiotói tárgyalássorozat és az azt lezáró nemzetközi szerződés több szempontból is különleges a nemzetközi kapcsolatok történetében, de a folyamat talán legizgalmasabb epizódja az Egyesült Államok a tárgyalások során tanúsított magatartása, illetve a szerződés bukása a ratifikáció során. Jóllehet Washington az 1980-as évek végétől bábáskodott az üvegházhatást okozó gázok kibocsátásának nemzetközi összefogás segítségével történő mérséklése felett, a folyamatot lezáró Jegyzőkönyvet a saját törvényhozása egyhangúlag elutasította. Ez a konfliktus a kormányzat politikai szándéka és a törvényhozás akarata között önmagában véve is érdekes, a fő paradoxont azonban mélyebben kell keresnünk: a tény, hogy az Egyesült Államok aláírt egy nemzetközi szerződést mely egyoldalúan korlátozta volna szuverenitását, ellentmond a (neo)realista politikaelmélet alapvetéseinek és megoldhatatlan problémával állítja szembe az iskola képviselőit. Miben rejlik az ellentmondás?

A szuperhatalmak megjelenésével a második világháború után olyan új szereplők léptek a nemzetközi porondra, melyek bármely más államhoz képest gyakorlatilag korlátlan hatalommal rendelkeztek; így ezeknek az államoknak már nem volt szükségük nemzetközi támogatásra, hogy akaratukat a kisebbekre kényszeríthessék. Ennek ellenére a mára egyedül maradt szuperhatalom, az Egyesült Államok, az ENSZ megalakulása óta a multilaterális intézményalakítás bajnoka. A neorealista magyarázat szerint ez egy egyszerű, költség-haszon elemzésen alapuló modell segítségével magyarázható. John Ikenberry szerint a nemzetközi intézmények azért vonzóak a szuperhatalom számára, mert segítségével *kiszámítható* és *stabil* politikai pályára kényszerítheti politikai vetélytársait.¹ A gazdasági és/vagy politikai ellenfelek ilyenén való „bezárása” az intézmény kereteibe megteremti a szuperhatalom számára fontos stabil világpolitikai környezetet, melyben követheti saját érdekeit, anélkül hogy erőszakot kellene alkalmaznia más államok ellen. Az ár politikai autonómiájának és szuverenitásának korlátozása, valamint a korlátlan hatalomgyakorlás elvesztése. A hüvelykujj-

¹ Ikenberry, John G.: *State Power and the Institutional Bargain: America's Ambivalent Economic and Security Multilateralism*. in: Foot, Rosemary - MacFarlane, S. Neill - Mastanmundo, Michael (szerk.): *US Hegemony and International Organizations*. Oxford University Press, 2003.

szabály, amit a létrehozó állam, mint egységesített cselekvő (unitary actor) alkalmaz nem más mint egy költség-haszon elemzés. Ha a várható nyereség (a politikai vetélytársak „bezárása” a szerződésbe) nagyobb a várható költségeknél (a politikai autonómia korlátozása), akkor a szuperhatalom csatlakozik a szerződéshez, minden egyéb esetben pedig távol marad tőle.

A Kiotói Jegyzőkönyv a csatlakozó fejlett országokat (a szakzsargonban „az I. Melléklet országai”) arra kötelezi, hogy összesített üvegházhatású gázkibocsátásukat 5 százalékkal az 1990-es szint alá csökkentsék a 2008-2012-es végrehajtási időszakban. A szerződés értelmében így az Egyesült Államoknak mindösszesen 7%-kal kellene csökkentenie kibocsátását, ami komoly gazdasági és szabályozási költségekkel járna. Ugyanakkor az olyan gazdasági vetélytársai, mint India vagy Kína, melyek kibocsátási szintje rohamosan növekszik, nincsenek hasonló korlátozásokra kötelezve. Ennek tudatában a Clinton-adminisztráció döntése, hogy aláírja a szerződést, ellentmond a realista logikának. Ahhoz, hogy megfelelően megmagyarázzuk ezt a lépést, fontos azonosítani a realista modell hiányosságait. Minden realista elmélet ugyanabból a teoretikus alapfeltevésből indul ki, mely szerint az államok olyan egységes aktoroknak tekinthetők, melyek egyetlen célja saját hasznuk – jelen esetben a biztonságuk – maximalizálása. Ez a leegyszerűsítés rendszerszinten gyakran mind elméleti mind módszertani szempontból indokolható, ugyanakkor nagyban leegyszerűsíti a politikai környezetet, melyben a döntéshozók meghozzák döntéseiket. Könnyen belátható, hogy a belföldi érdekcsoportok, a kulturális tradíciók és más tényezők gyakran alapvetően befolyásolják a külpolitikai döntéseket. Ezeket a tényezőket azonban a realista modellek figyelmen kívül hagyják.

A Kiotói folyamat esetében éppen ezek az „egyéb” tényezők kritikusak. Először is a klímaváltozás összetett és sokat vitatott politikai kérdés, hatásai többértékűek, nehezen azonosíthatóak és hosszú távúak. Pontosan ezért nem jött létre az iraki háborúhoz hasonló krízishelyzetekben megszokott politikai konszenzus Washingtonban: a klímaváltozás/globális felmelegedés kérdése a hatvanas évek óta két táborra osztja az amerikai politikai elitet. Az ún. szkeptikusok és az aktivisták három kulcskérdésben nem értenek egyet: a környezeti változás veszélyeinek volumene, a nemzetközi politika és az amerikai gazdaság közötti megfelelő kapcsolat és az Egyesült Államok szerepe a nemzetközi folyamatban. A két tábor gyakran együttesen van jelen a washingtoni adminisztrációban, azonban attól függően, hogy melyik van túlsúlyban, változhat az Egyesült Államok magatartása környezetvédelmi ügyekben. A

történelmi trend szerint a Demokrata Párt inkább az aktivista, míg a Republikánus Párt a szkeptikus vonalat követi.

Másodszor annak ellenére, hogy a globális felmelegedés nagyon összetett kérdés, az elemzésünk szempontjából elsősorban annak politikai-gazdasági vetületei a döntőek. A problémát gazdasági szempontból a költségek és jövedelmek egyenetlen időbeli és társadalmon belüli eloszlása okozza: míg a szén-dioxid és egyéb üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentése csak a távoli jövőben hozza meg gyümölcsét, a kibocsátás csökkentésével járó gazdasági megszorítások súlyos költségekkel és versenyhátránnyal járnak a jelenben a csatlakozó országok számára, különösen mivel azok szinte kizárólag az ipar egyes kulcsszektorait sújtják. A kérdést csak tovább politizálja a tény, hogy ezek a kulcsszektorok komoly lobbierővel rendelkeznek a politikai eliten belül.

Harmadrészt az amerikai politikai rendszer rendelkezik egy olyan speciális elemmel, mely szintén fontossá teszi a belföldi politika vizsgálatát. Annak ellenére, hogy a klímaváltozás nagyon komoly globális politikai és gazdasági probléma, a washingtoni külpolitika megrekedhet – mint ahogy tette is – a szimbolikus politizálás szintjén. Az effajta politikai cinizmusra az az egyszerű tény ad lehetőséget, hogy egy ratifikálhatatlan szerződés aláírása nemzetközi szinten nem jár mérhető politikai költségekkel belföldön. Így annak ellenére, hogy a szerződés nem lép hatályba, aláírása imponálhat egyes választói csoportoknak, a környezetvédelmi politikák esetében például a zöld szervezeteknek.

Figyelembe véve ezt a három belföldi tényezőt szembetűnő a realista modellek hiányossága. Jelen tanulmány amellet fog érvelni, hogy az ilyen belföldi tényezők nemcsak befolyásolják, de magyarázzák is az Egyesült Államok magatartását a Kiotói Jegyzőkönyv ratifikációjával kapcsolatban; mely – megfelelő szintű általánosítás után – segíthet Washington további magatartásának előrejelzésében. Hogy megfelelően vizsgálhassa a Jegyzőkönyv útját az amerikai politika rendszeren át, a tanulmány módszertanában Robert Putnam a racionális döntések elméletében gyökereztetett kétszintű modelljét alkalmazza, míg a belföldi tényezők modellezéséhez Jeffrey Frieden *modern politikai gazdaságtan* módszerére hagyatkozik. Amint azt a későbbiekben bizonyítani fogjuk, a Kiotói folyamat *elsősorban gazdasági kérdés*, következésképpen a főbb belpolitikai szereplők könnyen beazonosíthatóak gazdasági érdekeik alapján. Ezen politikai-gazdasági szereplők interakciójának vizsgálatával a friedeni politikai gazdaságtani módszer választ ad a kérdésre, hogy a már aláírt szerződést miért nem ratifikálta az amerikai Szenátus.

Nemzetközi szerződések kétszintű modellezése

Minden nemzetközi szinten létrejött politikai megegyezés csak akkor léphet hatályba belföldön, ha azt egy kellő politikai erővel rendelkező hazai csoport támogatja a ratifikációs folyamaton keresztül. A nemzetközi és a belföldi politika kölcsönhatásban áll egymással, mely kölcsönhatás döntő lehet a nemzetközi együttműködések létrejöttében vagy bukásában. Ebből a két szint közötti (triviális) kölcsönhatásból következően a nemzetközi tárgyalások könnyen elemezhetőek ún. kétszintű modellek segítségével. E modellek szerint nemzeti szinten belföldi érdekcsoportok saját érdekeiknek megfelelően nyomást gyakorolnak a kormányzatra, hogy az számukra megfelelő intézkedéseket hozzon; míg a politikusok hatalmon maradásuk érdekében igyekeznek az e csoportok között felállított koalíciókra támaszkodni. Így a nemzeti szinten a kormány igyekszik megfelelni a nyomásgyakorló csoportok igényeinek, míg ezzel párhuzamosan megpróbálja minimalizálni a nemzetközi együttműködések belföldi költségeit.² Maguk a politikusok természetesen mindkét szinten jelen vannak, azonban a partnereik különböznek. Míg belföldön más politikusokkal, illetve az előbb említett érdekcsoportokkal állnak szemben, addig nemzetközi szinten más államok vezetőivel kell együttműködniük. Ez a magas fokú komplexitás ellentmondásossá teheti a döntéshozók lépéseit: egy a nemzetközi szinten meghozott racionális döntés gyakran nem megfelelő a nemzeti szint játékosai számára. Ha a döntéshozó nem képes megfelelni bármelyik szint érdekeinek, az általa támogatott szerződés, sőt maga a kormány is elbukhat.

Ahhoz, hogy egy szerződés hatályba lépjen, szükség van a belföldi ratifikációra³ mely így a nemzetközi tárgyalások korlátjaként szolgál, a nemzetközi szerződés belföldi leszavazása egyúttal azt is jelenti, hogy az adott ország nemzetközileg is elutasítja azt. A sikeres ratifikációhoz tehát mindenképpen szükség van a belföldi csoportokkal való egyeztetésre, mind a tárgyalás előtt/alatt, mind a ratifikációs folyamat során. E belföldi várakozások és érdekek modellezésére Putnam bevezeti az ún. *win-setek* fogalmát.⁴ Egy, a nemzeti szint csoportjainak várakozásai alapján összeállított *win-set* mindazon nemzetközi szintű politikák és megegyezések összessége, melyek „győznének” egy esetleges belföldi szavazáson.⁵

² Putnam, Robert D.: Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two Level Game., *International Organization*, Vol. 42. No. 3. (1998), p. 434.

³ Ahogy azt Putnam is hangsúlyozza, demokráciákban a ratifikáció számos formát ölthet a népszavazástól az amerikai Szenátus 2/3-os többségi szavazásáig.

⁴ Putnam: i. m. p. 437.

⁵ Grafikusan a *win-set*eket szakaszokként ábrázolhatóak, melyek felosztják a tárgyalófelek közötti megegyezések teljes spektrumát. Egy ország win-setje így egy olyan szakasz, melynek két végpontja a tárgyalófél számára tökéletes

Természetesen minél tágabb a *win-set*, annál könnyebb belföldön is elfogadható megegyezésre jutni a tárgyalásokon. Ahhoz, hogy a megegyezés minden, a nemzetközi tárgyaláson résztvevő ország számára elfogadható legyen, szükségképpen az egyes országok *win-set*jeinek metszetébe kell, hogy essen. Minél tágabbak a *win-set*ek, annál valószínűbb, hogy metszik egymást, illetve, hogy a megegyezés a metszetbe fog esni.

Ezen a ponton szükségszerűen meg kell jegyeznünk, hogy a nemzetközi szinten létrejött szerződéstervezet esetleges bukásának okai nem egyértelműek, szükségszerű különbséget tenni játékelméleti értelemben vett szándékos és nem szándékos defekció⁶ között. Szándékos defekció esetén a racionális döntéshozó egy kikényszeríthető szerződés hiányában defektál, míg Putnam szerint nem szándékos defektálásról akkor beszélhetünk, ha a döntéshozó képtelen eleget tenni a nemzetközi szinten vállalt kötelezettségeinek mivel a nemzeti szinten a szerződést nem sikerült ratifikáltatnia. Látszólag a kiotói folyamat a második kategóriába tartozik, azonban mint azt később látni fogjuk, a körülmények nem ilyen egyértelműek, hiszen a döntéshozók gyakran nem szándékosnak tüntetik fel a szándékos defekciót, hogy ezáltal jobb tárgyalási pozícióba kerüljenek.

Putnam kétszintű modellje forradalmi kihívást jelentett a realista modellekkel szemben, az egységesített cselekvő állam „fekete dobozának” felnyitása azonban a cikkben foglaltaknál részletesebb tárgyalást igényel. A tárgyalódelegáció (a kormány) és a belföldi érdekcsoportok interakciójának vizsgálatára nyújt kiváló eszközt Jeffrey A. Frieden „modern politikai közgazdaságtan” elmélete, melyben a szerző azt vizsgálja, hogy az „önérdekkövető racionális cselekvők hogyan csoportosulnak a meglévő intézményeken kívül és belül a társadalmi folyamatok befolyásolásának érdekében.”⁷ A szerző amellet érvel, hogy a politikai-gazdasági szereplők közötti együttműködés a fő magyarázó változó a kormányzati gazdaságpolitikák változásának vizsgálatában.

Módszertani eszközként a modern politikai gazdaságtan négy elemből tevődik össze: 1) a szereplők és érdekeik azonosítása, 2) a szereplők szakpolitika-preferenciáinak beazonosítása, 3) a szereplők csoportosulásának nyomon követése és végül 4) ezen csoportok és a meglévő társadalmi intézményrendszer (beleértve a végrehajtó és törvényhozó hatalmat is) közötti

és a számára még elfogatható „minimum-szerződéstervezet”. A szakasz hosszát a delegáció tárgyalási stratégiája, a belföldi intézményrendszer és a belföldi érdekcsoportok rezervációs árai (értsd: mennyire minimális – számukra kevésbé kedvező – szerződéstervezetet hajlandók még elfogadni) határozzák meg.

⁶ A defekció az egyszerű, két stratégias játékelméleti modellekben a kooperációval ellentétes előjelű magatartás. Putnam modelljében a defekció a nemzetközi szinten kinyilvánított ratifikációs hajlandóság megtörését jelenti: egy állam defektál, ha nemzetközi partnereinek tett ígéretével ellentétben nem ratifikálja a szerződéstervezetet, melyben megállapodtak.

⁷ Frieden, Jeffrey A.: *Debt, Development, and Democracy. Modern Political Economy and Latin America 1965-1985*. Princeton University Press, 1984. p. 26.

interakció vizsgálata. Lévé, hogy az elmélet a racionális cselekvő alapmodelljére épül, a gazdasági szereplőket haszonmaximalizáló (jövedelemmaximalizáló) cselekvőknek tekinti. A jövedelemmaximalizálás mint cél meghatározza a szereplők preferenciáit is a kormány gazdaságpolitikájával szemben: azokat a gazdaságpolitikákat fogják támogatni, melyek lehetővé teszik számukra jövedelmük maximalizálását. Ha a gazdasági vagy politikai feltételrendszer megváltozik, akkor a támogatott politikák köre is változik, azonban a háttérben álló jövedelemmaximalizálás állandó. Frieden szerint ily módon azonosíthatók a politikai-gazdasági szereplők (1). Mint azt az imént említettük, ebben az elméleti keretben ceteris paribus a politikai-gazdasági szereplők azokat a kormányzati politikákat preferálják, melyek segítségével maximalizálhatják jövedelmüket, tehát pusztán gazdasági jellemzőkön keresztül megállapítható milyen szakpolitikákat fognak támogatni.

A szereplők szakpolitika-preferenciáinak beazonosításakor (2) Frieden azok közgazdaságtani értelemben vett eszközeit (asset) veszi alapul. A szereplők eszközeik által jutnak jövedelmükhöz, így rajtuk keresztül azonosíthatóak mind a preferált szakpolitikák, mind pedig az egyes szereplők alkuereje a kormányzattal szemben. Egyrésztől minél kevésbé változtatja meg az adott szakpolitika az eszközökből szerzett jövedelmet (mely a relatív árak változásában mérhető), annál kevésbé érzi magát a szereplő ösztönözve arra, hogy befolyásolja a kormányzati szakpolitikát. Másrésztől a szereplő szakpolitika-preferenciája azon múlik, hogy milyen költségek árán képes eszközeit azonos megtérülési ráták mellett befektetni más gazdasági szektorokban. Ha az eszköz könnyen befektethető más iparágakban, akkor a szereplőnek nem éri meg lobbiznia kedvező szakpolitikák mellett, a lobbizási költségeket állandónak tekintve. Ha viszont az eszköz iparág-specifikus – tehát nehezen mozgatható, pl. infrastruktúra, termőföld – a tulajdonos be fogja vetni a rendelkezésére álló forrásokat, hogy az általa favorizált iparág számára mindaddig kedvező szakpolitikákat csikarjon ki a kormányzatból, amíg a lobbizás határköltsége alacsonyabb az eszközök átcsoportosításának határköltségénél. Természetesen a lobbizás fent tárgyalt ösztönzője nem vezet önmagában a kormánnyal szembeni politikai nyomásgyakorláshoz, a politikai-gazdasági szereplőknek csoportokba kell szerveződniük, hogy hatékonyabban tudjanak megfelelő mértékű nyomást kifejteni (3). Egyes szereplők könnyebben szerveződnek csoportokba, mint mások, azonban általánosságban elmondható, hogy minél hasonlóbbak a szereplők eszközei, illetve minél koncentráltabb az adott iparág, annál nagyobb az esélye, hogy csoportokba szerveződnek a politikai-gazdasági szereplők.

A nyomásgyakorló csoportok és az intézményrendszer közötti interakció (4) Frieden elmélete szerint szintén a szereplők jövedelemmaximalizáló magatartására vezethető vissza. Ahhoz, hogy érdekeiknek érvényt szerezzenek, a csoportoknak együtt kell működniük a már meglévő intézményekkel, vagy újakat kell létrehozniuk. Esetünkben az Egyesült Államok intézményrendszerét állandónak tekinthetjük, így elmondható, hogy az érdekcsoportok már meglévő intézményekkel lépnek szövetségre (pl. politikai pártokkal), vagy az amerikai lobbyrendszer egyéb csatornáihoz folyamodnak.

A környezetvédelmi politikák kétszintű modellje

A környezetvédelemmel kapcsolatos nemzetközi szakpolitikák – hasonlóan más nemzetközi politikai megállapodásokhoz – modellezhetőek figyelembe véve mindkét tárgyalási szintet. A klímaváltozás kérdésének bizonyos egyedi jellemzői azonban szükségessé teszik a putnami és friedeni modellek kiegészítését.

Először is a klímaváltozáshoz hasonló környezeti kérdések közösségi jószágokhoz kötődnek (jelen esetben a levegőhöz), ezért határokon átnyúló problémát jelentenek, ami számos állam szoros együttműködését kívánja meg. Másodszor a klímaváltozás elleni védekezés és az annak megfelelő intézkedések és szakmapolitikák már igenis belügynek számítanak, és súlyos hatással vannak a társadalomra. Harmadszor, a környezeti változás kérdése szükségszerűen kettéosztja a társadalmat a klímaváltozás áldozataira és a szennyezőkre, melyek szennyezőanyag kibocsátása okozza a problémát. Ez a tagozódás fontos szerepet játszik a fontos politikai-gazdasági szereplők beazonosításánál: a szennyezők általában fontos ipari szereplők és a kibocsátás csökkentésére irányuló intézkedések gazdasági súlyát is túlnyomórészt ők viselik. Végül a negatív környezeti változások általában egyébiránt teljesen legitim és szükségszerű emberi tevékenységek negatív externáliáiként jönnek létre, ilyen például az energiatermelés.⁸ Az ilyen folyamatok mérséklésére irányuló intézkedések azonban nem képesek alternatívát nyújtani a szennyezést okozó tevékenységekre, így szükségszerűen negatív hatással lesznek rájuk. Mindezen okokból a környezeti károk elhárítására irányuló szakpolitikák nagyban különböznek más nemzetközi politikáktól (mint például a kereskedelmi egyezmények) mind hatásukban, mind a végrehajtásukban. A környezetvédelmi kérdések elemzésekor Arild Underdal⁹ tanulmányában arra a

⁸ Underdal, Arild - Hanf, Kenneth (szerk): *International Environmental Agreements and Domestic Politics - The Case of Acid Rain*. Ashgate, 2000.

⁹ Uo.

következtetésre jutott, hogy a legkönnyebben azok a szakpolitikák hajthatóak végre, melyek könnyen azonosítható nyereséget biztosítanak a gazdaság vagy a társadalom egyes szegmenseinek, míg a velük járó költségek egyenletesen megoszlának a társadalom minden tagja között. Másrészt azon politikák, melyek költségei a gazdaság vagy a társadalom egy szűk szegmensét sújtják széles körben megoszló társadalmi haszon mellett nehezen alkalmazhatóak és vélhetően az érintett csoportok heves ellenállásába ütköznek. Mindezen jellemzők az alkalmazott modellben a szereplők preferenciáinak és csoportosulási mechanizmusainak meghatározásánál bírnak jelentőséggel a ratifikációs folyamat során.

Az Egyesült Államok és a klímaváltozás nemzetközi kezelése

Az Egyesült Államok a nemzeti szinten hozott intézkedésekkel párhuzamosan az 1960-as évek végétől kezdődően szerepet vállalt a környezetvédelmi kérdések nemzetközi kezelésére irányuló multilaterális együttműködésekben. Ez a politika azonban nem az altruizmusból fakadt: Washington nem akart gazdasági hátrányba kerülni vetélytársaival szemben az egyoldalúan meghozott belföldi korlátozásai miatt, ezért igyekezett nemzetközi szinten is propagálni őket. Jóllehet a klímaváltozás az Egyesült Államokban sohasem volt döntő kérdés a választásokon, 1992-ben az amerikai szavazók a demokrata Bill Clintont választották elnöké, aki republikánus elődjénél nagyobb hangsúlyt fektetett a környezetvédelemre, részben az olyan aktivista munkatársainak köszönhetően, mint az alelnök Al Gore. Az új elnökség alatt erősödött az amerikai részvétel a klímaváltozás kezelésére a '80-as évek végén megindult nemzetközi együttműködésben. A folyamat 1997 decemberében, az Egyesült Nemzetek Éghajlatváltozási Keretegyezményének harmadik konferenciáján (Third Conference of the Parties - COP III), a japán Kiotóban érte el csúcspontját, amikor egy konkrét, kényszerítő erejű kötelezettségvállalásokra épülő szerződés létrehozásába fogtak a részes felek.

Maga a tárgyalássorozat vitákban gazdagnak és rendkívül átpolitizáltnak ígérkezett – a felek közötti főbb törésvonalak néhány kulcskérdésben már jóval a tárgyalások kezdete előtt látszottak. A legfontosabb napirendi pont a felelősség kérdése volt: a globális felmelegedést okozó antropogén eredetű üvegházhatású gázok többnyire az iparosodás melléktermékei, azonban a XX. században tapasztalt kibocsátás és következésképpen a melegedés szinte kizárólag az iparilag fejlett országok gazdaságainak a számlájára írható, melyek egyúttal a Keretegyezmény 1-es Függelékét is alkotják. Amint arról már korábban volt szó, a klímaváltozás elhárításának vagy mérséklésének haszna időben nagyon távoli és bizonytalan,

melynek eloszlása – lévén a levegő közjóság - egyenletes a Föld egész területén. Ugyanakkor a mérsékléssel kapcsolatos intézkedések költségei nemcsak belföldön, de nemzetközi szinten is koncentráltak. Így a kibocsátás csökkentési és korlátozási előírásoknak megfelelni kész államok komoly költségeket vállalnának magukra, melyek a gazdasági növekedés visszaesésével is járhatnak. Természetesen ezért merült fel a kérdés Kiotóban is: ki fizesse a számlát?

A fejlődő országok Kína vezetésével amellől érveltek, hogy mivel a jelenkori felmelegedés a fejlett országok iparosodásának produktuma, ezért azoknak egyenesen morális kötelessége elfogadni a szerződéstervezetben előírányzott korlátozásokat. Másrészlől a fejlődő országok képviselő kategorikusan elutasítottak minden rájuk nézve kötelező érvényű korlátozást. Velük szemben a fejlett országok, többek között az Egyesült Államok, arra hívták fel a figyelmet, hogy a fejlődő országok üvegházhatású gázkibocsátási szintje rohamosan emelkedik, ezért kollektív szerepvállalást szorgalmaztak egy globális környezetvédelmi probléma megoldására. Annak ellenére, hogy a felelősségvállalás kérdésében egy állásponton álltak, a fejlett államok csoportja koránt sem volt egységes. A fő törésvonalat az Európai Unió és az Egyesült Államok politikai és kormányzati kultúrája közötti alapvető ellentétek jelentették.¹⁰ Az Egyesült Államok, mivel nem tudott igazán széles támogatottságot szerezni a környezetvédelmi ügyeknek belföldön, inkább a *laissez-faire* politika híve volt, míg az EU, ahol a közvélemény inkább környezettudatos, a világosan körülhatárolt, kikényszeríthető kötelezettségvállalás mellett kardoskodott.

Az amerikai küldöttség kezdeti álláspontja a kiotói konferencia megkezdésekor rögtön nyilvánvalóvá vált: a kiotói tárgyalásokat megelőző nemzeti szintű tárgyalások alapján a delegáció a szerződéstervezet minden pontjánál a rugalmas végrehajtás mellett érvelt, miközben továbbá is napirenden tartotta a fejlődő országok kötelezettségvállalásának kérdését.¹¹ Mindkét célkitűzés racionálisnak tűnik, figyelembe véve, hogy az Egyesült Államok volt felelős az akkori globális szén-dioxid-kibocsátás közel negyedéért, tehát nyilvánvaló volt hogy a kibocsátást csökkentő és korlátozó esetleges intézkedések súlyos költségekkel járnának az amerikai gazdaság olyan kulcsfontosságú szektoraira nézve, mint az energiatermelés vagy a belföldi közlekedés. Ha a végrehajtás kellően rugalmas, a szerződésben foglalt kötelezettségeknek való megfelelés negatív gazdasági – következésképpen politikai - költségei belföldi szabályzókkal mérsékelhetők. Ha pedig az olyan gazdasági versenytársak, mint Kína

¹⁰ Grubb, Michael - Vrolijk, Christiaan - Brack, Duncan: *The Kyoto Protocol: a guide and assessment*. Royal Institute of International Affairs, 1999. p. 65.

¹¹ *Earth Negotiation Bulletin*, Vol 12. No. 76. International Institute for Sustainable Development, 1997.

vagy India szintén vállalják a szerződés kötelezettségeit, az Egyesült Államok nem, vagy csak relatíve kevesebbet vesztené gazdasági versenyképességéből. Makroszinten ez a két tényező határozta meg az amerikai *win-setet*.

Köszönhetően az Egyesült Államok hatalmas részesedésének a globális kibocsátási szintből, az amerikai részvételt a nemzetközi együttműködésben a részes felek túlnyomó része elengedhetetlennek tartotta, az amerikai delegáció sikeresen fordította saját hasznára a rendelkezésükre álló korlátozott *win-setet*. Az esetleges amerikai visszautasítás politikai súlyának és a delegáció ezt kihasználó agresszív tárgyalási politikájának köszönhetően az amerikai diplomácia számos apró győzelmet aratott a tárgyalások legfontosabb kérdéseiben, kezdve a szerződésben foglalt üvegházhatású gázok listájától a nemzetközi együttműködés olyan rugalmasan alkalmazható formáig, mint a kvótakereskedelem. Mindezen apró győzelmek ellenére a fejlődő országok kötelezettségvállalásának problémája a makacs kínai ellenállás miatt nem oldódott meg. Az igazi küzdelem a Clinton-adminisztráció számára épphogy elkezdődött.

A tárgyalások idején a tárgyalódelegáció vegyes visszajelzéseket kapott belföldről. A zöld szervezetek folyamatosan szigorúbb korlátozásokat követeltek, míg az ipari lobby dollármilliók árán igyekezte megakadályozni a költségesnek ígérkező Jegyzőkönyv létrejöttét. Az egyetlen világos véleménynyilvánítás az amerikai Szenátustól érkezett 1997. július 25-én (tehát a tárgyalások megkezdése előtt), amikor a felsőház 95-0 arányban megszavazta a híres-hírhedt 98-as határozatot¹² (az ún. Byrd-Hagel határozat), mely leszögezte, hogy a Szenátus semmilyen olyan szerződést nem fog aláírni a klímaváltozás kérdésében, mely nem biztosítja a fejlődő országok részvételét, illetve súlyos költségekkel jár az amerikai gazdaság számára. Az egyhangú döntés világosan megmutatta, hogy a klímaváltozás nem pártpolitikai ügy többé: az elkészült Jegyzőkönyvet mindkét párt szenátorai kudarcnak ítélték, mely nem felel meg a 98-as határozat kívánalmainak. A határozatot betervező republikánus Chuck Hagel szenátor egyenesen kizártnak tartotta a ratifikációt, míg demokrata társa, John Kerry, „jelenlegi állapotában nem ratifikálhatónak”¹³ bélyegezte az egyezmény szövegét. Mindezen korlátokat figyelembe véve a Clinton-kormányzat holtpontra került a tárgyalások végén: jóllehet a kész Jegyzőkönyv az amerikai igényeket tükrözte a rugalmas végrehajtás kérdésében, a 98-as határozat pontjai továbbra is érvényben voltak. A Kiotói Jegyzőkönyvet már nem lehetett

¹² Az Egyesült Államok Szenátusa: *98-as határozat*, Library of Congress 1997, <http://thomas.loc.gov/cgi-bin/bdquery/z?d105:SE00098:@@L&summ2=m&>

¹³ Jacobson, Harold K.: *Climate Change: Unilateralism, Realism, and Two-Level Game*. in: Patrick, Stewart - Forman, Shepard (szerk.): *Multilateralism & US Foreign Policy - Ambivalent Engagement*. Lynne Rienner, 2002. p. 417.

újrátárgyalni, így a szerződés elvetése mellett csak egyetlen lehetőség maradt: létrehozni egy a szerződést támogató hazai koalíciót a nemzeti szint játékanak végigjátszása során.

A nemzeti szint

„Az I. Függelékben szereplő Részes Felek, egyénileg vagy együttesen, biztosítják azt, hogy az A. Függelékben ismertetett üvegházhatású gázok összesített, antropogén eredetű, szén-dioxid egyenértékben vett kibocsátásai nem haladják meg a számukra előírt mennyiségeket, melyeket a B. függelékben előírt, mennyiségileg meghatározott kibocsátás korlátozási és csökkentési kötelezettségek alapján és e Cikk rendelkezéseivel összhangban számítottak ki azzal a céllal, hogy a 2008-tól 2012-ig terjedő kötelezettségvállalási időszakban e gázok összesített kibocsátásai az 1990. évi szinteknél legalább 5 százalékkal alacsonyabbak legyenek.” /Részlet a Kiotói Jegyzőkönyvből/

A Keretszerződés B. függeléke minden iparosodott országhoz számszerűsített vállalást rendel, melynek a 2008-2012 közötti időszakban kell eleget tenni. Ez az érték az Egyesült Államok esetében az 1990-es értékekhez képest hét százalékos csökkentést ír elő az összkibocsátásban, mely az 1990-től bekövetkezett kibocsátás-növekménnyel együtt közel harminc százalékos csökkentést tesz ki. Legyenek bármilyen rugalmasak is a Kiotói Jegyzőkönyv előírásai, az azoknak megfelelés komoly terheket róna az amerikai gazdaságra.

A továbbiakban Frieden útmutatásának megfelelően a szerződés gazdasági hatásainak vizsgálatán keresztül azonosítjuk az érintett politikai-gazdasági szereplőket. A klímaváltozás kérdésével kapcsolatban máig sok a tudományos bizonytalanság és a kérdés rendkívül átpolitizált, ezért a Protokoll gazdasági hatásait elemző tanulmányok gyakran elfogultak egyik vagy másik oldal irányában. Az esetleges politikai indíttatású adattorzítást minimalizálendő, elemzésünkben a továbbiakban az Amerikai Energiaügyi Minisztérium (Department of Energy) egy független statisztikai elemző intézetének (Energy Information Agency) elemzésére hagyatkozunk, melyet a Képviselőház Tudományos Bizottságának (Committee of Science) megrendelésére készített.¹⁴ A választás azért esett erre a tanulmányra, mert az intézet tudományos körökben nagy elismerésnek örvend, kutatásai nagy szerepet játszanak a döntéshozói attitűdök formálásában, illetve mivel az elemzés hat különálló esettanulmányra épül, melyekből a konkrét szám adatok nélkül levezethetőek a gazdasági hatások főbb irányai, illetve azok hozzávetőleges költsége.

¹⁴ *What Does the Kyoto Protocol Mean to U.S. Energy Markets and the U.S. Economy?* EIA, 1998.
<http://economics.about.com/gi/dynamic/offsite.htm?site=http://www.eia.doe.gov/oiaf/kyoto/economic.htm>

A Kiotói Jegyzőkönyv hatása az amerikai gazdaságra

A klímaváltozás közgazdaságtana a késő 1980-as évek óta tudományos és politikai viták tárgya, melyek a Protokoll elkészültével csak erősödtek. Bármennyire ellentétes eredményre jutnak/jutottak is az elemzések, a közgazdasági alapokat – éppen azok egyszerű volta miatt – egyikük sem kérdőjelezi meg. Ahogy a klímaközgazdász Richard Morgenstern tanulmányában fogalmaz:

„A szakpolitika célja olyan hatékony, a klímaváltozást enyhítő stratégia megalkotása, mely maximalizálja (bizonytalanság mellett) az össztársadalmi jólétet; ami magában foglalja a GDP-t és a nem piaci árú és szolgáltatások értékét... Egy ilyen stratégiának a kibocsátás csökkentés és/vagy módosítás olyan szintjét kell meghatároznia, amely mellett az üvegházhatású gázkoncentráció csökkenésének határhaszna megegyezik a csökkentés és/vagy módosítás határköltségével.”¹⁵

De hogyan érhető el ez a gyakorlatban? A Protokoll előírásainak megfelelni kész kormányzat két utat követhet: kiterjesztheti a jogi szabályozást a környezetvédelmi szabályozással kapcsolatban (például új levegőtisztasági előírások bevezetése a szennyező vállalatok számára), vagy használhat olyan közgazdasági eszközöket, mint például a szennyezőanyagok szénttartalmára kivetett szénadó (carbon tax), vagy a belföldi kvótakereskedelem. A Protokoll rugalmassága a szakpolitikák kialakítása és alkalmazása terén természetesen lehetővé teszi a két út együttes alkalmazást, mely megfelelő ösztönzőként hathat a vállalatok számára, hogy csökkentsék a kibocsátásukat és folyamatosan alacsonyabb szénttartalmú vagy alternatív környezetbarát energiaforrások használatára és kutatására álljanak át. A szabályozás, elsősorban a szénadó, hátulütője – mint arról már korábban is sokszor szó esett –, hogy azt a szennyezők nem azonos mértékben viselik. Azoknak az iparágaknak, amelyek magasabb szénttartalmú fűtőanyagokkal dolgoznak (például az energiaszektor) nagyobb költségekkel kell számolniuk, ezáltal hajlamosabbak a vonatkozó kormánypolitika elleni lobbizásra.

Az Energy Information Agency elemzése szerint a legalkalmasabb módszer a vállalatok teljesítésére a már tárgyalt minta alapján kiszabott szénadó. Az adó által okozott árnövekedés közvetlenül az energiaipart sújtaná – az amerikai kibocsátás közel 80 százaléka származik ebből a szektorból – de mivel az energia mind áruként, mind termelési tényezőként jelen van a

¹⁵ Morgenstern, Richard D.: Towards a Comprehensive Approach to Global Climate Change Mitigation. *American Economic Review*, Vol. 81. No. 2. (1991), pp. 140-145.

gazdaságban, a szénalapú fűtőanyagok árának növekedése láncreakciót indítana be, amely általános áremelkedéshez vezetne az amerikai gazdaság látszólag a kiotói intézkedésekhez nem kötődő ágazataiban is. A folyamat tehát az energiaszektorban fejtené ki először hatását, közelebbről az energiatermelésben és a szénbányászatban. Ha a Protokoll által megkövetelt szénadó bevezetésre kerül, az energiatermelőknek komoly gondokkal kell megküzdeniük a szén árának rohamos növekedése mellett *specifikus* eszközökkel kell megőrizniük versenyképességüket. Ehhez szorosan kapcsolódva a nyugati államokban fontos szerepet betöltő szénkitermelés is problémákkal nézne szembe. A szénfogyasztás csökkenésével arányosan csökkenne az igény magára a nyersanyagra, a működő bányatársaságok pedig elvesztenék versenyképességüket, hisz a további feltárások már nem lennének rentábilisak. Ezen hatások összessége az elemzés szerint körülbelül 10-43 ezer munkahely megszűnését vonná maga után.

Az energia árának növekedése mind az ipari, mind a háztartási fogyasztás csökkentésére és az alacsonyabb széntartalmú fűtőanyagokra való áttérésre ösztönözné. A létrejövő láncreakció hatással lenne az amerikai gazdaság látszólag a kiotói intézkedésekhez nem kötődő területein is, többek közt a munkahelyekre, a fogyasztói árakra, a befektetésekre, a technikai fejlesztésre és a gazdasági növekedésre. Összességében elmondható, hogy ha az energia, mint termelési tényező használata csökken, a gazdasági növekedés is arányosan lassul, az árak növekednek, a fogyasztás és a foglalkoztatottság pedig csökken. A belső fogyasztás csökkenésével a nem exportorientált ágazatok elvesztik piacukat, míg a magas energiaárak az exportot is megdrágítanák, csökkentve az amerikai gazdaság versenyképességét. Mindezen változás makroszinten várhatóan a GDP 0.1-0.8 százalékos csökkenéséhez vezetne, ami azt jelentené, hogy a gazdaság lassabb ütemben növekedne. Az EIA tanulmány összességében – a GDP csökkenésből és a rövidtávú költségekből adódóan – évi 77 és 338 milliárd dollárnyi összköltséggel számol a 2008-2012-es vállalási periódusban.

Az intézkedések bevezetésének várható költségeit látva kirajzolódik a kétszintű modell nemzeti szintjén részt vevő gazdasági szereplők csoportja, mely a szerződés aláírásától annak bukásáig mindent megtett, hogy a Protokoll ne kerüljön ratifikációra. Mivel az Egyesült Államok energiatermelésének több, mint 50 százaléka szénalapú fűtőanyagokra épül, az ipar ezen ágazata az egyéb szénalapú fűtőanyagok kitermelésére épülő szektorral (elsősorban az olajiparra, mely szintén áremelkedéssel kell, hogy megküzdjön) együtt komoly politikai befolyással bír Washingtonban, elsősorban a nyugati államokból érkező képviselőkön és szenátorokon keresztül, *párthovatartozástól függetlenül*.

A szereplők azonosítása

Mint azt a modell tárgyalásánál kifejtettük, a kormányzat mindkét szinten aktív szereplő, hisz bármely szint támogatásának elvesztése a szerződés, sőt talán a kormány bukásához is vezethet. Így a modell szerint a kormány igyekszik a két szint között egyensúlyozni. Az Egyesült Államok a kiotói folyamatban tanúsított magatartásának különlegessége ebből a szempontból is megmutatkozik. Jóllehet a tárgyalások megkezdése előtt intenzív egyeztetésre került sor belföldön (ld.: a 98-as határozat), a tárgyalások folyamán a két szint gyakorlatilag nem állt kapcsolatban. A delegáció a tárgyalások előtt lefektetett korlátok között igyekezett minél kedvezőbb helyzetet kialakítani a törvényhozás vagy a hazai érdekcsoportok megkérdezése nélkül. Mindezek után kézhez kaptak egy amerikai szempontból mindenképp kedvező szerződést, ami ugyanakkor nem felelt meg a Szenátus kívánalmainak. A nemzeti szintű játék így csak a tárgyalások után, és nem azokkal párhuzamosan folyt, a kormány (nem túl erőteljes) kísérletet tett egy új koalíciót szervezni belföldön a Protokoll támogatására. A cél a törvényhozás – és kisebb mértékben a közvélemény – meggyőzése volt, egyúttal törekedve a Clinton elnök utódjának szánt Al Gore politikai tőkéjének maximalizálására is. Jóllehet a 2000-es elnökválasztási kampányban a környezetvédelem ismét nem szerepelt kulcskérdésként, Gore mint elkötelezett környezetvédő természetesen törekedett a zöld szavazók korai mobilizálására. Mivel a ratifikáció bukásának sem Clinton, sem Gore számára nem voltak kézzelfogható politikai költségei, a kormányzat mindenképpen nyertesként került volna ki a játékból, éppen ezért azonban a ratifikációért sem küzdött túl vehemensen. Erőfeszítéseik kimerültek a kibocsátás csökkentését célzó intézkedések mérsékelt gazdasági költségeit szemléltető tanulmányok publikálásában és a szerződést nyilvánosan támogató felszólalásokban.

Az érintett gazdasági szereplők ezzel szemben komoly ellenállást fejtettek ki a Protokoll ellen. Ahogy azt az előző fejezetben demonstráltuk, a Kiotói Jegyzőkönyv súlyos költségeket róna az Egyesült Államok gazdaságára, mely költségek az ipar néhány kulcsszektorára korlátozódnának, melyeken keresztül végül hatással lennének az egész gazdaságra. Ezek a kulcsszektorok jelentősen különböznek ugyan egymástól, de összeköti őket, hogy a széntartalmú tüzelőanyagokhoz kötődnek. Ilyenek például a fosszilis tüzelőanyagokra épülő olajipar és bányászat, az energiatermelés, az üzemanyagokhoz kötődő autóipar és a szállítási

szektor. Ezek mind oligopolisztikus¹⁶ szektorok magas belépési korláttal, kevés számú és gazdaságilag (politikailag) erős szereplővel és specifikus eszközökkel. Ezek a jellemzők a kibocsátás csökkentést célzó szakpolitikák a fenti szektorokra irányuló hatalmas költségeivel karöltve a szereplőket arra ösztönözték, hogy fellépjenek a kormánypolitika ellen.

Modellünk szerint a Kiotói Protokoll elleni lobbizás azonban nem azonos erősségű az egyes szektorokban, mivel másként befolyásolják őket az aktuális kormányintézkedések, ezáltal mások a várható költségek és a megtérülési ráták változásai. Például a széntartalmú tüzelőanyagokra kivetett adó arra ösztönözné a gazdasági szereplőket, hogy alacsonyabb széntartalmú és/vagy alternatív energiaforrások használatára álljanak át. Ez az átállás és a hozzá kötődő K+F tevékenység azonban rendkívül tökeintenzív, ezért azok a cégek, melyek már előzőleg befektettek a környezetbarát technikák kifejlesztésébe, vagy esetleg rendelkeznek az ehhez szükséges eszközökkel, kevésbé hajlamosak az erőteljes fellépésre,¹⁷ hiszen a piac végső soron megjutalmazza a K+F befektetéseket, lévén a kifejlesztett technológiák szabadalmát az amerikai törvények szigorúan védik. Attól függően, hogy az egyes cégek milyen arányúnak ítélik meg az előírásoknak való megfelelés költségének és a K+F befektetések hosszú távú hasznának arányát, az érintett szereplők két csoportra oszlanak. Az első csoportba kerülnek a szerződést kategorikusan elutasító „keményvonalasok”, míg a másodikba a kormány politikája és a lobbizás között ingadozó cégek. Utóbbiak, mivel egyszerre fektetnek be lobbizásba és K+F-be, mindenképp nyernének.

Ezen a ponton szükséges egy további szereplőt is bevonnunk a belföldi játékba, mely a szennyezők táborát erősítette: az Egyesült Államok hadseregét. Jóllehet a hadsereg a szó szoros értelmében nem gazdasági szereplő, érdekei visszavezethetők a gazdasághoz, ezáltal bevonása nem érvényteleníti a jelen tanulmány által alkalmazott módszertani közgazdasági redukcionizmust. A hadsereg hatalmas járműparkjával az egyik legnagyobb fosszilis tüzelőanyag-fogyasztó az Egyesült Államokban, így közvetlenül az egyik legnagyobb szennyező is. Mivel közelebb állt a szennyezők álláspontjához, a Pentagon is igyekezett a szerződés ratifikációja ellen lobbizni és a részvételt a klímaváltozást mérséklő nemzetközi együttműködésben nemzetbiztonsági kockázatként igyekezett feltüntetni. A hozzáférhető

¹⁶ Az oligopólium a közgazdaságtanban olyan piacok megnevezése, ahol a termelők viszonylag kis számban vannak jelen, és ennek köszönhetően meglehetősen nagy piaci erővel rendelkeznek.

¹⁷ A K+F tevékenység tulajdonképpen egyenértékű az eszközök átcsoportosításával, így a lobbizás alternatívájának tekinthető.

dokumentumok¹⁸ szerint a Pentagon delegáltjai a Protokoll tárgyában szervezett kongresszusi meghallgatásokon a következő érveket hozták fel:

- A klímaváltozás mérséklésére fordított forrásokat a honvédelemtől kell elvonni,
- A magas üzemanyagárak lehetetlenné tennék a tengerentúli katonai missziók fenntartását, ezáltal az Egyesült Államok képtelenné válna betölteni a hegemon szerepét,
- A Protokoll azáltal hogy nem ró kötelezettségeket Kínára, Oroszországot pedig nagyon kedvező pozícióba hozza a nemzetközi kvótakereskedelem rendszerén keresztül közvetve az Egyesült Államok vetélytársait támogatja, ezáltal nemzetbiztonsági kockázatot jelent.¹⁹

A ratifikációs játék

Miután 1997 decemberében véget értek a tárgyalások Kiotóban, a Protokoll készen állt a ratifikációra. Clinton elnök végül 1998 novemberében aláírta a szerződést, de ugyanakkor nem nyújtotta be ratifikációra a Szenátusnak, tudván, hogy az Alkotmány által előírt 2/3-os többség elérhetetlen a 98-as határozat tükrében. Annak ellenére, hogy a ratifikáció esélye elhanyagolható volt, az ellentábor mégis mobilizálódott s az előzőekben tárgyalt érintett gazdasági szereplők érdekvédelmi csoportokba szerveződtek. Mivel a modellünk által feltételezett intézményi változás (jelen esetben az adminisztráció cseréje) a Protokoll aláírásának idején nem volt lehetséges, a szennyezők a törvényhozásban kezdtek a szerződés ellen lobbizni, hogy az a körülményektől függetlenül ne kerüljön ratifikálásra.²⁰

A klímaváltozáshoz kapcsolódó elméleti vita kapcsán a szennyezőknek egyedülálló lehetősége adódott, hogy a protokoll-ellenes kampányukat a klímakutatás inherens bizonytalanságai köré szervezzék. Így alapvetően a teljes ratifikációs folyamat egy átértelmezési (framing) játékká vált. A Protokoll ellenzői két ellenérvet sorakoztattak fel: szerintük a globális felmelegedés nem társadalmi probléma, illetve, hogy a kibocsátás csökkentését célzó intézkedések túl költségesek, így több kárt okoznának, mint maga az

¹⁸ *The Kyoto Protocol: Problems with US Sovereignty and the lack of Developing Country Participation*, Committee on International Relations, US House of Representatives 1998, 105. Kongresszus.

¹⁹ Természetesen ezen aggodalmak a republikánus hatalomátvétellel és a neokonzervatívok külpolitikai súlyának növekedésével a terrorizmus elleni háború során újra napirendre kerültek, és sikeresen akadályozták meg a ratifikáció ismételt napirendre kerülését George Bush elnöksége alatt.

²⁰ A közvélemény általános érdektelenséggel fogadta a Kiotói Jegyzőkönyv körül kialakult politikai vitát.

éghajlatváltozás. A globális felmelegedés tudományát végül annyi kritika érte az ellentáborból, hogy az aláásta a törvényhozási folyamatot, és a ratifikáció máig nem került napirendre.

Ahogy arról Frieden is ír a modell tárgyalásakor,²¹ a gazdasági érdekcsoportok új intézményeket alakítanak ki, vagy a már meglévőkkel lépnek kapcsolatba, miközben kedvező kormánypolitikákért lobbiznak. Mivel az Egyesült Államokhoz hasonló intézményesült demokráciákban az előbbi lehetőség elhanyagolható, az érdekcsoportok a már meglévőkhez, általában egy politikai párthoz fordulnak annak függvényében, hogy melyik párt programja ígéri a legnagyobb hasznosságot számukra – a Protokoll ügyében a szennyezői érdekcsoportok az amerikai konzervatív mozgalom egyes platformjaival léptek politikai szövetségre. De miért a konzervatívokkal? Amerikában számos környezetvédelem-ellenes csoport aktív, melyek közt az amerikai konzervatív mozgalom a legjelentősebb. Amint arról már volt szó, a Republikánusok (vagyis a „konzervatív párt”) inkább szkeptikus környezetvédelmi ügyekben. A szkeptikus álláspont számos ponton kapcsolódik a konzervatív ideológiához (többek között), mert a szükségesnek vélt intézkedések szükségessé tennék a kormányzati beavatkozást a gazdaságba, ezáltal veszélyeztetnék a gazdasági libertarianizmust, a konzervativizmus egyik alapkövét.²² Ez a környezetvédelmi szkepticizmus a szennyezői csoportok természetes szövetségésévé tette a mozgalmat.

A konzervatívokkal, mint ideológiai háttérbázissal megerősödve a szennyezői érdekképviselői csoportok a szenátorok direkt anyagi támogatásán túl immáron a nyomásgyakorlás két másik eszközéhez is nyúlhattak: privát és konzervatív agytrösztök (think tanks),²³ illetve szkeptikus tudósok támogatása. A cél természetesen a döntéshozók meggyőzése volt arról, hogy a Protokoll esetleges ratifikációja nem kívánatos mert a tudományos háttére bizonytalan, mert a klímaváltozás nem társadalmi probléma és persze mivel a Protokoll által előírt intézkedések károsak az amerikai gazdaságra nézve, és így nemzetbiztonsági kockázatot jelentenek. Az érdekcsoportok ez irányú tevékenységének hatása a gyakorlatban főleg a kongresszusi meghallgatásokon, illetve az írott sajtóban mutatkozott meg. Az olyan, több tucat vagy akár száz nagyvállalatot tömörítő érdekvédelmi csoportok, mint az American Petroleum Institute, a Business Roundtable vagy a Global Climate Coalition; illetve a „magányos harcosok”, mint például az Exxon Mobile – mely a környezetvédők számára a környezetszennyező ipari lobby szimbólumává vált – dollármilliókat öltek az

²¹ Frieden: i. m.: p. 24.

²² McCright, Aaron – Dunlap, Riley E.: Defeating Kyoto: The Conservative Movement's Impact on U.S. Climate Change Policy. *Social Problems*, Vol. 50. No. 3 (2003), pp. 348-373.

²³ McCright és Dunlap 14 fontos konzervatív agytrösztöt említ. Ilyenek például a Cato Institute, az American Enterprise Institute vagy a Marshall Institute. McCright-Dunlap: i. m.: p. 355.

agytrösztök és a tudósok pénzelésébe. Ennek köszönhetően a terjesztett „tudományos” anyagok sikeresen túldimenzionálták a Protokoll költségoldalát, a támogatott tudósok rendszeresen a Protokoll ratifikációja ellen nyilatkoztak a kongresszusi meghallgatásokon, míg a televízióban vagy konferenciákon gyakran felszólalva meggyőzték a közvéleményt a globális felmelegedés problémájának marginális voltáról.²⁴

Ilyen heves ellenállással szemben a kormány képtelen volt az áldozatokból megfelelő erősségű koalíciót szervezni. Egyetlen esélyük a közvélemény megnyerése lett volna, azonban ez az Egyesült Államokban akkoriban lehetetlen vállalkozásnak tűnt. Az átlag amerikai inkább a kibocsátás csökkentését célzó szakpolitikák költségoldalára figyelt fel és jobban érdekelte az alacsony üzemanyagár, mint a bolygó sorsa. Ennek következtében a ratifikációs időszakban a lakossági támogatottság szintje alacsony maradt más nyugati országokhoz viszonyítva. A nemzeti szintű játék végeredménye ismert, a Clinton elnökség utolsó pár hónapjában már nem volt reális esély a Protokoll ratifikációjára és a 2000-es elnökválasztási kampány pedig immáron lehetőséget nyújtott az anti-Kiotó lobbinak az elnök „cseréjére” is. Az Exxon Mobil például George Bush elnöki kampányának egyik legnagyobb támogatója volt, és miután Bush megnyerte a választásokat Gore ellenében, az Exxon által delegált energiaügyi elnöki tanácsadók sikeresen meggyőzték, hogy 2001-ben nyíltan utasítsa el a szerződést.²⁵ Bush vonatkozó beszédében gyakorlatilag ugyanazokat az érveket vonultatta fel a Protokoll ellen, melyekre a lobbycsoportok és a konzervatívok hivatkoztak: a Protokoll nem igazságos és nem hatékony, mivel a világ 80 százalékát kivonja a rendelkezései alól, többek között Indiát és Kínát, és mert súlyos károkat okozna az amerikai gazdaságnak.²⁶

Összegzés

A tanulmány a realista iskola egy komoly dilemmájából indult ki: mivel magyarázható a szuperhatalom csatlakozása egy olyan nemzetközi szerződéshez, melynek várható haszna alacsonyabb a várható költségeinél? A realista modell szerint Bill Clinton elnöknek sohasem lett volna szabad aláírnia a Kiotói Jegyzőkönyvet, mivel az nem vonatkozott a rivális Kínára és

²⁴ Az Exxon Mobil, mint az egyik legaktívabb Protokoll-ellenes gazdasági szereplő külön akciócsoportot hozott létre a tárgyalások lezárulta után. Az akciócsoport munkaterve alapján „Akkor győzünk, ha az átlag állampolgár megérti (felismeri) a klímaváltozás tudományában rejlő bizonytalanságokat.” Union of Concerned Scientists: *Smoke, Mirrors & Hot Air - How ExxonMobil Uses Big Tobacco's Tactics to Manufacture Uncertainty on Climate Science*. Union of Concerned Scientists 2007. p. 10.

²⁵ Vidal, John: Revealed: How Oil Giants Influenced Bush, *The Guardian*, 2005. június 8.

²⁶ George Bush levele Chuck Hagel, Jesse Helms, Larry Craig és Pat Roberts Szenátoroknak, 2001. március 13. <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2001/03/20010314.html>

mivel komoly terheket rótt volna az amerikai gazdaságra. Annak ellenére, hogy a szerződés végül elbukott a ratifikáció során, a realista modell elégtelennek bizonyul Clinton viselkedésének magyarázatához. Mint arról már szoltunk, a realista modellek legfőbb hátránya, hogy az államokra, mint egységesített szereplőkre tekintenek, figyelmen kívül hagyva a belföldi erőviszonyokat. Ahhoz, hogy számításba vehessem mind nemzetközi, mind nemzeti szintű változókat, a tanulmány Robert Putnam kétszintű modelljére hagyatkozott, melyet Jeffrey A. Frieden modern politikai közgazdaságtanával egészített ki a nemzeti szint könnyebb modellezésének érdekében. A cél a realista előrejelzéstől való eltérés magyarázata volt a hazai érdekcsoportok felépítésének és interakciójának vizsgálatán keresztül az 1998-tól 2001-ig tartó ratifikációs folyamat során.

Az eredmények azonban mind a realista, mind a kétszintű modell szempontjából zavarba ejtők hiszen látszólag a Clinton-adminisztráció a nem szándékos defektálás hibájába esett. A kétszintű modell szerint a nemzetközi szint *win-sej*ei három tényezőtől függenek: a haza érdekek és koalíciók, a hazai intézményrendszer, illetve a tárgyalódelegáció stratégiája. A kormányzat figyelembe véve a két *a priori* meglévő korlátot (a 98-as határozat és a ratifikációhoz szükséges 2/3-os alkotmányos többség a Szenátusban) fel tudta állítani az Egyesült Államok *win-sej*ét a tárgyalásokat *megelőzően*. Fontos azonban, hogy a tárgyalódelegáció tisztában legyen a hazai koalíciók rezervációs árával a megtárgyalandó szerződésről (értsd: mennyire szigorú feltételek mellett hajlandóak még a ratifikáció támogatására), hiszen ezek a rezervációs árak a kormányzatra is vonatkoznak – ha nem tudja kielégíteni a hazai igényeket, a szerződés elbukik. Ha a nemzeti szinttel kapcsolatos információk azonban bizonytalanok, a nemzetközi szinten alkalmazott stratégiák kockázatosak válnak, és ezáltal veszélyeztetik a szerződés létrejöttét. Esterházy Péter szavaival élve: „kutya nehéz [...] úgy hazudni, ha az ember nem ösmeri az igazságot.”²⁷ Figyelembe véve tehát ezt a feltételrendszert a Clinton-adminisztráció viselkedése továbbra is különös: az elkészült Protokoll világosan ellenkezett a belföldi igényekkel.

Az elvégzett kutatás alapján két eltérő magyarázat kínálkozik. Az első a kétszintű játékok általános logikájára épül és inkább a nem szándékos defekció felé mutat; míg a második a Kiotói folyamat és más, hozzá hasonló környezetvédelmi együttműködések speciális jellemzőire építve a szándékos defekció esetét látszik igazolni.

A kétszintű játékok logikája önmagában nem zárja ki a belföldi status quoval ellentétes szerződések létrejöttét és ratifikációját, ebben az esetben azonban szükséges egy, a szerződést

²⁷ Esterházy Péter: *Harmonia Caelestis*. Magvető Könyvkiadó, 2000, p. 9.

támogató hazai koalíció felállítása. A Kiotói Jegyzőkönyv esetében azonban ez az érvelés hibás, a hazai ellenzék teljes fölényben volt a támogatókkal szemben. Egyrészt a Szenátus 98-as határozata világosan megmutatta, hogy a Protokoll nem pártpolitikai ügy – a demokrata szenátorok egyhangúan a kormány politikája ellen szavaztak. Másrészt a Protokoll az amerikai gazdaság kulcsszektorait érintette volna negatívan, ezen szektorok szereplői pedig hatalmas politikai tőkével rendelkeznek, köszönhetően gazdasági súlyuknak. A közvélemény passzivitása mellett ezek a gazdasági szereplők nyomást gyakorolhattak a törvényhozásra, hogy az utasítsa el a ratifikációt, míg a kormány politikai ellenfeleinek anyagi és politikai támogatást nyújtottak. Az ellenzék ereje természetesen ismert volt a kormány előtt is, így a kétszintű modell logikáján belül maradvá magyarázatként felmerül, hogy a kormány nem volt tisztában a *win-set* pontos paramétereivel (értsd: csak egy hipotetikus „minimum és maximum szerződés” között tudtak mozogni). Ennek ellenére azonban tisztában kellett volna lenniük legalább azokkal a paraméterekkel, melyek mellett a Protokoll biztosan nem ratifikálható (ld. 98-as határozat). A modell terminológiájával szólva tehát a delegáció félreértelmezte a *win-set* korlátait – egy általuk ratifikálhatónak vélt Protokollban egyeztek meg a tárgyalásokon –, mely nem került átfedésbe a többi tárgyalófél *win-set*-jével. A létrejött Protokoll ezért nem felelt meg a hazai várakozásoknak, így a kormány nem szándékos defekcióra kényszerült.

A második magyarázat, mely levezethető a rendelkezésre álló adatokból, az Egyesült Államok politikai rendszerének egy már tárgyalt sajátosságára hagyatkozik, mely szerint annak ellenére, hogy a globális felmelegedés súlyos gazdasági és politikai kérdés, az Egyesült Államok nemzetközi szintű magatartása megrekedhet a szimbolikus politizálás szintjén. Úgy véljük, ez a magyarázat mindenképpen releváns a Kiotói Protokoll esetében és részben biztosan magyarázza a Clinton-adminisztráció magatartását. 1998-ban, amikor a Protokollt az elnök aláírta már javában folytak az előkészületek a 2000-es elnökválasztási kampányra, melyeken Al Gore készült jelöltként indulni. Ismerve Gore környezetvédő háttérét, könnyen magáénak tudhatta a zöld szavazatokat, de előbb gesztusokat kellett tennie ezen csoportok felé. Mivel a Protokoll ratifikációjának bukása nem járt volna komoly politikai költségekkel, Gore mint harcos aktivista és a Protokoll támogatója léphetett fel, míg annak bukása esetén a felelősséget a törvényhozásra és az ipari lobbycsoportokra lehetet hárítani. Valóban, a kormányzat viselkedése az aláírást követő hónapokban igazolni látszik ezt a magyarázatot. Jóllehet Clinton elnök aláírta a Protokollt, nem nyújtotta be azt a Szenátusnak ratifikációra, tudván, hogy elutasítása kerülne. Mivel egy hazai koalíció megszervezése a szerződés mögé nagyobb költségekkel járt volna, mint annak esetleges bukása, a kormányzat a választásokig nem

erőltette a ratifikációt. Eközben persze jelezte a zöld csoportok felé, hogy továbbra is a ratifikáció mögött áll. Ez a magyarázat jóval cinikusabb, hiszen abból indul ki, hogy a Clinton-adminisztráció nagyon is tisztában volt az elkészült szerződés elfogadhatatlanságával és pusztán a zöldek mobilizálásának érdekében írta azt alá. Ebben az esetben a defekció szándékos volt, jóllehet racionális megfontolásokra alapozva.

Összefoglalva a két magyarázat eltérő magyarázatot ad a Clinton-kormányzat viselkedésére, viszont a végkimenetel azonos: a Protokoll nem volt ratifikálható. Ahhoz, hogy eldönthessük, melyik magyarázat bír nagyobb valóságtartalommal, új változókat kellene az elemzésbe bevonnunk; olyan változókat, melyek nem állnak jelenleg az elemzők rendelkezésére.²⁸ Mindezek ellenére a Kiotói tárgyalások kétszintű modelljének megvan a maga haszna. Egyrészt túlmutat a realista megközelítéseken a belföldi változók számításba vételével, másrészt a Protokoll elutasítása mögött rejlő politikai-gazdasági-társadalmi folyamatokat térképezi fel, melyeket megfelelően általános szintre emelve irányt mutathat az amerikai csatlakozás esélyeit illetően.

Mit mond el nekünk tehát a modell és az arra épített elemzés? Bush elnök megválasztásával az anti-Kiotó lobby közvetlen befolyást nyert a végrehajtó hatalomban. Bush szkeptikusként elnöksége alatt következetesen nemet mondott a Kiotói jegyzőkönyvre.²⁹ A kormányzat ellenállása ellenére ugyan történtek helyi kezdeményezések az üvegházhatású gázok kibocsátásának csökkentésére (elsősorban Arnold Schwarzenegger kormányzó Kaliforniájában), a Protokoll ratifikációja azonban nem került újra napirendre. Felmerül a kérdés, hogy a Katrina hurrikánhoz és az Északi Sarkkör jégsapkájának olvadásához hasonló természeti katasztrófák mellett – melyek az amerikai közvélemény figyelmét is felhívták a globális felmelegedés problémájára – az Egyesült Államok továbbra is nemet mondhat-e a Kiotói Protokollra. Vajon változhat-e a helyzet egy környezetbarát, demokrata elnök megválasztásával?

Sajnos jelen kutatás alapján a kilátások meglehetősen borúsak: véleményem szerint Amerika mondhat nemet, és nemet is fog mondani a Protokollra annak jelenlegi formájában. Annak ellenére, hogy a demokraták mindkét házban többséggel bírnak és hagyományosan közelebb állnak az aktivista állásponthoz, a Kiotói Jegyzőkönyv amerikai ratifikációja továbbra sem látszik kivitelezhetőnek, éppen annak gazdasági-politikai következményei miatt. Az

²⁸ Az elnöki megbeszélések titkosított jegyzőkönyvein túl gondolnunk kell a nem hivatalos csatornák követhetlenségére és a visszaemlékezések elfogultságára is.

²⁹ Bush legutóbb 2007. áprilisában nyilatkozott a Protokollról és az Egyesült Államok esetleges csatlakozásáról, kijelentve, hogy a környezetvédelem nem sértheti az amerikai gazdaság érdekeit. Zöldtech: *Bush szerint a*

Egyesült Államok a világ egyetlen megmaradt szuperhatalma, ugyanakkor ereje egyre inkább csökken főbb vetélytársaival, elsősorban a Kínai Népköztársasággal szemben. Ez a szembenállás jelenleg még elsősorban gazdasági szembenállás, ezért a realista modellek logikája érvényes a nemzetközi szintre. Kína távolmaradása mellett, figyelembe véve a Protokollhoz való csatlakozás negatív gazdasági (ezáltal hosszú távon politikai-hatalmi!) következményeit, az Egyesült Államok számára a szerződés stratégiai kockázatot jelent. Ezzel párhuzamosan a nemzeti szinten a Protokollal szemben álló gazdasági érdekcsoportok felállása változatlan. Ezek a csoportok továbbra is direkt nyomást képesek kifejteni a politikai elitre, lelassítva és/vagy blokkolva egy esetleges ratifikációs kísérletet. Emlékezzünk vissza: a Kiotói Jegyzőkönyv nem pártpolitikai ügy, ezért egy esetleges kétharmados demokrata szenátusi többség mellett is körülményes az elfogadása.

A Protokoll kudarcra ítélt volta azonban nem jelenti feltétlenül az Egyesült Államok távolmaradását a globális felmelegedés elleni nemzetközi együttműködéstől. Bush elnök maga is számos alkalommal kijelentette, hogy tényként kezeli a klímaváltozást és a tisztább energiaforrások kifejlesztésének, valamint az energia ésszerűbb felhasználásának híve. Ez a tanulmány pusztán amellett igyekszik érvelni, hogy a Kiotói Jegyzőkönyv ratifikációja annak jelenlegi formájában nem lehetséges, mert az ellentmond az Egyesült Államok közvetlen politikai-gazdasági érdekeinek. Úgy véljük, az amerikai részvétel előrelendítése érdekében a nemzetközi közösségnek túl kell lépnie a Kiotóban lefektetett kereteken és egy rugalmasabb együttműködésbe kell bevonnia a Föld legnagyobb kibocsátóját,³⁰ hisz nélküle minden kibocsátást mérséklő nemzetközi szerződés pusztán félsikert hozhat.

környezetvédelem miatt nem sérülhet az amerikai gazdaság, Zöldtech 2007.
<http://www.zoldtech.hu/cikkek/20070405bushCO2>.

³⁰ Tekintve, hogy Kína kibocsátása hamarosan meg fogja haladni az Egyesült Államokét, mindenképp szükséges egyúttal a távol-keleti óriást is bevonni egy esetleges új keretszerződésbe; különösen mivel az Egyesült Államok részvételét továbbra is Kína reakciójától teszi függővé.

Kasnyik Márton:

Államépítés antropológiai perspektívából

Az esszé alapfeltevése szerint az államépítés gyakorlati projektjeinek jelenlegi sikertelensége nagy részben az azt alátámasztó elméleti diskurzus gyengeségei miatt tapasztalható. A politikai- és szociálintropológiai kutatások nézőpontjainak és belátásainak felhasználásával olyan kritika hozható létre, amely mind deskriptív, mind normatív értelemben korrigálja az államépítés uralkodó elméletét. A tanulmányban néhány olyan szempontot fejtek ki, amelyek ezen antropológiai államépítés-kritika kiindulópontjául szolgálhatnak.

Bevezetés

Amennyiben egy bizonyos tudásterületre vonatkozóan otthonos fogalomrendszerben mozog a gondolkodásunk, nem vesszük szívesen, ha egyesek felforgatják azt. Így például hajlamosak vagyunk az államot, ahogyan azt megszoktuk magunk körül, legitimnek, stabilnak, szinte kizökkenhetetlennek és ezzel összefüggésben bizonyos konkrét funkciókat ellátó, a társadalmi környezetével bizonyos konkrét viszonyban lévő „dolognak” felfogni. Az államépítés céljai is az e kép által kijelölt kontextusban határozódnak meg. Az antropológusok ugyanakkor úgy tűnhet, mintha éppen az alapvető fogalmaink felforgatásán dolgoznának. Kívülről sajátosnak tűnő, az akadémiai világ periferiáján lévő tudományuk – kvalitatív, elsősorban résztvevő megfigyelésre vagy terepmunkára építő módszertana, és az abban rejlő kreatív elméleti lehetőségek miatt – mindenképpen alkalmassá teszi őket e feladatra. Vajon tényleg szükség van-e a fogalmaink ilyen jelentős felforgatására, megzavarására? Jelen esszé feladata az államépítés diskurzusának – értve ezalatt nagyjából az államépítéssel kapcsolatos

• Kasnyik Márton a Budapesti Corvinus Egyetem nemzetközi tanulmányok szakos, végzős hallgatója, a Társadalomelméleti Kollégium tagja. Kutatási területe a nemzetközi fejlesztési- és az államépítési elmélet kritikája, alternatívái.

akadémiai és *policy*-irodalom egymásra épülő feltevéseinek rendszerét – újraolvasása, kritikája és átértékelése az antropológiai látásmód segítségével.¹

Mivel az antropológiára elsősorban nem mint módszerre tekintek, hanem mint innovatív elméleti területre, és mert ennek is egy szűkebb, az utóbbi években az állammal kapcsolatos antropológiai tudást elmélyítő kutatási irányára támaszkodom, ezért elkerülhetetlen, hogy röviden utaljak rá, melyek azok a társadalomfilozófiai gondolatok, amelyekre ezek a kutatások építenek. Így mindenképpen hangsúlyozni kell – az antropológia klasszikusai, például Edward Evans-Pritchard, Alfred Radcliffe-Brown és Clifford Geertz mellett – Michel Foucault és Antonio Gramsci, illetve a posztkolonializmushoz² köthető szerzők hatását, mivel az ő gondolataik, fogalmaik gyakran visszatérnek ezekben az antropológiai vizsgálódásokban. Foucault értelmezése a hatalomról, a diskurzusról és a kormányzásról különösen sokat segítenek abban, hogy a „kulturális” és a hatalmi jelenségeket egymástól elválasztatlanul, egy egységben tudjuk szemlélni; azok az antropológiai kutatások, amelyekre építek, nagyrészt referenciapontként kezelik Foucault „kormányozhatóság” fogalmát.

Esszémben nem célom az állammal, és az államok kialakulásával kapcsolatos antropológiai diskurzus egészét áttekinteni; ehelyett az államépítés uralkodó elméletéből kiindulva próbálom meg annak néhány konkrét, visszatérő pontját antropológiai nézőpontok és kutatások segítségével kritika alá vonni. Az akadémiai antropológia és a külpolitika-csinálás, a *policy* gyakorlatias világa kutatásaim szerint kifejezett érdektelenséget tanúsítanak egymással kapcsolatban, ezért e kutatási terület, fontossága ellenére, szinte teljesen üres – ha igazán részletes és aprólékos vizsgálódásokkal nem is, de valamilyen gondolat kísérettel kívánom tehát feltölteni. Ennek a hozzáállásnak reményeim szerint meglesz az az előnye is, hogy szükségszerűen kilépek az antropológusok mások számára talán ezoterikusnak ható nyelvezetéből.

Az antropológiai nézőpontokon alapuló kritikámat két részre osztom, és ebben a sorrendben is fejtem ki: az államépítés uralkodó diskurzusának rövid bemutatása után először az államépítés összefüggő elméleti keretének antropológiai nézőpontból való kritikáját fejtem

¹ Az egyszerűség kedvéért államépítést fogok érteni a „békeépítés” (*peacebuilding*), az intézményépítés (*institution-building*), a „háború utáni újjáépítés” (*post-conflict reconstruction*), valamint az amerikai szerzők által előszeretettel használt „nemzetépítés” (*nation-building*) alatt is: a legtöbb szerző szinonimaként használja ezeket a terminusokat, nem foglalkozva a lehetséges, játékba hozható finom fogalmi megkülönböztetésekkel. Jelen írásnak sem célja első lépésben a fogalmak pontosítása – inkább éppen ezek összezavarása.

² A posztkolonializmusról lásd pl.: David Slater: Post-colonial questions for global times. *Review of International Political Economy*, Vol. 5. No. 4. (1998), pp. 647-678.

ki, másodszor pedig az államépítés normatív kiindulópontjaira zúduló antropológusi ösztözet ismertetem. Konklúzió gyanánt röviden kiemelem gondolatmenetem főbb pontjait.

Antropológusok részvétele az államépítésben

Az államépítés a gyakorlatban különféle politikai-katonai projektek keretében valósul meg, ezért röviden szót kell ejteni az antropológusok és a tágan értelmezett külpolitika viszonyának mai kontextusáról. Az utóbbi időben nagy figyelem irányult az amerikai hadsereg stratégiájának új elemére, az „Emberi Terepviszony Rendszerre” (*Human Terrain System*), amelynek az egyik fontos része, hogy a hadsereg antropológusokat „toboroz”, hogy azok segítsenek felderíteni a helyi kulturális viszonyokat, elsősorban Irakban és Afganisztánban, mind a gerillák elleni politikában (*counterinsurgency*), mind a háború utáni újjáépítési erőfeszítésekben. E fejlemény hatalmas vihart kavart az akadémiai antropológián belül,³ és élénk érdeklődést váltott ki a sajtó részében, ez utóbbit többek között egy New York Times-címlapsztori is jelzi.⁴ Az antropológus kutatók bevonására, eszközként való felhasználására irányuló igyekezetet hivatalos források szerint a helyi kulturális viszonyok fontosságának felértékelődése váltotta ki. Az „államon belüli” (valójában regionális és transznacionális kapcsolatok sűrű hálózatával bíró)⁵ konfliktusok, és a nemzetközi közösség államépítő munkájával szembeni ellenállás interpretációi is a kulturális, „törzsi viszonyokban” gyökerező okok irányába mozdultak el;⁶ ezek szerint például a helyiek egyszerűen nem értik a nemzetközi közösség szándékait, ezért viszonyulnak ellenségesen hozzájuk. Bár az ez ellen tiltakozó antropológusok szerint a kultúra ehhez hasonló központba állítása a szóban forgó országok népességének megbélyegzését, másként, primitívként való leírását szolgálja, és elfedi az életviszonyaikba való beavatkozás elleni ellenállásuk jogosságát, többen mégis az antropológia, mint tudományág számára kedvező fejleményként ítélik meg a kulturális tényezők erősödő

³ Értve ez alatt egy etikai és politikai érvekkel zajló vitát, amelyet a következő cikk robbantott ki: Gonzales, Roberto J.: Towards mercenary anthropology? The new US Army counterinsurgency manual FM 3-24 and the military-anthropology complex. *Anthropology Today*, Vol. 23. No. 3. (2007), pp. 14-19.

⁴ Rohde, David: Army Enlists Anthropology in War Zones. *New York Times*, 2007. október 5., URL: <http://www.nytimes.com/2007/10/05/world/asia/05afghan.html>.

⁵ Lásd Friedmann Viktor tanulmányát ebben a számban.

⁶ Példa erre a közelmúltból Kaplan, Robert D: It's the Tribes, Stupid! *The Atlantic Journal*, 2007. november, <http://www.theatlantic.com/doc/200711u/kaplan-democracy>, internetről letöltve: 2007. november 29.

számbavételét. Számos antropológus dolgozik például Irakban és Afganisztánban különféle magán- és állami szereplők „kulturális tanácsadóiként”.⁷

Valóban, a leginkább kézenfekvő pont, ahol az antropológusok az államépítés folyamatába bekapcsolódhatnak, az a meghatározott projektek praktikus, gyakorlati szintje. Itt egyértelműen felhasználhatóvá válik az antropológusok érzékenysége a helyi tudásokra, kulturális kódokra, hatalmi és szimbolikus rendszerekre, illetve a képességük ezek leírására. Természetesen ezek azok a gyakorlati „hasznok”, amelyek miatt az amerikai hadsereg az új csodafegyvert, a „kulturális hadviselés” eszközeit látja bennük. Ugyanakkor egy ilyen szűken értelmezett, instrumentális alkalmazás elzárja az utat az elől, hogy az antropológiai módszer azokat az elméleti kereteket is érintse, amelyek alapján az állam-, az intézmény- stb. újjáépítésének alapvető politikáit kialakítják. Ebben az írásban, éppen ezért, az „akadémiai” antropológiából építkező elméleti innovációkra és normatív tartalmakra koncentrálok, amelyek így alapvetőbben érinthetik az uralkodó elmélet alapfeltételezéseit. Amint látni fogjuk, ezzel a látásmóddal egy sor olyan fogalmi problémára mutathatunk rá, amelyek az államépítés uralkodó diskurzusán belül maradva láthatatlanok lennének.

Az államépítés-diskurzus

Több előnnyel is jár, ha az államépítés elméleti keretét elsősorban diskurzusként – tehát tárgyakat megalkotó állítások rendszereként, beszédmódjaként – fogjuk fel. Egy foucault-i értelemben vett diskurzusban megengedett, hogy a résztvevők ne értsenek egyet egymással, más szóval belülről instabilak, vitatottak és ellentmondásosak legyenek a vitában betöltött pozícióik; ám ezek mögött a viták mögött közös előfeltevések egész összefüggő rendszere áll. Ezek az előfeltevések szinte észrevétlenül hatják át gondolkodásunkat, meghatározzák a valóságérzékelésünket, kijelölik, hogy miről és hogyan szabad – és nem szabad – beszélnünk.⁸ Ennek megfelelően az államépítés-diskurzusban is találunk olyan témákat és elméleti kereteket, amelyek szinte végtelenszer ismétlődnek a különböző szerzőknél, illetve ezeknek az elméleti formáknak apróbb vagy jelentősebb változásaival, az azokon belüli hangsúlyeltolódásokkal is szinte folyamatosan szembesülhetünk. Nem könnyű tehát általános

⁷ *More and more antropologists are recruited to serve military operations.* Antropologi.info blog, <http://www.antropologi.info/blog/anthropology/anthropology.php?p=2621&more=1&c=1&tb=1&pb=1>, internetről letöltve 2007. november 29.

⁸ Foucault, Michel: *A diskurzus rendje*. Uő: *A fantasztikus könyvtár*. Pallas Stúdió, 1998. pp. 50-75.

megállapításokat tenni a diskurzus természetéről: ezeknek a háttérben nyugvó, a diskurzus résztvevői által többé-kevésbé általánosan elfogadott elemekre kell irányulnia.

Mik tehát az államépítés-diskurzus meghatározó elemei? A diskurzus előfeltevérendszerét annak két oldaláról mutatom be: először a diskurzusban az államépítés normatív céljával kapcsolatban kiformálódott gondolatokat ismertetem, majd azokat a leíró, analitikai kereteket és fogalmi elhatárolásokat, amelyekre az államépítés-irodalom javarésze építkezik. Az államépítés irodalma elválaszthatatlan három másik fogalom körül létrejött diskurzustól, amelyeket „fejlődés-diskurzus”, „államkudarc-diskurzus” és „jó kormányzás-diskurzus” nevekkkel illetek.⁹ Bár a kormányzási rendszerek kívülről történő átültetése egyáltalán nem volt szokatlan esemény a múltban sem,¹⁰ az államépítés akadémiai diskurzusa csak az 1990-es évek speciális történeti kontextusában jött létre.¹¹

Az államépítés minden esetben komplex gyakorlati tevékenység, a körülötte létrejött elméleti diskurzusnak így részben az államépítés szükségességére kell rámutatnia. A *normatív* szempontok látszólagos sokfélesége mögött nagyon hasonló magyarázatok (narratívák) húzódnak meg; a legjobb összefoglaló név, amit adhatnánk nekik, talán az „instabilitás-érv” lenne. Ez röviden úgy foglalható össze, hogy a nemzetközi közösség nem fogadhatja el, hogy a Föld területének bizonyos pontjain legyengüljön vagy összeomoljon a kormányzás átfogó rendszere, mivel ezek a területek így instabillá válnak. Az instabilitás káros volta mögött humanitárius, biztonsági és a fejlődéssel kapcsolatos (néha gazdasági) érvek állnak. Az egyes szerzők és intézményi dokumentumok normatív érvei között csupán hangsúlybeli különbségeket találunk az e faktoroknak tulajdonított fontosság tekintetében (általánosságban ma már megállapítható, hogy a 2001. szeptember 11-i események nyomán az államépítés biztonsági dimenziójának fontossága került előtérbe).¹²

A kormányzás kielégítő színvonalához elsősorban megfelelően működő intézményekre van szükség; ennek fókuszában pedig természetesen a területi nemzetállam áll: hiányában a társadalom többi intézménye is összeomlik, és eluralkodik a káosz – noha bizonyos

⁹ Az államkudarc-diskurzus összefoglalásához lásd: Marton Péter: *A liberális vs. a libertárius Leviathán, avagy Predator vs. Alien az államkudarc kritikai elméletében*. in: Marton Péter (szerk.): *Államok és államkudarok a globalizálódó világban*. TLI KTK e-book, 2006. pp. 12-41. Az államépítés-diskurzus tömör összefoglalója pl. Andersen, Louise: *International Engagement in Failed States*. DIIS working paper 2005/20; magyar nyelvű hozzászólás a közelmúltból pl. Rada Péter: A nem működő államok újjáépítésének dimenziói. *Külügyi Szemle*, Vol. 5, No. 3-4 (2006), pp. 234-236.

¹⁰ Badie, Bertrand: *The Imported State: The Westernization of Political Order*. Stanford University Press 2000, Owen, John M.: The Foreign Imposition of Domestic Institutions. *International Organization*, Vol. 56. (2002), pp. 375-409.

¹¹ Andersen: i. m.

¹² Marton Péter: *Az egykori harmadik világ megsegítése, avagy találkozások a „problémásított” világ kapuiiban*. in: Rada Péter: *Új világrend? Nemzetközi kapcsolatok a hidegháború utáni világban*. CKKE-IKKE, 2007. pp. 182-184.

területeken az államot kiegészíthetik a civil társadalom erői, szervezetei. Így jutunk el az államépítés feladatáig, amely kontextustól függően kaphat egyéb neveket is (például a kapacitásépítés, kapacitásfejlesztés, vagy a korábban említett intézmény-, béke- és újjáépítés). Ennek a keretében a nemzetközi közösség ágensei – a konkrét helyzettől függ, hogy melyek – különféle, a tanácsadástól és a hivatalnokok képzésében nyújtott segítségtől a gyámság (*trusteeship*) újonnan népszerűvé vált intézményén¹³ keresztül a katonai megszállásig terjedő módszerek segítségével helyreállítják az állami funkciókat; a folyamat vége pedig a működő demokrácia magaslataira vezet.¹⁴

Az elsődlegesen az államkudarcokkal és a „jó kormányzással”¹⁵ foglalkozó irodalom erőteljes átfedést mutat ezzel a diskurzussal: valójában egymást egészítik ki, és a *mainstream*-jük alapvető elemzési eszköztára is közös. A kapcsolat igen egyszerű: amennyiben egy állam nem képes a „jó kormányzás” elveit érvényesíteni területén, akkor az államkudarcok lefelé vezető spirálja fog elindulni. Ezt megelőzendő, illetve válságos helyzetben, pusztító háborúk után kerül előtérbe az államépítés feladata. Mindennek háttérében a fejlődés diskurzusának jelentőségére utalhatunk, amely hosszú távú célt ad a békeépítésnek, hiszen, miután létrejöttek az állam fenntartható keretei, a gazdasági és politikai fejlődés lesz az az erő, amely kiviszi majd ezeket a területeket a válságból.

Az államépítéssel foglalkozó irodalom legnagyobb része azonban az államépítést körülvevő szituáció leírásával, és a hatékony kormányzáshoz szükséges intézmények létrehozásának lehetséges technikáival foglalkozik. Bár a megvalósuló államépítés szinterei egészen különbözőek – beszélhetünk országokról Koszovótól Afganisztánig, Kambodzsától Bosznia-Hercegovináig vagy Iraktól Haitiig terjedően –, alapvető koncepcionális különbségeket nem találunk, inkább ugyanazt az elképzelést adaptálják a helyi jellegzetességekhez. A szereplők sematikus elhelyezése központi jelentőségű ebben a deskriptív koncepcióban, hiszen az intézményeket is a nekik tulajdonított funkció miatt kell létrehozni, akárcsak a negatív besorolást nyert szereplőknél is az általuk betöltött kártékony funkció az, amely miatt vissza kell szorítani őket. Tehát az államépítés – amely szélesebb értelemben magába foglalja az egész

Duffield, Mark et al.: *Peacebuilding and Failed States. Some Theoretical Notes*. Ces No. 256, 2006.; <http://www.ces.uc.pt/publicacoes/oficina/256/256.pdf>, internetről letöltve: 2007 november 23.

¹³ Krasner, Stephen D.: *Governance Failures and Alternatives to Sovereignty*. Stanford University Press, 2004.

¹⁴ Ebben a kérdésben természetesen nincs egyetértés a nemzetközi kapcsolatok hagyományos törésvonala, a liberális- realista vita mentén. Ld. pl. Etzioni, Amitai: Reconstruction: An Agenda. *Journal of Intervention and Statebuilding*, Vol. 1. No. 1. (2007) pp. 27-45.

¹⁵ *Development and Governance*. World Bank, 1999.

http://www-wds.worldbank.org/external/default/WDSPContentServer/WDSP/IB/1999/09/17/000178830_98101911081228/Rendered/

társadalom bizonyos mértékű átalakítását – egy olyan, megvalósítani kívánt elképzelésből indul ki, amelyben minden szereplő előre betöltött, rögzített funkciót hordoz. Valójában ez a leírás az, amelyben a szerzők egy „jól működő” társadalom lehetséges kereteit látják, és ezért ezt tartják megvalósítandónak.¹⁶

A szereplők beosztásának e sémája látszólag problémamentesen épül az állam, a civil társadalom, a piac – mint a társadalomtól elkülönülő, bizonyos hozzárendelt funkciókat betöltő szférák nyugaton szokásosnak mondható, bár vitatott – elhatárolására.¹⁷ Ezen belül az állam a javak absztrakt szolgáltatójaként, és a politikák szuverén kialakítójaként, megvalósítójaként jelenik meg. Az államnak három fő funkciója van, amelyeket általában a biztonság, a jólét és a képviselő címszavaival ragadnak meg;¹⁸ az állam ezeken az egymást erősítő funkciókon keresztül szolgáltató keretet a másik két társadalmi szféra számára, biztosítva a társadalom zavartalan működését. A biztonság megteremtése, és ezzel összefüggésben a jog uralmának érvényesítése ezek közül a legfontosabb feladatok; a jóléti funkciók biztosítása jelenti az infrastruktúra fenntartását és a humán erőforrásokba való befektetést, valamint a szociális kiadásokat; míg a képviselő, vagyis a reprezentáció politikai javakat szolgáltató: lehetőség szerint becsatornázza a társadalom igényeit az államgépezetbe. Ezeket a funkciókat alátámasztja a weberi államfelfogás többé-kevésbé kritikátlan átvétele, amely szerint az állam egy adott területen élő népesség felett a legitim erőszak monopóliumával rendelkezik, és politikamentes, racionális bürokrácia segítségével valósítja meg a politikumban meghatározódott döntéseket.

Az államépítésnek így elsősorban az intézmények helyes menedzsmentjével kapcsolatos, technikai kérdésekkel kell foglalkoznia. A folyamatnak alkalmazkodnia kell az újjáépítendő országok speciális helyzetéből adódó feladatokhoz, például egy polgárháború után olyan programokat kell indítania, amelyek elősegítik a korábban harcoló katonák visszailleszkedését a társadalomba (ezeket nevezik *disarmament*, *demobilisation*, *reintegration* [DDR] programoknak), és amelyek különféle technikákkal megakadályozzák a konfliktusok újbóli létrejöttét.¹⁹ Továbbá fel kell lépnie a korrupció és a szabályozás útján történő,

PDF/multi_page.pdf, internetről letöltve: 2007. április 10.; Ziai, Áram: Governance und Gouvernementalität. *Nord-Süd Aktuell*, Vol. 13, No. 3 (2003), pp. 411-422.

¹⁶ Rondinelli, Dennis A. - Montgomery, John D.: Regime Change and Nation Building: Can Donors Restore Governance in Post-Conflict States? *Public Administration and Development*, Vol. 25, No. 1. (2005), pp. 15-23.

¹⁷ Lásd pl.: Brinkerhoff, Derick W.: Rebuilding Governance in Failed States and Post-Conflict Societies: Core Concepts and Cross-Cutting Themes. *Public Administration and Development*, Vol. 25, No. 1. (2005), pp. 3-14.

¹⁸ Schwartz, Rolf: Post-Conflict Peacebuilding: The Challenges of Security, Welfare and Representation. *Security Dialogue*, Vol. 36, No. 4. (2005), pp. 429-446.

¹⁹ Lásd pl. a következő kézikönyvet: Mehler, Andreas - Ribaux, Claude: *Crisis Prevention and Conflict Management in Technical Cooperation*. Deutsche Gesellschaft für Technische Zusammenarbeit, 2000.

járadékszerzés jellegű visszaélések (*rent-seeking*) ellen, általánosságban pedig, az intézmények nyugati minta alapján meghatározott normalitását kell megteremtenie. Ez bizonyos esetekben együtt jár – a jó kormányzás és a normalitás nevében – egyes destruktívnak tekintett szereplők semlegesítésével, kiiktatásával.

A nemzetközi közösség államépítési erőfeszítéseinek legitimációját ugyancsak a „jó kormányzás” elvei adják meg, az újjáépített állam helyi szintű elszámoltathatóságának hangsúlyozásán keresztül;²⁰ ebben a sémában ugyanis, úgy tűnik, összeegyeztethető a demokratikus legitimáció és a hatékonyság a kormányzás decentralizálása által. A súlypont azonban továbbra is a kormányzás hatékonyságán, és az ezt alátámasztó elvek együttesén van, amelyek természetesen az „újjáépített” területen kívül határozódnak meg: a lokális népesség igényei csak ezen a kereten belül csatornázódhatnak be a döntéshozatalba. A legtöbb vita azonban ennek a funkciónak az államépítés időrendjébe való beillesztését érinti.

Összefoglalóan tehát az államépítés normatív projektje egy olyan államelképzelésen alapul, amely az állami intézményrendszerhez mint egységes, homogén cselekvőhöz és bizonyos javak absztrakt szolgáltatójához viszonyul. Ez az az elérendő cél, amely felé az államépítésnek haladnia kell egy társadalmi vita során formálódó menetrend által kijelölt úton. A projekt sikere elsősorban a kormányzás „jó” formájáért tett erőfeszítések sikerességén, tehát az állam kapacitásának erősödésén, és a többi szereplővel ápolt viszony minőségén múlik (azaz, mennyire tud a nyugati szemmel „politikailag korrekt” civiltársadalommal és a „jól” működő piaccal harmonizálni, és mennyire tudja a „premodern” és „destruktív” szereplőket visszaszorítani). Lássuk tehát, hogyan egyeztethető ez össze azzal az elképzeléssel, amit közelmúltbeli antropológiai kutatások alakítottak ki az államról, és posztkoloniális területek további szereplőiről.

Deskriptív kiigazítások

Az előbbiekben felvázolt előfeltevés-rendszer antropológiai perspektívából nézve alapjaiban meginog, és sokkal bonyolultabb folyamatok, kapcsolatok bukkannak elő. Ez nem is meglepő, hiszen az antropológusok általában közismert módon idegenkednek a sematikus fogalmi rendszerektől, és ezek helyett inkább a testközelségből végzett kutatások tapasztalataiból kiindulva tesznek óvatosabb állításokat. Tanulmányomnak ebben a részében a fentebb

²⁰ Yannis, Alexandros: State Collapse and its Implications for Peace-Building and Reconstruction. *Development and Change*, Vol. 33. No. 5. (2002), pp. 817-835. Ezzel szemben: Cooper, Robert: *The Post-Modern State*. in: *Re-Ordering The World*. The Foreign Policy Centre, 2002. pp. 11-20.

leegyszerűsítve bemutatott analitikai eszközök, elsősorban a szereplők felosztására szolgáló séma antropológiai kritikáját kísérem meg felállítani. Először a központi helyet betöltő állammal foglalkozom részletesebben, majd az államon kívüli szereplőket, így a civil társadalmat és az „egyéb”, „szubnacionális”-nak jelölt aktorokat próbálom elhelyezni, problematizálni; végül összefoglalásként az államok létrejötte és ideálja kapcsán a történeti perspektíva fontosságára mutatok rá.

A mesebeli állam leleplezése

Az állammal az antropológia sokáig nem tudott mit kezdeni, sőt, egészen a nyolcvanas évekig egyáltalán nem is tartották kutatásra érdemes témának.²¹ Ennek oka egyfelől az antropológia gyarmati öröksége volt: viszonylag sokáig csak az egzotikus, „állam nélküli”, radikálisan másnak tartott társadalmakat tanulmányozták, a „modern” társadalmak politikai gyakorlatai csak lassan kerültek be a lehetséges kutatási területek közé.²² Másrészt pedig módszertani okok álltak az érdektelenség mögött: úgy tűnt, antropológiai módszerekkel nem lehet az állam absztrakt eszméjét értelmezni, alátámasztani; érdekes módon ez az akadály később az antropológiai látásmód egyik előnyének bizonyult.

Jól illusztrálja a problémát Radcliffe-Brown érvelése. Szerinte az állam mint különálló entitás egyáltalán nem is létezik, és ezért nem is érdemes kutatni. Az államot szerinte az uralkodó társadalomtudományi diskurzusok „úgy mutatják be, mint egy entitást, amely a társadalmat alkotó emberek fölött helyezkedik el, mint ami rendelkezik a szuverenitásnak nevezett tulajdonsággal, és amelyről néha úgy beszélnek, mint aminek saját akarata van és (...) parancsokat osztogat. Az Állam ebben az értelemben nem létezik a jelenségek világában; a filozófusok fikciója csupán. Ami létezik, az egy szervezet, tehát egyének egy bonyolult, összefüggő viszonyok által kijelölt hálózata. Olyan dolog, hogy állami hatalom, nem létezik.”²³ Ebben a megközelítésben tehát azok a gyakorlatok, működésmódok és technikák, amelyeket más elméleti háttérrel gyakran egy egységes állami szereplőnek tulajdonítanak, nem köthetők össze egyetlen racionalitás és szubjektivitás által, és ezért aztán az állam nem is „emelkedik ki” a társadalomból, hanem része annak. Egészen az utóbbi két évtizedig csak az antropológiai kutatások perifériájáig jutott el az állam problémája.

²¹ Krohn-Hansen, Christian - Nustad, Knut G.: *Introduction*. in: Krohn-Hansen, Christian - Nustad, Knut G. (szerk.): *State Formation: Anthropological Perspectives*. Pluto Press, 2005. pp. 3-26.

²² A. Gergely András: *Politikai antropológia: Interdiszciplináris megközelítések*. MTA Politikai Tudományok Intézete, Etnoregionális Kutatóközpont, 1996.

Első lépésben el is fogadhatjuk Radcliffe-Brown belátásait, gyakorlati szinten az antropológus számára valóban megfoghatatlan az állam. Mint absztrakt, sőt transzcendens ideál alapján felfogott cselekvőt, nem tudják megfigyelés alanyává tenni, ám ennek nem kell feltétlenül azt jelentenie, hogy fel kell hagyni az állam kutatásával. Ehelyett, ami az „állam helyén” található konkrét viszonyok leírását illeti, különálló, nem érintkező gyakorlatok együttese válik azonosíthatóvá, például helyi bürokraták tevékenysége és hatalmuk formája, az „állami” szervezeteken belüli, vagy azok közötti, egymással szembeni hatalmi viszonyok és ezek kapcsolódási pontjai a helyi népeiségekkel, a kormányzati szervezetek konkrét technikái, ezek elvárt és nem várt hatásai, és így tovább. Ez a módszertani kiindulópont – tehát hogy az „államot” nem egy róla alkotott elméleti elképzelés szerint (mint amilyen például a weberi, amely a társadalomtudományok nagy részében érvényesül), hanem a valóságban, etnográfiai módszerrel megfigyelhető működése alapján konceptualizálják – az egyik legnagyobb erőssége az antropológiai látásmódnak.

A nyolcvanas évek óta beindult, erősen foucault-i hatásokra épülő, ám azokat alapos etnográfikkal alátámasztó vagy felülbíráló antropológiai államkutatás több, összefüggő módszertani következménnyel egészítette ki a fenti kiindulópontot – ezeket három pontban foglalom össze: az első a hatalom széles, kiterjedtebb felfogása, a második a kormányzás technikáinak aprólékosabb vizsgálata, a harmadik pedig az államot megteremtő reprezentáció diskurzusának, tehát az állameffektus fogalmának feltérképezése.

A hatalom kiterjedtebb, a politikai antropológia által szinte egységesen átvett Foucault-féle felfogása a hatalom mindenütt-jelenlevőségére épül.²⁴ Eszerint nincs olyan társadalmi viszony, amelyben ne jelenne meg valamilyen természetű hatalmi viszony, hierarchia vagy erőter; ezek a relációk bonyolult hálózatokat hoznak létre, és többféle működésmód keretében hatnak vissza eredeti kontextusukra, az egész társadalmat átítatva. A szuverenitáson alapuló hatalomgyakorlással szemben a modern társadalomban a hatalom bonyolultabb technológiái jöttek létre, például a tudásrendszerek diskurzusai, az önfegyelmzés különböző technikái. Ez elmozdulást mutat a hatalom „hagyományos”, negatív felfogásától, amely például a nemzetközi kapcsolatok realista elméletére – vagy épp a marxizmusra és sok más elméletre – jellemző: a hatalom nem „birtokolható” (például nem egy ország hadosztályainak mennyisége jelzi a hatalmát), és nem csak akadályozni vagy elnyomni tud. A hatalom ilyen produktív felfogásából következik, hogy az intézmények és az azok működését alakító diskurzusok sem

²⁴ Radcliffe-Brown, A. R.: *Preface*. in: Evens-Pritchard et. al (szerk.): *African Political Systems*. Oxford University Press, 1955. p. xxiii.

hatalommentes térben születnek, azok megértéséhez fel kell fejteni a hatalom jellemző működésmódjait. Ebben a megközelítésben nincs helye egy olyan államfogalomnak, amely egy definíciós kérdésre szűkítené az államot, és egy arra válaszul felállított séma alapján tulajdonítana funkciókat neki. Az tehát, hogy az államot valóságosnak és azon belül is bizonyos tulajdonságokkal rendelkezőnek gondoljuk el, valamilyen módon ezeknek a hatalmi viszonyoknak az eredménye.²⁵

Egyik ilyen formája, működésmódja a hatalomnak a „kormányozhatóság” (*gouvernementalité*);²⁶ ez a fogalom arra a bonyolult kapcsolatra utal, amely a kormányzás alapjául szolgáló mentalitás és az ez által lehetővé tett kormányzás között áll fenn. A kormányzásnak a „modern” társadalmakban kialakult fogalma ugyanis jelentős részben önmagukat szabályozó alanyok vezetését jelenti, tehát a „vezetések vezetését”, vagy az „igazgatások igazgatását”; ez pedig egy olyan, közös racionalitáson alapul, amely a társadalom tagjainak jólétével, a „dolgok helyes elrendezésével” foglalkozik. A kormányzást tehát elsősorban nem valamiféle központi bürokratikus kapacitás végzi, és nem is egy absztrakt állami szolgáltató-cselekvő, hanem a kormányzás racionalitását, normalizáló és fegyelmező hatalmát elfogadó alanyok, és különböző, nem feltétlenül, bár részben „állami” rezsimek, amelyek a hatalom kormányzó működését közvetítik. A kormányzás és a hatalom ezen elképzelése két fő dologra hívja fel a figyelmünket az államépítés elméletének kontextusában: egyrészt, hogy hatalommentes, csak hatékonysági, technikai kérdésekre koncentrálni bürokratikus kapacitás nem létezhet. Mivel a hatalmi viszonyok mindenhová beférkőznek, ezért jó eséllyel kimutathatóvá válnak az etnográfiai módszerek segítségével. Másrészt a kormányzás „modern” társadalmakban megvalósult rendszere – amelyek történetének vizsgálatából Foucault a következtetéseit levonta – nem működhet az azt működtető, a kormányzás racionalitását osztó népesség nélkül.

Ugyanakkor a kormányozhatóság hatékony működése szükségessé teszi egy elképzelt központ létrejöttét, hogy a hatalom láthatóvá és elgondolhatóvá váljon: a „leviatán” gondolata szükséges ahhoz, hogy a kormányzás fenntartható, legitimálható legyen.²⁷ Így, egy érdekes csavarral, visszatértünk az állam alapvető problémájához: az állam ugyanis ezek szerint mégis

²⁴ Foucault, Michel: *A hatalom mikrofizikája*. in: Foucault, Michel: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, 1999, pp. 307-330.

²⁵ Abélès, Marc: *Az állam antropológiája*. Századvég Kiadó, 2007. Mitchell, Timothy: The Limits of The State: Beyond Statist Approaches and Their Critics. *The American Political Science Review*, Vol. 85. No. 1. (1991), pp. 77-96.

²⁶ Foucault, Michel: *A kormányozhatóság*. in: Foucault: *A fantasztikus könyvtár*. Pallas-Attraktor, 1998. pp. 106-123. A magyar diskurzusban elterjedt „kormányozhatóság” kifejezés sajnos Foucault szójátékának (*gouvernementalité*) csak az egyik jelentését írja le: a másik jelentése „kormányzó mentalitás”.

²⁷ Abrams, Philipp: Notes on the Difficulty of Studying the State. *Journal of Historical Sociology*, Vol. 1. No. 1 (1988), pp. 58-89.

létezik, nem csupán mint nehezen összeköthető gyakorlatok együttese, hanem mint valóságossá tett fikció is,²⁸ amely globális mértékben, megkerülhetetlen jelenléttel bír minden létező közösség életében.

Ezek az elméleti kiindulópontok segítenek összehozni az antropológia aprólékos, az állam „átfogó” kutatására látszólag alkalmatlan módszertani apparátusát az állam ideájának, és annak számtalan valóságos megtestesülésének kutatásával. Az állam elképzelését vagy mitológiáját leleplező kutatások nem egy öncélú, idealista programot tükröznek: tétjük, hogy a különböző szinteken fellépő szereplők hogyan játsszák el az állami szerepeket, élnek az állam nyelvvel és különböző technikáival, és hogy adott esetben hogyan állnak ellen nekik – ezek a technikák és gyakorlatok pedig nagyon is valóságos jelentőséggel bírnak.²⁹

Az állam tehát az antropológiai koncepcióban valóságos, koherens struktúraként nem létezik, de az állam elképzelése, és az állami tekintélyre való hivatkozás miatt mégis kikerülhetetlen marad. Az államnak tulajdonított elképzelt teret kitöltő kormányzó-fegyelmező technológiák nem egységesek, és nem határolhatók el egyértelműen a szélesebb értelemben vett társadalomtól: hatalmi viszonyok törlik meg őket belülről, és a „társadalom erői” behatolhatnak rajtuk keresztül. Az állam–társadalom fogalmi dichotómia konstruált voltának is reflektálnak kell lennie – ennek ellentétére példa Joel Migdal munkája,³⁰ amelyben a „harmadik világ” erős társadalmait teszi felelőssé azok gyenge államaiért: Migdal itt foglya marad az állam szűk definíciójának, társadalomtól elhatárolt fogalmi elképzelésének. A posztkoloniális területeken – ahol az államépítési projektek nagy része zajlik – különösen bonyolult a kormányzás technikáinak felépítése, története, és ezeknek az állam mítoszához való viszonya. Itt ugyanis az állam teljesen más történeti kontextusban jött létre, és így a kormányozhatóság technikái – amellet, hogy a „nyugati” viszonyokkal ellentétben igencsak alulkutatottak – nagyobb változatosságot, és inkoherenciát mutatnak,³¹ emiatt tehát az állam mítoszával nyíltan szembehelyezkedő intézmények és szereplők működésének eredményeképpen maga az állameffektus is gyengébb, illetve más formát ölt.

Amorf szervezetek és gyakorlatok olyan központosítatlan halmaz, amilyenek az „állam” az antropológiai kutatásokban mutatkozik, nehezen ad ki egy homogén, egységes akarattal bíró, döntéseket hozó, politikákat megvalósító és javakat szolgáltató cselekvőt – az

²⁸ Abrams: i. m.; Mitchell: i. m.; Hansen, Thomas Blom - Stepputat, Finn: *States of Imagination: Ethnographic Explorations of the Postcolonial State*. Duke University Press, 2001. Yang, Shu-Yuan: *Imagining the State: an ethnographic study*. *Ethnography*, Vol. 6. No. 4. (2005), pp. 487-516.

²⁹ Bratsis, Peter: *Everyday Life and the State*. Paradigm Publishers, 2006.

³⁰ Joel S. Migdal: *Strong Societies and Weak States – State-Society Relations and State Capabilities in the Third World*. Princeton University Press, 1988, Princeton / New Jersey.

³¹ Christian Krohn-Hansen - Knut G. Nustad: i. m.

államépítés diskurzusa azonban éppen ilyennek feltételezi az újjáépítendő államot. Az állam-effektus, és így az elképzelt állam társadalmi beágyazottságának figyelmen kívül hagyása, vagyis az állam adottnak kezelése, fetisizálása,³² komoly hiányossága az államépítést alátámasztó elméleteknek.

Az államiság technikái a posztkoloniális területeken

Az állam elgondolására szükség van, hogy azok a heterogén hatalmi technikák, amelyeket az állam látszólag egységbe forraszt, működni tudjanak – ez az állameffektus adja a lényegét a nyugati állam működésének. Az állami lét különféle nyelvek, rituálék és technikák segítségével valósul meg. Timothy Mitchell például úttörő cikkében úgy érvel, hogy az államot „nem mint valóságos struktúrát, hanem mint az ennek a struktúrának a látszatát megteremtő gyakorlatok erőteljes metafizikai effektusát kell vizsgálni”.³³ Ezek a gyakorlatok a tér és az idő megszervezésével, a funkciók specifikálásával, a népesség megfigyelésével és adminisztrálásával kapcsolatosak; ilyen például a határok igazgatása, amely – bizonyos meghatározható, mindennapi módokon keresztül, például szögesdrótkerítések felállításával és felügyeletével, útlevelek és vízumok kiadásával, bevándorlási törvények létrehozatalával – segít területi kiterjedést és látszólagos koherenciát adni az államnak. Ezek a technikák, melyek az állameffektust létrehozzák, nem univerzálisak, ezért minden lokális működést csak annak a területnek a specifikus kutatásával fejthetünk fel.

Thomas Blom Hansen és Finn Stepputat a „kormányzás praktikus nyelvein” és az „autoritás szimbolikus nyelvein” keresztül ragadják meg a kormányzás és az állameffektus lényegi elemeit.³⁴ Ezek a kódok nem kötődnek feltétlenül az államhoz, hiszen más szereplők nyelve meg is erősítheti azt. A kormányzás praktikus elemei közé az erőszakot (pl. rendőrség), a tudás termelését (pl. statisztikák vezetése, egyetemek és tankönyvkiadók ellenőrzése) és a gazdaságot kontrolláló hatalmi technikák tartoznak; míg az állam mítoszát folyamatosan fenntartó és megerősítő szimbolikus nyelvek a jogi diskurzust (köztük a nemzetközi jogot), az

³² Érdeemes e ponton Foucault szavait hosszabban idézni: „Az Állam kérdésének e túlértékelésével, azt hiszem, két formában találkozunk. Közvetlen, indulati és tragikus formában: ez a velünk szemben álló hideg szörny lírája; más módon is túlértékelhetik az állam problémáját – mégpedig paradox formában, mert ez látszólag redukálás –, mégpedig olyan elemzéssel, amely az Államot bizonyos számú funkcióra redukálja (...). De az Állam sem ma, sem pedig bármikor története során, soha nem rendelkezett ezzel az egységgel, egyediséggel, szigorú funkcionalitással, vagy azt mondhatnánk, e fontossággal; az Állam végső soron talán csak afféle elegyített valóság, misztifikált absztrakció, amelynek fontossága sokkalta csekélyebb, mintsem hinnénk (...); talán nem is annyira a társadalom államosítása fontos, hanem az, amit a következőképpen neveznék: az Állam 'átítatása kormányzással'”. Foucault: *A fantasztikus könyvtár*, p. 122.

³³ Mitchell: i. m. p. 94.

állam anyagi megjelenését szolgáló jelzéseket és rituálékat (pl. épületeket, ünnepeket), és a nemzeti területet, valamint történelmet kijelölő gyakorlatokat takarja. Ez a felosztás rendkívül hasznosnak tűnik, hiszen a „szuverenitás” és a „legitimitás” túl egyszerű és monolitikus fogalmai helyett azokra a mindennapi, gyakorlati mechanizmusokra mutat rá, amelyek ezeket működtetik. Emellett megállapítható, hogy az állam csak akkor válik elgondolhatóvá, ha e két nyelv és a hozzájuk kapcsolódó gyakorlatok (tehát a kormányzás és a szimbólumok) valamilyen módon együttesen, egymás mellett léteznek, működnek. Az államkudarc-diskurzus egyik lényegi mozzanatára, tehát az intézményi és a funkcionális államkudarcok közötti megkülönböztetésre így új irányból vetül fény.³⁵

A posztkoloniális területeken érvényesülő, különösnek ható kormányzási és szimbolikus gyakorlatok és nyelvek megértéséhez minden szituációban fel kell fejteni ezeket a bonyolult kapcsolatokat, mivel egészen más történelmi kontextusban jöttek létre, így az általánosításoknak nagyon kevés tere van. Megkockáztatható, hogy a következő három tényező nagyon erős szerepet játszott a posztkoloniális kormányzás és állam mai kontextusának kialakulásában: a gyarmati kormányzás öröksége (tehát a kormányzás gyakorlati technikáinak mechanikus exportja, amely a társadalomba jellemzően beágyazatlan maradt),³⁶ az ezekkel szembeni ellenállásban és alkalmazkodásban kialakult lokális intézmények (amelyek részben a gyarmatosítás előtti intézményekre épültek), és az államnak a dekolonizáció nyomán a kormányzást néhol folytató, néhol átvevő nemzeti elitek által „normálisnak” tekintett víziója, amelyhez, annak vonzó volta miatt, igazítani akarták a függetlenedett országokat.³⁷

Vannak általánosabb regionális különbségek: például Latin Amerika államaira jellemzőbb, hogy az európai és észak-amerikai nemzetállamokkal párhuzamosan, ám egyenlőtlen kölcsönhatásban fejlődtek ki,³⁸ míg az afrikai államok története folyamán inkább az „utópista” szimbolikus reprezentációk alkották az államot, mintsem a kormányzás valóságos intézményei. Jó példa az állameffektus afrikai gyengeségére Achille Mbembe leírása egy kameruni kivégzésről.³⁹ Egy nyilvános kivégzés kapcsán mutatja be az állami intézmények erőteljes törekvését az állami látvány és reprezentáció megerősítésére, amely azonban inkább viccelődést vált ki a kivégzést megtekintőkből. Ez az eset kivételesen erősen mutat rá a

³⁴ Hansen – Stepputat: i. m.

³⁵ Milliken, Jennifer - Krause, Keith: State Failure, State Collapse, and State Reconstruction: Concepts, Lessons and Strategies. *Development and Change*, Vol. 33. No. 5. (2002), pp. 753-774.

³⁶ Pels, Peter: The Anthropology of Colonialism: Culture, History, and the Emergence of Western Governmentality. *Annual Review of Anthropology*, Vol. 26. (1997), pp. 163-183. Scott, David: Colonial Governmentality. *Social Text*, Vol. 43. (1995), pp. 191-220.

³⁷ Young, Robert C.: *Postcolonialism: An Historical Introduction*. Blackwell, 2001, pp. 57-63.

³⁸ Taussig, Michael: *The magic of the state*. Routledge, 1997.

³⁹ Mbembe, Achille: Provisional Notes on the Postcolony. *Africa*, Vol. 62. No. 1 (1992), pp. 3-37.

posztkoloniális állam abszurd ürességére. Akhil Gupta vizsgálódásai az indiai vidéki korrupcióról hasonló következtetésekhez vezettek: azok a mindennapi gyakorlatok, amelyek az állami reprezentációt megteremtik, sokkal elmosódottabb határokat teremtettek az „állam” és a „társadalom” között, mintsem hogy azt ezekkel a fogalmakkal leírni lehetne; ezért az állam elképzelésének viszonylagos gyengesége jön létre, és így nehéz az államot a társadalomtól megkülönböztetni.⁴⁰

Úgy tűnik tehát, az állam helyét (nem minden esetben igazán hatékonyan) alkotó kormányzó és szimbolikus gyakorlatok gyakran, bár változó mértékben, „üresnek” tűnő államot eredményeznek. Ezért egy sor olyan mechanizmus egész egyszerűen nem létezik a posztkoloniális területek államrendszereiben, amelyeket mi adottnak veszünk. Ezeknek a mechanizmusoknak a létrehozatalához nem elegendő a kormányzati kapacitás fejlesztése és új intézmények létrehozása. A rendet valójában az állam eszméje által nem ellenőrzött, másmilyen természetű intézmények tartják fenn; a kontextustól függ, hogy a „központi” apparátus milyen viszonyban van ezekkel az intézményekkel, így a kormányzati apparátus erősítése sokféle nem várt hatással járhat.

Az ellentmondásos és exkluzív civiltársadalom

Az államhoz hasonlóan a civil társadalom elképzelésének is egy meghatározott formája érvényesül az államépítés diskurzusának mainstreamjében. Eszerint a civil társadalom egyik oldalról közvetítő szféra az „állam” és a „társadalom” között, és rajta keresztül pluralizálódik a politikum egésze;⁴¹ a másik oldalról viszont zéróösszegű játszma folyik a civil társadalom és az állam között a legitimációért.⁴² Hogy egészen pontosan mi tartozik bele a posztkolonialitás civil társadalmába, nyitott kérdés marad – a választ a civil társadalom nevében beszélő NGO-k adhatják meg. Ebből a képből ezúttal két problematikus elemet emelek ki: az első a civil társadalom eurocentrikus sémájának általánosíthatóságával, a másik pedig a civil társadalom térbeli reprezentációjával, és a neki tulajdonított pozitív és reprezentatív („politikailag korrekt”, és „alulról jövő”) szereppel kapcsolatos.⁴³

⁴⁰ Gupta, Akhil: *Blurred Boundaries: The Discourse of Corruption, The Culture of Politics, and the Imagined State*. *American Ethnologist*, Vol. 22. No. 2. (1995), pp. 375-402.

⁴¹ Chazan, Naomi et al.: *Politics and Society in Contemporary Africa*. Lynne Rienner Publishers, 1999.

⁴² Rosenau, James: *Toward an Ontology for Global Governance*. in: Martin Hewson (szerk.): *Approaches to Global Governance Theory*. State University of New York Press, 1999. pp. 30-44.

⁴³ E témával részletesebben foglalkoztam szakdolgozatomban: Kasnyik Márton: *Egy alternatív feltámasztás esélyei: normatív vízió az államkudarcok és a nemzetközi fejlesztési együttműködés metszéspontjáról*. Budapesti Corvinus Egyetem, 2007.

Ahogyan James Ferguson provokatívan felhívja rá a figyelmet: az 1960-as, 1970-es évek uralkodó elméleti kerete Afrikában a nemzetépítés volt, és minden pozitív kezdeményezés forrásának a fejlesztő államot tekintették; ez az elképzelés azonban, látható eredmények hiányában, később válságba került. Ám a kilencvenes évek elejétől kezdve – nem utolsósorban az állammal szemben bizalmatlan neoliberális fordulat és a kelet-közép-európai fejlemények hatására – ugyanennek az elvárásnak a forrásává tették a civiltársadalmat, illetve a vele egyenlővé tett NGO-kat, amelyek így jelentős fejlesztési donori pénzek címzettjévé váltak.⁴⁴ A civil társadalom e sajátos fogalma azonban a nyugati politikai filozófiában alakult ki, többek között a skót felvilágosodás és Hegel közvetítésével; és valójában a nyugati, önszerveződő, tagsági alapú lokális szervezeteket jelöli.⁴⁵ A civil társadalom eurocentrikus elképzelése bonyolulttá teszi, hogy megítéljük, egészen pontosan mit is kellene ennek jelentenie a nem nyugati viszonyok között, mivel azok a beágyazódott és sajátosan helyi intézmények, amelyek valóban „alulról” jönnek, általában nem felelnek meg a nemzetközi diskurzus civil társadalmi szervezetekkel kapcsolatos követelményeinek – a nemzetközi NGO-k, vallásos szervezetek stb. annál inkább. Ezért a „civil társadalom” több kontextusban is inkább transznacionális, mint lokális dimenziót ölt, és a helyi, politikailag gyakran inkorrektnek tekintett, és önmaga menedzselésére csak nehezen képes szervezetek javarésztét kizárja.⁴⁶

Partha Chatterjee szerint ezért a választóvonal nem az állam és a civil társadalom között húzódik, hanem inkább a civil és politikai társadalom között: a civil társadalom – amelybe szerinte az állam is beletartozik – szabályok szerint, formalizálva és normalizálva működik, míg a politikai társadalom a hagyományos fogalmaink szerint kaotikus, szétagolt, szervezetlen és követhetetlen, ugyanakkor a népesség nagy részét átfogja informális hálózatain keresztül, és ezért sokkal nagyobb súlyt képvisel a mindennapi életben.⁴⁷ És éppen ez az a szféra, amelyet az államépítés diskurzusában legfeljebb akadályként vesznek figyelembe, miközben az érintett népeiségek érdekei és értékei leginkább ebben a szűrkezőnában jelennek meg.

⁴⁴ Ferguson, James: *Global Shadows: Africa in the Neoliberal World Order*. Duke University Press, 2006. pp. 89-113.

⁴⁵ Mercer, Claire: NGOs, civil society and democratization: a critical review of the literature. *Progress in Development*, Vol. 2. No. 1. (2002), pp. 5-22.

⁴⁶ Lásd pl. Karlström, Mikael: *Civil Society and Its Presuppositions: Lessons from Uganda*. in: Comaroff, John L. - Comaroff, Jean (szerk.): *Civil Society and the Political Imagination in Africa: Critical Perspectives*. University of Chicago Press, 1999, pp. 104-123. illetve Ferguson, James - Gupta, Akhil: Spatializing States: Toward an Ethnography of Neoliberal Governmentality. *American Ethnologist*, Vol. 29. No. 4. (2002), pp. 981-1002.

⁴⁷ Chatterjee, Partha: Beyond the nation? Or within? *Social Text*, Vol. 16. (1998), pp. 57-69.

Szereplők, akiket nem lehet megfelelően elhelyezni

Azok a területek, ahol államépítési erőfeszítésekre „van szükség”, hihetetlen bőséget kínálnak az olyan intézményeknek és politikai szereplőknek, amelyeket az államépítés diskurzusa sehova nem tud besorolni. Nem államiak, nem tartoznak sem a piac kiszámítható szereplői közé, sem a „politikailag korrekt” civil társadalomba – ugyanakkor úgy tűnik, mégis fontos politikai szerepet játszanak. Tevékenységükkel, sőt már a pusztán létükkel, hatékonyan forgatják fel a kormányzás és az államépítés uralkodó elméleti kereteit, hiszen olyan anomáliáknak tűnnek e felfogásokon belülről nézve, amelyeket csak nagy nehézségek árán lehet elhelyezni a szereplők sémájában. Az állami hatalmat „magán” vagy családi célokra felhasználó hivatalnokok és a „hadurak” csak két fogalom az olyanok közül, amelyek minden bizonnyal alkalmatlanok az általuk jelölni kívánt szereplők leírására és társadalmi jelentőségük érzékeltetésére. De akkor vajon kik ezek a szereplők, és lehet-e róluk általános megállapításokat tenni? Az a dichotomizáló logika, amely károsnak vagy hasznosnak állítja be őket a „jó kormányzás” keretén belül, sok mindent elfed ezeknek az intézményeknek és szereplőknek a valóságos természetéből.

Ezen intézmények legfőbb jellemzője éppen az általuk megjelenített változatosság. Ez természetesen következik is a reziduális voltukból; az „egyebek” kategória különféle régiók különféle szereplőknek egy széles palettáját jelenti, amelyekre külön-külön is alig léteznek fogalmaink; de ez nem azt jelenti, hogy ne léteznének, és ne működnenek. Az egyik legátfogóbb kísérlet ezeknek a se nem „állami”, se nem „civil társadalmi” szerveződéseknek a meghatározására Christian Lund homályintézmények-fogalmához kötődik.⁴⁸ E megközelítés jelentős mértékben az állam-társadalom eddigiekben vázolt antropológiai felfogására épít, és azokat az intézményeket és szereplőket elemzi, amelyek látszólag ide-oda mozognak az állami közhatalom gyakorlása és a magántermészetű hatalom között. Ilyenek például a szenegáli állam helyi szintű „közvetítő emberei”,⁴⁹ vagy a tanzániai menekülttáborban – amely az azt fenntartó transznacionális szereplő (az UNHCR) szándékai szerint politikamentes tér – a menekültek között létrejött, többé-kevésbé informális politikai intézmények.⁵⁰

⁴⁸ Lund, Christian: Twilight Institutions: Public Authority and Local Politics in Africa. *Development and Change*, Vol. 37. No. 4. (2006), pp. 673-704.

⁴⁹ Blundo, Giorgia: Dealing with the Local State: The Informal Privatization of Street-Level Bureaucracies in Senegal. *Development and Change*, Vol. 37. No. 4 (2006), pp. 799-819.

⁵⁰ Turner, Simon: Negotiating Authority between UNHCR and „The People”. *Development and Change*, Vol. 37. No. 4. (2006), pp. 759-778.

Egy másik megközelítés lehet Michael Watts-é, aki a Niger deltájában folytatott terepmunkája során a kormányzás háromféle rezsimjével találkozott.⁵¹ Először is a „főnökség terével”, amelynek keretében karizmatikus egyéniségek mozgósítanak fiatalokat a nyugati olajkitermelő vállalatok zsarolására és egyéb profitábilis tevékenységek végrehajtására a tradicionális autoritás átalakult formáira építve, amelyek ebben az alakzatban már nem hasonlítanak a felségjog által vezérelt, önkényes uralkodásra. Közismert, európai analógia a kormányzás e fajtájára a nápolyi *camorra*; itt is találhatunk hasonló szociális struktúrákat, akárcsak az erőszak konstitutív működésmódjait. Másodszor leírja „bennszülöttség” terét, amelyben a homogén törzsi identitások megalkotásának igényével lépnek fel különféle törzsi szervezetek; ezek a mozgalmak meglepő nemzetközi hátszelet kaptak az 1990-es évektől kezdődően a bennszülöttség szószólóitól, akik növekvő befolyást gyakoroltak több nemzetközi szereplő támogatási gyakorlatára. Ezek a diszkurzív-hatalmi módon kitermelt identitások szükségszerűen instabilak, gyakran változnak; a törzsi szervezetek viszont korlátozott időben és térben, de valós hatalmat gyakorolnak. Az előbbi két kormányzati tér az, amelyik valójában – mint kormányzás – működőnek nevezhető; a harmadik, a nemzeti kormányzati tér lényegében néhány, az államnak tulajdonított intézményrendszerbe hatékonyabban bekapcsolódott törzsi szerveződés elitjének korrump gyakorlatát szolgálja. Az elemzés tehát megerősíti az intuíciót, amely szerint az állam nem tölt be kiemelt szerepet a népesség életének alakításában, ezt elvégzik mellette és helyette más, változékony rezsimok: ezért valójában premodern káosz sincsen.

David Nugent ehhez hasonló módon elemzi a kormányzás inkoherens és széttagolt rendszerét a perui Andokban: esettanulmányában egy népszerű földalatti politikai mozgalom, az ARPA, részben éppen olyan funkciókat épített ki egy területen, mint amilyen az államot szokta jellemezni, ugyanakkor egy éles retorikai verseny bontakozott ki az állam és a mozgalom között, hogy valójában melyikük is birtokolja a területet.⁵² A helyi kormányzásért folytatott küzdelem különböző szintjeit más és más faktorok befolyásolták, például a „nép” támogatása, vagy a nemzetközi kapcsolatok diskurzusai. Az ARPA jelentős mértékben azért tudott sikeres lenni, mert a lakosság körében már működő gyakorlatokra épített. Sajnos, a jelenlegi afganisztáni szituáció hasonló problémarendszerben megfogant, és hasonlóan részletes etnográfiai leírását egyelőre nélkülöznünk kell, pedig a tálib lázadás gyökereinél talán

⁵¹ Watts, Michael: Resource Curse? Governmentality, Oil and Power in the Niger Delta. *Geopolitics*, Vol. 9. No. 1. (2004), pp. 50-80. illetve Watts, Michael: Development and Governmentality. *Singapore Journal of Tropical Geography*, Vol. 24. No. 1. (2002), pp. 6-34.

⁵² Nugent, David: *Governing States*. in: Nugent, David - Vincent, Joan (szerk.): *A Companion to the Anthropology of Politics*. Blackwell Publishing, 2004. pp. 198-215.

hasonló okokkal találkozhatunk. A különböző posztkoloniális kontextusokban létrejött, államon kívüli – vagy legalábbis nem egyértelműen azon belüli, annak peremén működő –, beágyazott politikai intézmények olyan sokféleséget mutatnak, amely az állam kontrollján kívüli gazdasági tevékenységektől a rejtett politikai aktivitáson keresztül a nyílt lázadásig terjednek.

Az állam létrehozása

Összefoglalásként megállapítható: az antropológusok szerint az állam sehol nem tölt be olyan valóságos, elhatárolható, független és aktív leviatán-szerepet, mint amelyet az államépítés diskurzusa tulajdonít neki, azaz amilyenné építeni szeretné. Különösen a posztkoloniális területeken nem, ahol az államépítési erőfeszítések java része zajlik: itt a kormányzást végző technikák még széttagoltabbak, és ebben a bonyolult hatalmi rendszerben nem tisztázható általánosan, hogy mi az állam szerepe. Az állam létrehozása nem egyszeri vagy egyirányú folyamat, hanem folyamatos, az adott területen működő kormányzási technikák és a kormányzott népeiségek mindennapi kapcsolatai nyomán mindig újratermelődő folyamat. Ebben kulcsszerepe van annak, hogy a kormányzás praktikus és szimbolikus nyelvei milyen használatban jelennek meg, akár állami, akár nem-állami kormányzó intézményekről van szó.

Ebben a kontextusban az államépítés-diskurzus egyik legalapvetőbb feltételezése esik szét: az államépítés nem a káosz és a megsemmisült hatalom „abszolút nulla” kiindulópontjától indul. Azok az intézmények, amelyek korábban fenntartották a rendet, továbbra is működnek – bár megváltozott formában. Egy ahistorikus és sematikus elméleti keret alapján létrehozott, a „jó kormányzást” megvalósítani igyekvő állami intézményrendszer központi problémája egyáltalán nem annak belső, „hatékony” vagy „jó” működése; sokkal inkább az, hogy mit tud kezdeni ezekkel, az állam elképzelése és realitása körül kavargó, nehezen be kategorizálható intézményekkel, hogyan tudja ezeket a kormányzási technikáiba beépíteni.

Azt láthatjuk azonban, hogy az államépítés és a „jó kormányzás” diskurzusa több fő vitája, például az állam vs. civil társadalom vita teljes mértékben elképzelt, és a realitástól elválasztott kategóriák alapján zajlik. Ezek funkciója talán a nyugati országokban való érthetőség, és az ez által lehetővé tett, a fejlesztéspolitikai vitákban való felhasználhatóság – ám mindenképp látnunk kell, hogy ezek a fogalmaink teljes mértékben alkalmatlanok a posztkoloniális területek bonyolult hatalmi rendszereinek átlátása szempontjából.

Normatív tiltakozás

Az antropológusok államépítéssel szembeni normatív természetű tiltakozása elég nagy részben az előzőekben elmondottakból következik: mivel az államról és a társadalomról alkotott képzetek ilyen mértékben elnagyoltak, ezért nyilvánvalóan rossz következtetésekhez fog vezetni a belőlük kiinduló cselekvés. Ezen kívül két további tényezőt kell az antropológusok normatív tiltakozásának általános természetével kapcsolatban kiemelni.

Az antropológia cipeli magával rossz lelkiismeretét: a tudományterület gyökerei ugyanis összekapcsolódnak a gyarmatosítás történetével. A korai antropológusok a társadalmi evolúció elméletének propagálásával ideológiát adtak a gyarmatosításnak – még ha a gyakorlatban kutatásaikkal annyira nem is segít(h)ették a gyarmati adminisztrációkat.⁵³ Az utóbbi néhány évtized vitáinak és fejleményeinek központjában éppen az ezen az örökségen való túllépés állt; a gyarmatosításhoz hasonlítható eseményekkel szembeni normatív elutasítás részben ebből kiindulva érthető meg. A másik fontos normatív tényező a sajátos, aprólékos antropológiai módszertan etikai tartalma. Mivel az antropológusok jelentős időt töltenek el a vizsgált emberek között terepmunkákon, ezért szükségszerűen a bizalom és az erős érzelmi kötődés viszonyai épülnek ki köztük és vizsgálódásuk alanyai között. A helyi közösségekkel kapcsolatban mutatott elkötelezettség tehát magában a tudományos módszertanban alapozódik meg. Ezek alapján három rövid pontban ismertetem a felvethető normatív problémákat: a társadalommérnökség, a depolitizálás, és az igények hierarchiájának vádjait. Közös jellemzője e kritikáknak a közösségek életviszonyaiba való autoritatív beavatkozások ellenzése.

Társadalommérnökség

Több neves antropológus – például James C. Scott beszédes című (*Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*) munkájában alapvetően szembehelyezkedik az állammal normatív alapon, ellenezve az állam nevében végrehajtott, a társadalomra mérnöki szemmel tekintő gyakorlatokat.⁵⁴ –A szerzők abból indulnak ki, hogy a

⁵³ Kuper, Adam: *Anthropology and Anthropologists: the modern British School*. Routledge, 1996. pp. 94-114.

⁵⁴ Scott, James C.: *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. Yale University Press, 1998.

tudások bizonyos domináns rendszerei, Scott szavaival élve a „magas modernizmus”, hegemon helyzetbe kerülhetnek a helyi közösségek lokálisan szituált, autentikusabb tudásaival szemben; az ilyen domináns tudások által kialakított tervek elpusztítják a helyiek praktikus tudásának beágyazottabb formáit, amelyeket Scott *métis*nek nevez. A „magas modernizmus” által képviselt uralkodó hatalmi gyakorlatok éppen a *métis* használatának megakadályozásával képesek a vidéki népesség erőszakos kontrollálására, megszokott körülményeik közül való kiszakítására. Scott mindezeket gazdag empirikus példákon mutatja be; az állam nevében elkövetett szörnyűségekből nem volt hiány a huszadik században.⁵⁵

Ennél aprólékosabb kritikáját nyújtják a központi, domináns pozícióból kidolgozott társadalomfejlesztési terveknek azok a vizsgálódások, amelyek azok nem szándékolt következményeire összpontosítanak.⁵⁶ Ezek alapján kijelenthető, hogy azok a tervek, amelyek bizonyos célpontközösségek életkörülményeinek teljes körű átalakítását tűzik ki célként egy általánosított *agenda* alapján, valójában inkább a nem szándékolt – akár pozitívan, akár negatívan értékelhető – következményeik felől nézve ítéelhetők meg. Ez a megközelítés nem helyezkedik szembe a társadalomba való beavatkozással, csak rámutat az intervenciók antropológiai szemmel érzékelhető valóságos működésére. Az ezekből a tapasztalatokból levonható következtetések arra készíthetik az államépítés politikaalkotóit, hogy kevésbé éljenek voluntarista előfeltételezésekkel.

A helyi népesség depolitizálása

Amellett, hogy a „fentről lefelé” létrehozott intézmények rombolják a társadalomban meglévő diverzitást és a felhalmozott praktikus tudások értékeit, ráadásul még a politikai eszközeiktől is megfosztják az ott élő embereket. Az államépítés – akárcsak a fejlődés – diskurzusa leginkább apolitikus, technikai „együttműködésként” írja le önmagát, amelyben nincs helye ütköző érdekeknek.⁵⁷ Ezzel az állam- és civil társadalom-építés diskurzusa azt a látszatot kelti, hogy az érintett helyi népesség aktívan részt vesz ebben a folyamatban, egyfajta „grassroots” dimenziót adva hozzá. Valójában azonban a helyiek, akik „elszenvedik” az

⁵⁵ Kritikaként megjegyzendő, hogy – a többi, eddigiekben kritizált szerzőhöz hasonlóan – Scott is hű marad az államnak térben a társadalom fölé helyezett, központosított, definíció által meghatározott fogalmához; ugyanakkor a működésmódok, amelyeket leír, vonatkoztathatók a nem-állami rezsimek jelentős részére is, lásd Murray Li, Tania: Beyond „the State” and Failed Schemes. *American Anthropologist*, Vol. 107. No. 3. (2005), pp. 383-394.

⁵⁶ Összefoglalóan lásd pl. Mosse, David: Is Good Policy Implementable? Reflections on the Ethnography of Aid Policy and Practice. *Development and Change*, Vol. 35. No. 4. (2004), pp. 639-671.

⁵⁷ Ferguson, James: *The Anti-Politics Machine – „Development”, Depoliticization, and Bureaucratic Power in Lesotho*. University of Minnesota Press, 1994.

újonnan bevezetett kormányzás eredményeit, nem tudják befolyásolni annak irányát; ezért gyakran az ellenállás különböző formáit alakítják ki – többek között éppen olyanokat, mint amelyeket a „jó kormányzás” elmélete alapvetően kizár a hasznosnak tekintett szereplők közül.

Az igények hierarchiája

Nehéz nem észrevenni, hogy az államépítés diskurzusa a „nemzetközi közösség”, tehát a fejlett és nagy hatalmú stratégiai komplexumok érdekeiből indul ki, míg az államépítés által érintett területeken élők igényei legfeljebb ideologikus formában jelennek meg.⁵⁸ Bár e hatalmi egyensúlytalanság valóban létezik, az államépítés diskurszában egyáltalán nem reflektálódik, és nem is problematizálódik: ehelyett mint egyszerű technikai megoldást írja le magát. Különösen azért visszatetsző ez több antropológus szemében, mert az államépítési – ahogy általában az államok létrehozását megcélzó – projektek szükségszerű, központi velejárója az erőszak alkalmazása: akár a fegyelmezés szervezett technikáinak kiépítéséről, akár a népesség bizonyos csoportjai ellen folytatott valóságos hadviselésről van szó (mint amilyen a mai Afganisztánban zajlik).⁵⁹ A globális periféria hatalmi szempontból marginalizált, ezért igényeinek a nemzetközi közösség felé való hatékony artikulálására – hacsak nem fegyverrel – képtelen népességének okozott, változó mértékű szenvedés érhető módon készített sok antropológust az államépítés politikai ellenzésére.

Következtetések

Amint a tanulmány elején megállapítottam, az államépítés elmélete egy olyan, meghatározott projektekhez kapcsolódó diskurzus, amely leíró és értékelő elemeket is tartalmaz. Az antropológiai perspektívából felvázolható kritikák szerint a leírás is és az abból következő értékelés, cselekvés is helytelen, de legalábbis alapvetően kritizálható premisszákon alapul. Antropológiai szemszögből nézve, az államépítési diskurzust megalapozó elméleti sémák – az állam mint absztrakt szolgáltató, a kormányzás mint racionális, apolitikus menedzsment, a civil társadalom mint az állam és a társadalom közötti közvetítő szféra, és a posztkoloniális területek politikai térképét benépesítő, az uralkodó eurocentrikus fogalmi

⁵⁸ Duffield, Mark: Getting savages to fight barbarians: development, security and the colonial present. *Conflict, Development and Security*, Vol. 5. No. 2. (2005), pp. 141-159.

sémákba nem illeszkedő „egyéb” szereplők figyelmen kívül hagyása – által befolyásolt szereplőfelfogások mind ellentétesek a posztkoloniális területeken dolgozó, az itt bemutatott antropológiai irányzathoz tartozó antropológusok, etnográfusok megfigyeléseivel. Ezen elméleti hiányosságok következtében az akadémiai antropológia általában rendkívül gyanakvó az államépítési projektekkel kapcsolatban, több okból is. Egyrészt, mert az államépítés gyakran elbizakodott társadalommérnöki programokat foglal magába, amely kizárja a helyiek praktikus tudásának érvényesülését. Másrészt, mert a fejlesztés és a kapacitásépítés depolitizáló hatásai következtében elvesztik sajátos érdekük érvényesítésének eszközeit. Harmadrészt, mert a helyi népesség igényeit a nemzetközi közösség igényeinél hátrébb sorolja; és végül azért, mert mindez a gyarmatosítást alátámasztó ideológiához teszi hasonlóvá az államépítést.

E kritika – retorikai radikalitása, és az azt létrehozó antropológusok eltérő céljai ellenére – számos ponton hasznos lehetne az államépítés uralkodó modelljeinek felülbírálásában. Ennek pedig, tekintve egyrészt a nemzetközi közösség államépítési erőfeszítéseinek igen vegyes, jelenleg kifejezetten katasztrofális mérlegét, másrészt pedig a felelősséget, amely a globális világunk leginkább marginalizált területein élőkkel szemben megjelenik, talán el is jött az ideje. Bizonyos problémák felismerése már megtörtént, és az államépítés-diskurzusban ez megmutatkozik,⁶⁰ de az antropológiai módszerek és belátások felé való erősebb elméleti nyitás több üdvös fordulatot is hozhat. Egy ilyen felülvizsgálat a következő két pontot mindenképpen beépíthetné előfeltevés-rendszerébe. Egyrészt nem elég a kapacitásfejlesztés és a technokrata menedzsment hasonló alapfeltevéseken alapuló programjainak megvalósítása: az újonnan létrehozandó intézmények működőképességének biztosítása érdekében azoknak jobban kell kapcsolódnia a már meglévő, beágyazódott és működő intézményekhez.

Másrészt a kultúra nem csak a nemzetközi közösség által végrehajtani szándékozott programok megértését hátráltató tényezőként fontos, hanem mint egy adott társadalmi csoport hatalmi viszonyainak és megélt tapasztalatainak kifejeződése is, ezért nem elég a kulturális tanácsadó antropológusok segítségével a jelenlegi elméleti sémák alapján kialakított programok keretein belül igénybe venni, hanem az elméleti keretek átalakítását is érdemes lehet célba venni.

⁵⁹ Alonso, Ana M.: *Sovereignty, the Spatial Politics of Security, and Gender: Looking North and South from the US-Mexico Border*. in: Krohn-Hansen - Nustad: i. m. pp. 27-54.

⁶⁰ Lásd pl. a „jó kormányzás” diskurzus ahistorikus megközelítését bíráló egyik tanulmányt. Goldsmith, Arthur A.: *Is Governance Reform a Catalyst for Development?* *Governance*, Vol. 20. No. 2. (2007), pp. 165-186. A felülvizsgálat

Az államépítés technokrata szemszögének alapvető megváltoztatása nélkül csupán retorika marad a helyi értékek és érdekek figyelembevétele. A kormányzás egy olyan, elsősorban a biztonságot szem előtt tartó rendszere jöhet létre a globális periféria e területein, amely az antropológusok legsötétebb gyanakvásait erősítheti meg.

növekvő igényére mutat az is, hogy egyre több, korábban gyakorlati projektekkal foglalkozó szakember fordul az államépítés elméletének kritikája felé, például Mark Duffield, vagy Béatrice Poligny.

Friedmann Viktor:

A konfliktuskezelés új terei – Az államon belüli konfliktusok regionális, inter- és transznacionális dimenziói

A kortárs fegyveres konfliktusok többsége – egy vitatható dichotómia alapján – az „államon belüli” megjelölést kapja, s ez hozzájárul ahhoz, hogy gyakran rendszereinken kívül álló, anomáliás jelenségekként kezeljük őket. Ha a fegyveres válságokba süllyedt államokat kizárjuk világunkból, kudarcént definiáljuk, illetve a normalitáson kívül esőként tárgyaljuk őket, azáltal nem csupán kezünket kötjük meg, de saját felelősségünket is elhárítjuk.

E cikk mellett érvel, hogy e konfliktusok mélyen beágyazódnak a kialakulásukat és lefolyásukat meghatározó regionális, inter- és transznacionális hálózatokba és folyamatokba. Lényeges tehát a fenti szinteknek megfelelő (regionális, globális) szabályozási keretek kidolgozása. A konfliktusok kialakulásáért felelős rendszerszintű problémák a konfliktus-prevenció strukturális megközelítésének szükségességére mutatnak rá.

Bevezetés

A polgárháborúk, az úgynevezett „államon belüli konfliktusok” lezajlásának elsődleges terepe sok tekintetben még ma is az állam. Az érintettek elsősorban egy adott ország lakosságából kerülnek ki, az erőszakos cselekmények, fegyveres összecsapások többsége egy adott állam területére korlátozódik. A lázadók gyakran éppen az állam által megtestesített főhatalom megszerzésére törekszenek, s az állami szuverenitás eszméje komoly hatással van a beavatkozási kísérletek esetleges sikerére, kudarcára, nemzetközi legitimitására is. Végül az állam maga is központi szereplőként működik, pontosabban olyan manipulálható struktúraként, mely többleterőforrásokhoz juttatja azokat, akik irányítására képesek.¹ Így pl. a

* A szerző a Budapesti Corvinus Egyetem végzett, nemzetközi tanulmányok szakos hallgatója, a Corvinus Külügyi és Kulturális Egyesület tagja. Kutatási területe az államon belüli konfliktusok kérdésköre, a konfliktuskutatás politikai gazdaságtani megközelítése, szűkebb értelemben pedig a dél-szudáni stabilizációs és újjáépítési folyamat.

¹ Lásd pl. Chabal, Patrick - Daloz, Jean-Pascal: *Africa works: disorder as a political instrument*. International African Institute in association with James Currey, 1999; Reno, William: *Warlord politics and African states*. Lynne Rienner Publishers, 1998 ill. Reno, William: *Shadow states and the political economy of civil wars*. In: Berdal, Mats - Malone, David M. (szerk.): *Greed and grievance: economic agendas in civil wars*. Lynne Rienner Publishers, 2000.

nemzetközi közösséggel szemben kitüntetett helyzetben tárgyalhatnak, gyakorta kezükben tartják a segélyezés és a nemzetközi monitoring folyamatát, kiterjedését, államként speciális erőforrásokat mozgósíthatnak céljaik elérése érdekében (rendkívüli állapot, állami média, kétoldalú segélyek, megállapodások, legális fegyvervásárlások stb.).

Ugyanakkor a kortárs biztonságpolitikai gondolkodás felismerte, hogy ezek a konfliktusok globális hatásokkal járnak. A túlcsondulási hatásuk (*spill-over*), fertőzőképességük, az államkudarc jelensége tulajdonképpen mind-mind ezt a jelenséget írják körül. Azaz, igen gyakran e konfliktusok egész régiókat destabilizálnak, sőt, globális veszélyek, így járványok, terrorizmus, menekültáradatok kiindulópontjaivá válhatnak. Ilyen értelemben tehát e konfliktusok kezelése közvetlenül a „mi” érdekünké, a konfliktusokban közvetlenül nem érintett, globalizált világ problémájává is válik. A globális hatásokra való egyoldalú koncentráció azonban azzal a veszéllyel fenyeget, hogy ezeket a szituációkat egyfajta fekete lyukként kezeljük a tér szövedékében, azaz ismételtelen csak anomáliaként, idegen testként, melyet egyszerűen ki kell vágni annak érdekében, hogy a rend helyreálljon. Ez a típusú gondolkodás azonban nélkülözi annak felismerését, hogy maga a rendszer, maga a nemzetközi tér termeli újra ezeket a konfliktusokat, s pusztán kezelésük vagy „megoldásuk” a kialakulásukat és fennmaradásukat lehetővé tevő struktúrák átalakítása nélkül szélmalomharc. A konfliktusokból eredő globális fenyegetések végeredményben részben globális feltételek között jönnek létre, s ez a felismerés új konfliktuskezelési eszközök kidolgozását követeli meg.

Jelen írás a következőkben azon újnak nevezhető trendeket használja fel, melyek a konfliktusok természetében és a konfliktuskutatásban a kilencvenes évek közepe óta megjelentek. A konfliktusok megjelenésében beállt változások bemutatását követően a jelenség politikai gazdaságtani megközelítésének újszerű vonásait vázolja fel, majd ezt követően a konfliktusok „államon belülségét” megkérdőjelező regionális, nemzetközi és transznacionális vonások és hatások mélyebb bemutatása következik. Végül – szembesülve a konfliktusok globális folyamatokba való beépülésével – a cikk a feltárt problémák kezelésére a strukturális konfliktus-prevenciónak nevezett eszközt ajánlja, azaz regionális, nemzetközi és a transznacionális jelenségeket szabályozó intézményeink olyan irányú átalakítását, mely a konfliktusok megelőzését szolgálja.

Változások a konfliktustrendekben

A darfúri válság a konfliktusok hagyományos megközelítésének szemszögéből a következőképpen jelenik meg: a kartúmi kormány a politikai, kulturális, gazdasági és ideológiai centralizáció jegyében marginalizálja Szudán perifériális területeit. Ennek következtében az ott élők az érdekérvényesítés más eszközeitől megfosztottan az egyetlen számukra is rendelkezésre álló utat választják: a fegyveres lázadást. A konfliktus az állam politikai felépítése körül folyik. A szomszédos országok is bizonyos mértékben érintettek: fegyverekkel és pénzzel támogatják egyik vagy másik felet, saját lázadóik sokszor a másik ország területén találnak menedéket. A konfliktus kirobbanásának oka közvetlenül arra vezethető vissza, hogy a darfúriak kimaradtak a kormány és a Dél-Szudánt uraló SPLM által folytatott tárgyalásokból, s így a több évtizedes polgárháborút 2005 elején lezáró Átfogó Béke-megállapodásból is.

A rendezés esélyét pedig az jelenti, ha a feleket tárgyalóasztalhoz ülteti a nemzetközi közösség, a szomszédos államok támogatják a békefolyamatot és Szudán politikai irányítását egy újabb megállapodás keretei között szabályozzák. Ha végül sikerrel járnak, Szudán ismételten visszatérhet a világ „normális” országai közé, beindulhat a gazdasági fejlődés, a globalizáció a darfúri Nyala és el-Fasír városait is elérheti. Ez a nézet azonban kudarcra ítéli mind e konfliktus kezelését, mind pedig a hasonló események megelőzését, mivel figyelmen kívül hagy számos regionális, inter- és transznacionális változót.

A konfliktusokat a tudományos élet mindig is hajlamos volt valamiféle anomáliaként kezelni. Eszerint amikor kitör a polgárháború, a normális élet megszakad, a fejlődés megáll, az érintett ország kiszakad a nemzetközi folyamatok többségéből, s visszazuhan valamiféle ősi és számunkra idegen állapotba, ahol barbár módon, ősi gyűlöletektől vezérelve irracionális események sora következik be. Ruanda, Szomália, Kongó, Uganda mind-mind ilyen „hibák”, a felvilágosodás és a liberalizmus projektjéből való kiszakadás következményei. Ilyen értelemben tehát a fejlett és integrált, „normális” világnak vagy egyáltalán nem állapítható meg a felelőssége a történekekkel kapcsolatban, vagy ha igen, akkor az elsősorban a múltbeli eseményeken keresztül érthető meg. Legfeljebb arról lehet szó, hogy a korábbi gyarmatosító hatalmak kifosztották ezeket az országokat, hatalmuk megtartása végett pedig saját érdekeiknek megfelelően manipulálták a kényes politikai és etnikai struktúrákat, távozásukkor temérdek feszültséget és ellenségeskedést hagyva maguk után. Ritkán merül fel azonban a

fejlett és integrált világ felelőssége a ma zajló konfliktusok terén: hosszú időn keresztül talán csak a fegyverkereskedelem és a kereskedelmi tárgyalások kérdésében volt megfigyelhető némi összefüggés felismerése e problémakör tekintetében. A konfliktusok természetében azonban részleges átalakulás figyelhető meg, mely e látásmódot elavulttá teszi.

A hidegháború végét követő időszakban a világunkban zajló konfliktusok terén több, jelentős hatással járó változás is végbement, melyekre a konfliktuskutatás elméletének reagálnia kell. A kanadai Human Security Center által kiadott Human Security Report² szerint a kilencvenes évek eleje óta több mint 40%-kal csökkent a fegyveres konfliktusok száma a világban. Ez a csökkenés elsősorban az államok közötti konfliktusokra volt jellemző, s csak kis mértékben érintette az államon belüli fegyveres konfliktusokat. 2002-ben a 66 regisztrált fegyveres konfliktusból mindössze egy, 2003-ban az 59-ből mindössze kettő zajlott államok között. Ugyanebben a két évben a kizárólag nem-állami szereplők közti fegyveres konfliktusok száma meghaladta az állami szereplő részvételével zajló konfliktusokét. A változás tehát kettős: miközben a konfliktusok száma összességében jelentős zuhanást mutat, a hangsúly az államok közötti konfliktusokról az államon belüliekre tevődik át, melyek ráadásul meglehetősen területi koncentrálódást mutatnak.

Mindez arra engedne következtetni, hogy a ma zajló konfliktusok többsége feltételrendszerében, körülményeiben, dinamikájában egy-egy adott, jól behatárolható területhez kötődik. Mivel e helyszínek jellemző módon elmaradt gazdaságú, a globalizáció folyamatából állítólagosan kimaradt országokat takarnak, ezért kézenfekvőnek tűnhet a következtetés: e konfliktusok a nemzetközi rendszerben anomáliáknak tekinthetők. A felvilágosodás projektumának dicsőséges haladásától való eltérést képviselik, valamiféle irracionális és rendszeridegen elemet jelentenek. Ősi eredetű (törzsi, etnikai, vallási) identitáselemekre épülő premodern ellentéteken alapulnak, szereplőik kimaradnak a nemzetközi gazdasági áramlásokból. Kialakulásuk, lefolyásuk és hatásaik többnyire az országhatárokon belül maradnak, s ha megakadályozzuk azt, hogy a harci cselekmények a környező államokra (hátszágokra) áttérjedjenek, akkor voltaképpen magát a konfliktust is elkülöníthetjük békés világunktól. A kilencvenes évek tapasztalatai azonban fokozatosan arra hívták fel a konfliktuskutatók figyelmét, hogy ez a megközelítés számos tekintetben téves.

A konfliktusok új megközelítése

A konfliktusokról korábban alkotott jellemző képet Mark Duffield, Paul Collier, Peter Wallersteen és számos más szerző munkája vette alapos kritika alá, melynek eredményeképpen egy újfajta szemléletmód alakult ki.³ A főáramú konfliktusanálízis a konfliktusok ideiglenes jellegét hangsúlyozta. Ebben az értelmezésben az erőszakos cselekmények csak időleges megakadást jelentenek a gazdasági, társadalmi és politikai területeken domináns fejlődés folyamatában. Következésképpen ezek egyszerűen hibákként, anomáliákként értelmezhetők; a rendszer alapvető jellemzőitől való *ideiglenes* eltérést képviselnek. Az új, a politikai gazdaságtanból táplálkozó reflexió ezzel szemben kiemelte, hogy egyes konfliktusok magából e rendszerből táplálkoznak, kihasználva a globalizáció, a transznacionalizáció és az állam minimalizálásának igénye által létrejött lehetőségeket, illetve alkalmazkodva ezek következményeihez. Miközben az államok, s így az egyének egy része kétségtelenül a fejlődés útjára lép, mások a globális gazdasági és politikai struktúra által konzervált alulfejlettség állapotában maradnak, ami a konfliktusok elhúzódásához és kiújulásához vezet.⁴ A konfliktusok tartóssá válnak, mivel esetükben nem pusztán egy rend összeomlásáról van szó, melyet egyszerűen helyre kell állítani, hanem egy olyan új rend kiemelkedéséről, mely alapvetően a háborús körülményekre épül, és ekként tagozódik be a nemzetközi gazdasági és politikai folyamatokba.⁵ Egy tipikus mai polgárháború átlagosan hét évig tart, jócskán meghaladva az államközi háborúk átlagos hosszát.⁶ Ráadásul a konfliktusokon áteső országok hajlamosak visszaesni a pusztító ellenségeskedésekbe.

Az új megközelítés második fontos felismerése volt, hogy a konfliktusok kialakulására és fennmaradására nem nyújt elégséges magyarázatot a racionalitás korlátaira (pl. a tökéletlen információ szerepére) vagy az irracionális tényezőkre (pl. ősi gyűlöletekre) történő hivatkozás. Az új kutatások arra mutattak rá, hogy valójában az emberi lét ezen szférájában is jelentős szerepet kap az a típusú logika, mely a domináns közgazdaságtani gondolkodás alapját alkotja. Tehát nem pusztán a felek közötti meg nem értésről vagy a kommunikációs csatornák

² Mack, Andrew et al.: *Human Security Report 2005*. Human Security Press, 2005. Elektronikus formátumban: <http://www.humansecurityreport.info/content/view/28/63/>, letöltve: 2006. március 8.

³ A kritika összefoglalásához alapvető munka: Duffield, Mark: *Globalization, transborder trade, and war economies*. In: Berdal, Mats – Malone, David M. (szerk.): i.m. pp. 69-89.

⁴ Collier, Paul: *The Bottom Billion*. Oxford University Press, 2007.

⁵ Berdal, Mats - Malone, David M.: *Introduction*. in: Berdal-Malone (szerk.) i.m. p. 4.

⁶ Collier, Paul et. al.: *Breaking the conflict trap: civil war and development policy*. Oxford University Press, 2003. p. 80.

hiányáról van szó. A szereplők racionális, költség-haszon elemzésen alapuló kalkulációi bizonyos feltételek fennállása esetén arra a következtetésre vezethetnek, hogy a gazdasági tevékenység két fajtája, a termelés és a konfliktus közül az utóbbit válasszák.⁷ A konfliktus aktorai erőforrásait optimalizálva használják fel, megszerzésükre és elosztásukra erőközpontjaik köré szerveződő hálózatokat hoznak létre, illetve azokba bekapcsolódnak, saját érdekeiknek megfelelően átformálják őket.

A harmadik alapvető változás a konfliktusok megtestesülésének helyszínét érintette. A klasszikus elemzések egy-egy adott állam területére koncentráltak, a kilencvenes években azonban egyre nagyobb hangsúly helyeződött azokra a transznacionális struktúrákra, melyek e konfliktusokat fenntartják, melyek az aktorokat támogatják, és amelyek maguk is új érintetteket teremtenek. Fokozatosan kialakult egy olyan elképzelés, miszerint a konfliktusok többségét csak regionális kontextusban lehet kezelni, s e jelenség többféle elnevezést kapott: regionális konfliktus-komplexumok, konfliktus-halmazok, túlcordulás- vagy fertőzéshatások, „fekete lyuk”-jelenség, transznacionalizálódás, globalizálódás stb.⁸

Végül az utolsó konceptuális váltás abban fogható meg, hogy a konfliktusokat egyre kevesebben fogták fel az elmaradottság jeleként, valamiféle anomáliaként, mely nem illik bele a formálódó posztmodern világrendbe. Épp ellenkezőleg, eme új rend részének látták, egy olyan jelenségnek, melynek keretein belül bizonyos aktorok kiválóan alkalmazkodnak az új feltételekhez, túllépnek a nemzetállamiság modern elképzelésén, s közvetlenül kapcsolódnak a világgazdasághoz.⁹

A fent felsoroltakat röviden összefoglalva tehát két jelentős változásról beszélhetünk: egyrészt megkérdőjeleződött az abba vetett bizalom, hogy a liberális közgazdaságtan és a felvilágosodás elemeire épülő nemzetközi gazdasági és politikai rend automatikusan kiszűri és felszámolja majd ezeket a konfliktusokat, másrészt pedig fokozatosan egyre nagyobb hangsúly helyeződött a konfliktusok nem-államon-belülségének jelentőségére. Ez az átalakulás azonban – és ez kiemelendő – nem annyira a konfliktusok természetét érintette (bár részben azt is),

⁷ Hirshleifer, Jack: The macrotechnology of conflict. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 44. No. 6. (2000), pp. 773-792.

⁸ A felsorolt fogalmakhoz lásd: Rubin, R. Barnett: The political economy of war and peace in Afghanistan. *World Development*, Vol. 28. No. 10 (2000), pp. 1789-1803; Cooper, Nail - Pugh, Michael C.: *War economies in a regional context: challenges of transformation*. Lynne Rienner Publishers, 2004; Wallensteen, Peter - Sollenberg, Margareta: Armed conflict and regional conflict complexes, 1989-1997. *Journal of Peace Research* Vol. 35. No. 5 (1998), pp. 621-634; Buhaug, Halvard: *The origin of conflict clusters: contagion or bad neighborhoods?* Paper prepared for the Third European Consortium for Political Research General Conference, Budapest, 2005 szeptember 8-10. http://www.prio.no/files/file48357_hb_ksg_contagion_sept06.doc, letöltve: 2007. február 18.; Marton Péter: Államkudarok: út a kooperatív fenyegetéscsökkentés felé. *Külgügyi Szemle* Vol. 3. No. 3-4. (2004), pp. 132-157; Kiss J. László: A nemzetközi biztonság új napirendje. *Külgügyi Szemle* Vol. 5. No. 3-4. (2006), pp. 203-233.

⁹ Részletesen tárgyalják e jelenséget: Duffield: i.m. ill. Reno: *Warlord politics and African states*.

mint a róluk alkotott képet.¹⁰ A konfliktusok tehát regionális, internacionális és transznacionális jegyeket mutatnak, melyek ennek megfelelő innovatív megközelítéseket kívánnak meg. Az új típusú válaszreakciók kialakítása sok tekintetben már megkezdődött.

Regionális dimenzió

A konfliktusok tényleges működése csak regionális kontextusuk figyelembe vételével érthető meg. A regionális konfliktus-komplexumok fogalmát 1998-ban Wallenstein és Sollenberg dolgozták ki, s azóta számos kutató vizsgálta jellemzőiket.¹¹ Darfúr példáján bemutatva a jelenséget kimutatható, hogy az ott zajló konfliktus csak akkor értelmezhető a maga teljességében, ha a szomszédos csádi és közép-afrikai köztársaságbeli eseményeket is figyelemmel kísérjük, s az egyes szereplőket, folyamatokat nem kívánjuk a határok közé szorítva értelmezni. A konfliktusban szerepet játszó aktorok többsége a határokon átnyúló aktivitást folytat. A lázadók által képviselt etnikumok, törzsek általában a határok mindkét oldalán megtalálhatók, s igen gyakran támogatják a másik országban élő tagjaikat. Nem ritkán a tényleges fegyveres összecsapások is átlépik a határokat, de a fegyverek és a menekültek mindenképpen, míg az egyes lázadócsoporthoz a szomszédos államok területét rendszeresen háterszágnak használják fel. Tágabb perspektívát választva azt is elmondhatjuk, hogy például Szudán konfliktusai (melyek a darfúri, dél- és kelet-szudáni válságokkal önmagukban is egyfajta komplexumot alkotnak) dinamikájukkal beleilleszkednek a környék egyéb konfliktusaival közösen alkotott hálózatba, melynek elemei kölcsönösen befolyásolják egymást.

Szudán esetében tehát elmondható, hogy az általa kijelölt regionális konfliktus-komplexumba tartozik Csád és a Közép-Afrikai Köztársaság mellett Uganda, Etiópia, Eritrea és Kongó is, míg például ez Etiópia által kijelölt komplexum tagja lehet Eritrea, Kenya és Szomália. Az, hogy egy konfliktus hatása a köré szerveződő hálózatok áttételein keresztül milyen messze ér el, természetesen elsősorban földrajzi távolságok és adottságok függvénye. Éppen ezért fontos annak megválaszolása, hogy valójában mi is jelenti a tényleges kapcsolatot egy adott komplexum országai között.

¹⁰ Lásd: Stathis N. Kalyvas kritikáját az „új háborúk” fogalmáról: Kalyvas, Stathis N.: „New” and „old” civil wars: a valid distinction? *World Politics*, Vol. 54. No. 1. (2001), pp. 99-118.

¹¹ Wallenstein - Sollenberg: i. m. pp. 621-634.

A konfliktusok regionális koncentrációja korábban is feltűnhetett bárkinek, aki csak egy pillantást is vetett a térképre, ám viszonylag újnak tekinthetők azok a kutatások, melyek a jelenség mögött álló magyarázó változó meghatározását tűzték ki célul. Halvard Buhaug kutatásai kimutatták, hogy a konfliktusokat övező feltételrendszer hasonlósága (pl. hasonló gazdasági fejlettség, hasonló politikai rendszerek, hasonló környezeti feltételek) önmagukban nem magyarázzák e jelenséget.¹² Kutatásai kétféle kapcsolat létezését erősítették meg. Először is igazolta, hogy létezik egyfajta regionális fertőzés-hatás, azaz a konfliktusok a környező országokat destabilizálják. Ez a folyamat számos csatornán keresztül mehet végbe. Collier és Hoeffler kimutatták, hogy a polgárháború a környező országokban 0,9%-kal csökkenti a gazdasági növekedés éves ütemét.¹³ A gazdasági nehézségek és a gazdasági struktúra alapvető hiányosságai (így a kölcsönös függés, a piac hiánya, az ársokkoknak való nagyobb kiszolgáltatottság), valamint a konfliktusok valószínűsége közötti komplex, de kimutatható kapcsolatot viszont több kutatás is alátámasztotta.¹⁴ A gazdasági nehézségeken kívül azonban más is átcsap a határokon. A menekültek áramlása felboríthatja az egyes közösségek közti egyensúlyt, vagy éppenséggel kezelhetetlen gazdasági vagy biztonsági terhet jelenthet a kormány számára, ahogy az például Kongóban a hutuk ruandai vereségét követően történt. A darfúri menekültek, a velük tartó felfegyverzett lázadók és az őket a határon átüldöző milíciák hozzájárultak Csád és a Közép-Afrikai Köztársaság destabilizálásához, míg a szomáliai menekültek Etiópia és az önmagát függetlennek tekintő Szomáliföld biztonsága mellett többek között a kenyai főváros, Nairobi közbiztonságát is jelentős mértékben rontották.

A fertőzés egy speciális formájának tekinthető az információáramlás. A macedóniai albánokat ily módon inspirálhatta koszovói társaik sikere.¹⁵ Korábban az afrikai kontinensen az ugandai lázadók (a Nemzeti Ellenállási Mozgalom) 1986-os diadala indította el

¹² Buhaug: i. m.

¹³ Collier, Paul - Hoeffler, Anke: *The challenge of reducing the global incidence of civil war*. Copenhagen Consensus Challenge Paper, 2004. pp. 6-7. http://www.copenhagenconsensus.com/Files/Filer/CC/Papers/Conflicts_230404.pdf, letöltve: 2007. február 15., hasonló eredményekre jutott: Murdoch, James C. - Sandler, Todd: Economic growth, civil wars and spatial spillover. *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 46. No. 1. (2002), pp. 723-729.

¹⁴ Collier és Hoeffler korábban felsorolt munkái mellett ide sorolható többek között: Collier, Paul - Hoeffler, Anke: On economic causes of civil war. *Oxford Economic Papers*, Vol. 50, 1998. Elérhető még: <http://www.worldbank.org/research/conflict/papers/cw-cause.pdf>, letöltve: 2007. február 12. ill. *Civil war: draft chapter for the Handbook of Defense Economics*. University of Oxford, <http://users.ox.ac.uk/~econpco/research/pdfs/Civil-War.pdf>, letöltve: 2007. január 1.; más szerzőktől: Bloomberg, S. Brock - Hess, Gregory D.: The temporal links between conflict and economic activity. *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 46. No. 1. (2002), pp. 74-90.; Fafchamps, Marcel - Minten, Bart: *Insecurity and welfare*. Centre for the Study of African Economies Working Paper Series Ref.: WPS/2004-31. <http://www.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1231&context=csae>, letöltve: 2006. május 2.; Le Billon, Philippe: *The political economy of war: what relief agencies need to know*. Humanitarian Practice Network Paper No. 33. Overseas Development Institute, 2000.

¹⁵ Buhaug: i. m. p. 10.

polgárháborúk egész hullámát.¹⁶ Azt sem felejtethetjük el, hogy a szomszédos országok számos esetben hátországgént szolgálnak a paramilitáris erők számára, gyakran a fogadó ország akarata ellenére.¹⁷ Ez megronthatja az államok közti viszonyt, sőt akár intervencióhoz vezethet, mint ahogy azt kisebb akciókban a török hadsereg számos alkalommal megtette az iraki kurd területeken a török Kurd Munkapárt (PKK) elleni harca során.

Más, kvantitatív eredményekkel kevésbé alátámasztott elméletek is azonosítottak olyan feltételeket, melyek a regionális konfliktus-komplexumok létrejöttét megkönnyítik.¹⁸ Ezek közé sorolhatók általában mindazon jelenségek, melyek a politikai vagy gazdasági értelemben elhanyagolt, elhagyatott, az állam hatékony ellenőrzése alól kiszabadult terek létrejöttét lehetővé teszik. Az államok ilyen gyengesége lehet belpolitikai okok következménye, de származhat a strukturális alkalmazkodás során felmerülő feszültségekből, a gyors, de különböző mértékű elszegényedés vagy az ökológiai pusztulás okozta marginalizációból, a gazdaságilag perifériára szorult határterületek létéből vagy a regionális biztonsági együttműködés hiányából. Az is említést érdemel, hogy a határok számos afrikai országban – részben a gyarmatosítás örökségének következményeként – elhagyatott területeken húzódnak és könnyen átjárhatók. Jeffrey Herbst szerint az afrikai államok többsége komoly kihívással néz szembe azon a téren, hogy gyéren lakott területét miként tartsa ellenőrzése alatt.¹⁹ Az infrastruktúra vagy az államigazgatás fejlesztése, a lakosság hűségének megnyerése olyan költségekkel járna, melyek vállalását külső kényszerek nem indokolják. A határokat például aligha fenyegeti veszély, így azok ellenőrzésére sem alakultak ki a megfelelő rendszerek. A nemzetközileg elismert határok és a tényleges államhatalom területi kiterjedése így elválnak egymástól, állami ellenőrzés alatt nem álló „senkiföldjék” jönnek létre.

A regionális konfliktus-komplexumok okai azonban nem csupán az egyes államok gyengeségében lelhetők fel. Fenntartásukat és terjeszkedésüket különböző regionális hálózatok is garantálják, melyeket Michael C. Pugh és Nail Cooper négy kategóriába sorolt.²⁰ A gazdasági hálózat a konfliktusjavakkal (gyémántokkal, fákkal, gyógyszerekkel stb.) történő kereskedelemre, az adók elkerülésére illetve illegitim kivetésére, a lakosok elűzésére és egyéb gazdasági jellegű stratégiákra épül. Az afgán konfliktusgazdaság például Dubaitól Pakisztánig húzódik, magában foglalva Afganisztán összes szomszédját.²¹ Az illegális és illicit kereskedelem így kialakított hálózatai rendkívüli méretű kereskedelmi útvonalakat tartanak fenn, amelyek

¹⁶ Herbst, Jeffrey: *States and power in Africa*. Princeton University Press, 2000. p. 254.

¹⁷ Marton Péter: Empirikus felfedezőúton Cooper világaiban. *Külügyi Szemle* Vol. 5. No. 1-2. (2006), pp. 141, 171.

¹⁸ Lásd pl. Cooper - Pugh: i. m. pp. 36-38.

¹⁹ Herbst: i. m.

²⁰ Cooper - Pugh: i. m. pp. 23-25.

képesek az alapanyagát többnyire Afganisztánból nyerő heroin világméretű elosztására. Az egyes paramilitáris erők saját aktivitási terepük közelében alakítanak ki gazdasági hálózatokat, melyek jellemzően átnyúlnak a határokon, s melyeket nem csak használnak, de meg is adóztatnak.

A fegyverkereskedelem kapcsolatrendszere már elsősorban a katonai hálózat kategóriájába sorolható, ahogy az országról országra vándorló zsoldosok jelenléte is. Robert Muggah a Szudánba áramló fegyverek ökológiáját elemezve megállapítja, hogy azt egyaránt meghatározzák belső és külső politikai és gazdasági fejlemények, nemzetközi kapcsolatok, de regionális és lokális aktorok transznacionális hálózatai is.²²

A politikai hálózat – mint e regionális hálózatok harmadik típusa – a politikai szereplők közötti, határokon átívelő személyes vagy érdekkapcsolatokban, az erőforrások használatán alapuló szövetségépítésben áll. Érdekes lehet például e téren tanulmányozni az Etiópia, Eritrea, Kartúm és Dél-Szudán között a korábbi polgárháború alatt folytatott kényes hatalmi politizálást, melybe időről időre más politikai szereplők is bekapcsolódtak.

Végül a társadalmi jellegű regionális hálózatok alapját a foglalkozási, etnikai, családi vagy más, identitásalapú kapcsolatok képezik. A darfúri konfliktus valós természetét például nehéz megérteni annak figyelmen kívül hagyásával, hogy a csádi elnök a hazájában kisebbségnek számító zagava törzshöz tartozik, melynek tagjai kiemelkedő szerepet foglalnak el a darfúri lázadók között is, míg a dzsandszavid milíciákban részt vevő számos arab törzs a csádi-szudáni határ mindkét oldalán aktív.²³

A fent felsorolt rendszerek tehát mind alkalmasak arra, hogy a paramilitáris erők létrejöttét és fennmaradását elősegítsék. Amennyiben a konfliktusok kezelésekor nem veszünk tudomást regionális jellegükről, az őket fenntartó és hozzájuk kapcsolódó hálózatok létéről, akkor pusztán annyit érhetünk el, hogy egy adott területen viaszorítjuk őket. A struktúrák maguk azonban átrendeződnek, új központokat alakítanak ki. Tevékenységüket más államok területére koncentrálnak, destabilizálják azokat, újabb konfliktusok lehetőségét kialakítva.

²¹ Rubin: i. m. pp. 1789-1790.

²² Muggah, Robert: *The ecology of arms flows in Sudan*. Canadian Consortium on Human Rights. <http://www.humansecurity.info/page504.htm>, letöltve: 2007. november 2.

²³ Special Report II. Chad and the Darfur Conflict. UN Integrated Regional Information Networks. http://www.darfurinformation.com/p_chad_special.shtml, letöltve: 2004. február 16.

Internacionális dimenzió

A regionális kereteken túllépve a konfliktusok nem kizárólagosan államhoz kötött mivoltának második meghatározó összetevője a nemzetközi közösség jellemzőiben és az internacionális folyamatok általános irányában lelhető fel. E téren kiemelendő kérdések a nemzetközi szereplőknek a konfliktusok békés lezárulásában való szerepe, a katonai erő jelentősége a konfliktusprevenció, illetve a konfliktuskezelés/békefenntartás területén, a segélyezés és a biztonságpolitika összekapcsolódása, valamint a nemzetközi kapcsolatok minősége.

A nemzetközi közösség kilencvenes években tapasztalható aktív szerepvállalása számos elemzés szerint nagymértékben hozzájárult a konfliktusok számának visszaszorulásához. Kimutatható, hogy a konfliktusok egyre nagyobb része zárul le tárgyalásos úton,²⁴ amiben az ENSZ és az Afrikai Unió mellett jelentős szerepet játszik az egyes országok mint harmadik felek által ellátott közvetítési tevékenység. Az ENSZ e téren elért eredményeit illetően némi kettősség mutatkozik: a hidegháború végét követő néhány évben rendkívüli optimizmussal tekintettek a konfliktusok lezárásában játszott szerepére, azonban ez a somáliai és ruandai kudarcok után nagyban megváltozott.²⁵ Kiderült, hogy az ENSZ mint globális szervezet csak rendkívül kevés esetben, a nemzetközi kooperáció kivételes pillanataiban tud e téren igazán hatásosan fellépni. Önmagában, a Biztonsági Tanács legalább néhány tagjának támogatása nélkül pedig szinte eleve kudarcra van ítélve. A világszervezet kudarcra elsősorban a hitelesség hiányának tudható be, mivel önmagában nem képes átfogó és garantálható szankcionálási keretet biztosítani az esetleges béke-megállapodások számára.

Amint Patrick M. Regan és Aysedul Aydin kutatása kimutatta, a sikeres nemzetközi beavatkozásnak a mediáció fontos eleme, mivel hozzájárulhat az információs aszimmetria oldásához, tudatosíthatja a konfliktuskezelésben alkalmazott strukturális változások hatását, s amennyiben hiteles erő áll mögötte, képes lehet arra, hogy amolyan ideiglenes Leviatánként garantálja az egyezmények betartását.²⁶ Azonban csak a gazdasági intervenció, a katonai fellépés és a közvetítés együttes alkalmazása képes a konfliktus strukturális jellemzőinek és információs viszonyainak megváltoztatása révén biztosítani egy mindkét fél számára előnyös egyezmény megkötését, s annak garantálását. A kutatás tehát ismételten megerősítette, hogy az

²⁴ Mack et al.: i. m. p. 2.

²⁵ Picco, Giandomenico: The UN and the use of force, valamint Touval, Saadia: Why the UN fails. Mindkét cikk megtalálható: *Foreign Affairs* Vol. 73. No. 5. (1994), pp. 14-18, ill. pp. 44-57.

²⁶ Regan, Patrick M. - Aydin. Aysedul: Diplomacy and other forms of intervention in civil wars. *The Journal of Conflict Resolution* Vol. 50. No. 5. (2006), pp. 736-756.

ENSZ és egyéb nemzetközi szervezetek konfliktuskezelési tevékenységének sikere azon múlik, hogy mennyire képesek koherens és hiteles szankcionáló erőt és garanciákat felmutatni, azaz – más szavakkal –, hogy milyen mértékben készek tagállamaik az áldozatvállalásra.

E kutatás másik hozadéka annak igazolása volt, hogy a katonai erő bevetésével való hiteles fenyegetés a sikeres konfliktuskezelés egyik alapvető eleme. Azok a szankciók és megállapodások, melyek garantálása céljából a nemzetközi közösség nem áll készen fegyveres erő alkalmazására, sokat veszítenek hitelességükből, s így életképességükből is. Collier és Hoeffler arra a következtetésre jutottak, hogy a konfliktusok lezárása szempontjából a leghatékonyabb külső eszköz az ENSZ alapokmányának VII. fejezetén alapuló katonai intervenció.²⁷ A békefenntartó missziók költségvetésének megduplázása számításaik szerint 40-ről 31%-ra csökkenti a konfliktusok kiújulásának veszélyét.²⁸ Nem is feltétlenül szükséges azonban a katonai erő tényleges bevetése, sokszor annak felmutatása is elégséges lehet a konfliktus körülményeinek megváltoztatásához.

Afrika azon országaiban, amelyek korábban francia gyarmatok voltak, a konfliktusok kitörésének veszélye az oxfordi kutatók által vizsgált időszakban kevesebb, mint harmada volt a vártnak.²⁹ Ezt az eltérést a francia biztonsági garancia jelenlétével magyarázták, vagyis azzal, hogy a francia kormány számos esetben hajlandó volt beavatkozni a saját érdekszférájának tekintett területeken, amennyiben az instabilitás veszélyével szembesült. Az egyik legutóbbi ilyen esetre Csádban került sor, ahol a kormányellenes lázadók állítása szerint több alkalommal is francia vadászgépek segítettek Idrisz Débi meglehetősen instabil kormányának hatalmon maradását,³⁰ s feltehetően a Közép-Afriai Köztársaság területén is hajtottak végre légitámadásokat az északkeleti régióban tartózkodó kormányellenes lázadókkal szemben.³¹

Nem csak a megelőzésben, hanem a konfliktust követő stabilizálási és újjáépítési periódus tekintetében is elmondható, hogy a béke esélyeit tekintve legnagyobb jelentősége a nemzetközi katonai jelenlétnek van, mivel inkább ez, s kevésbé a politikai átalakulás teszi

²⁷ Collier - Hoeffler: *The challenge of reducing the global incidence of civil war*. p. 22.

²⁸ Collier - Hoeffler: On economic causes of civil war. p. 13.

²⁹ Collier - Hoeffler: *The challenge of reducing the global incidence of civil war*. p. 14.

³⁰ ACTUS condemns the French military intervention to rescue the dictatorial regime of the President I. Déby. Action of the Chad for the Unity and Socialism (ACTUS), sajtóközlemény. <http://www.sudantribune.com/spip.php?article14818>, letöltve: 2006. március 31.

³¹ France's new African war? *Channel 4 News* http://www.channel4.com/news/articles/politics/international_politics/frances+african+war/575987, letöltve: 2007. november 11.; Central African rebels clash with French forces. *The Africa Report*, <http://theafricareport.wordpress.com/2007/03/05/central-african-rebels-clash-with-french-forces/>, letöltve: 2007. november 11.

lehetővé a gazdaság újjáépítését.³² Az alapvető biztonság megteremtésének elsődleges fontosságával ma már széles irodalom foglalkozik.³³ Látható tehát, hogy az erőszak alkalmazása mint végső megoldás a gazdasági és politikai eszköztár finomodása ellenére is megmarad a konfliktuskezelés fontos eszközének, s az erő felmutatásának képessége alapvető jelentőségű mind annak érdekében, hogy a feleket eltántorítsák a konfliktus megkezdésétől, mind pedig abban, hogy a konfliktust lezáró egyezmény megszülessen és hitelesen garantálható legyen, megelőzve a fogolydilemmából eredő problémákat.

A katonai fellépés azonban – amint az a fentiekből is látható – önmagában elégtelen válasz. A stabilitás egyik kulcsfontosságú eleme a gazdasági fejlődés. Collier és Hoeffler számos vizsgálattal bizonyította az összefüggést, melyet lényegében a kutatók döntő többsége evidenciaként kezel: az alacsony gazdasági fejlettségű országokban nagyobb a konfliktusok kitörésének esélye.³⁴ E kapcsolat pontos természetét illetően már több a vitatott pont: nem állapítható meg egyértelműen, hogy az állami kapacitás gyengeségén, a társadalmat ért sérelmek növekedésén vagy a fegyveres fellépés lehetőségköltségének alacsony szintjén keresztül érvényesül. Az összefüggés felfejtését az is nehezíti, hogy a konfliktusok maguk is csökkentik a gazdasági teljesítményt, s így az úgynevezett „konfliktuscsapda” jelenségén keresztül a gazdasági alulfejlettség és az erőszak örvényébe szippantják az államokat.³⁵

A fentiek miatt a segélyezési politika és a konfliktusmegelőzés szorosan összekapcsolódó tevékenységek. E cikk terjedelmi okokból nem foglalkozhat a segélyek pozitív és negatív makroökonómiai hatásainak értékelésével, ezért ezzel kapcsolatban annyi megállapítás tehető, hogy a segélyek mértéke, időtartama és célja egyaránt fontos tényező lehet a konfliktushelyzetek elkerülésére vonatkozóan.³⁶ Ennek ellenére a segélyezést sok támadás érte azzal kapcsolatban, hogy a konfliktusgazdaságokba beépülve megkönnyíti a harcoló felek számára tevékenységeik finanszírozását. Philippe Le Billon részletes listát készített arról, hányféle módon hathatnak a segélyek a konfliktus dinamikájára.³⁷ A kormány és a paramilitáris erők fosztogathatják, megadóztathatják, illetve eltéríthetik ezeket az erőforrásokat. Rátehetik a kezüket az elosztási hálózatra, ami által legitimációt és a lakosság feletti irányítási lehetőséget

³² Collier, Paul - Hoeffler, Anke - Söderbom, Mans: *Post-conflict risks*. Centre for the Study African Economies Working Paper Series Ref: WPS/2006-12, 2006. p. 15.

³³ Lásd pl. Etzioni, Amitai: *Security First: For a Moral, Muscular Foreign Policy*. Yale University Press, 2007. Rada Péter: A nem működő államok újjáépítésének dimenziói. *Külügyi Szemle*, Vol. 5. No. 3-4. (2006), pp. 234-263.

³⁴ Lásd Collier - Hoeffler idézett (1998, 2000 és 2006) műveit.

³⁵ Collier et al.: i. m. p. 117-118.

³⁶ Lásd pl. Collier: i. m. p. 106. Birdsall, Nancy: *Do no harm: aid, weak institutions and the missing middle in Africa*. Center for Global Development Working Paper No. 113., 2007 (www.cgdev.org).

³⁷ Le Billon, Philippe: The political ecology of war: natural resources and armed conflict. *Political Geography* Vol. 20. No. 5, (2001). pp. 15-17.

nyerhetnek. A tárgyalások során a humanitárius missziók hozzáféréseinek biztosítását a felek aduként kezelhetik. Egyik legveszélyesebb hozadéka azonban az, hogy leveszi az elsődleges aktorok válláról annak a terhét, hogy a konfliktusban érintett lakosság igényeit biztosítsák, így a civil lakosság terrorizálására alapuló taktikák csekély költséggel alkalmazhatók.³⁸ Feltehetőleg a szudáni kormány sem engedhette volna meg magának több millió ember otthontalanná tételét Darfúrban, ha ennek költségeit legalább részben nem lett volna képes a nemzetközi közösségre hárítani.

Collier és Hoeffler szerint azonban a segélyek konfliktusokra gyakorolt közvetlen hatása meglehetősen csekély.³⁹ Mások arra mutatnak rá, hogy igazából csak ott van szerepük, ahol más erőforrások csak rendkívül szűkösen állnak a szembenálló felek rendelkezésére, így például Szudánban és Szomáliában.⁴⁰ Negatív hatásai leginkább csak a regionális konfliktusgazdaság tágabb kontextusában értelmezhetők, mivel az illicit kereskedelem hálózatainak fenntartásában igen gyakran komoly szerepet játszanak.⁴¹

A segélyezéssel összefüggő legnagyobb veszélyeket azonban nem annyira ezek a „kemény” vonások szolgáltatják, hanem a kommunikációban megjelenő torzítások. Így például fennállhat annak a veszélye, hogy a segélyezés mint jól eladható médiaáru az érdemi politikai cselekvés pótszerévé válik.⁴² Ennek fordítottja is előfordulhat: a terrorizmus elleni világméretű küzdelem következtében ugyanis egyre inkább fenyeget az a lehetőség, hogy a biztonság és a segélyezés egyfajta kicsavart, eltorzított módon kapcsolódik össze. A fejlett világ országai ezen a címen olyan összegeket folyósítanak, melyet a fogadó államok csak bizonyos, a donor államok biztonságát szolgáló célokra (pl. rendőrség, határőrség erősítése, terrorizmus elleni küzdelem, bizonyos vegyi vagy nukleáris létesítmények védelme stb.) fordíthatnak. A hangsúly tehát eltolódik a fogadó ország lakosságának segítése, a Milleniumi Fejlesztési Célok elérése, az adott országban élvezhető kiszámíthatóság megteremtése felől a *mi* biztonságunk védelme, s egyúttal a globális célok felől a partikuláris részérdekek érvényesítése felé.⁴³

³⁸ Azam, Jean-Paul - Hoeffler, Anke: Violence against civilians in civil wars: looting or terror? *Journal of Peace Research* Vol. 39. No. 4. (2002), pp. 461-485.

³⁹ Collier - Hoeffler: On economic causes of civil war. p. 37.

⁴⁰ Shearer, David: *Aiding or abetting? Humanitarian aid and its economic role in civil war*. in: Berdal - Malone (szerk.): i. m. pp. 192-194.

⁴¹ Lauzzana, Silvia - Armakolanis, Ioannis: *Humanitarian aid, local politics and the political economy of war: a case study from Bosnia-Herzegovina*. Centre for International Studies, Fifth Pan-European International Relations Conference - ECPR Standing Group on International Relations, <http://www.sgir.org/archive/index.htm>, letöltve: 2007. január 18.

⁴² Shearer: i. m. pp. 197-198.

⁴³ Lásd pl. Robinson, Clive: *Whose security? Integration and integrity in EU policies for security and development*. Aprovev, 2005. www.aprodev.net/main/files/Whose_security.pdf, letöltve: 2007. szeptember 15.

A „mi” és az „ők”, a normális és az anomáliás elválasztása ismételten szembetűnő, s könnyedén félrevezetővé is válhat. A nemzetközi békét és biztonságot pontosan ugyanaz garantálhatná leginkább, ami egyben a konfliktusok elleni küzdelmet is elősegíthetné: egy kooperatív nemzetközi légkör megteremtése. A nemzetközi kapcsolatok minősége meghatározza azon intézmények (így elsősorban az ENSZ) hatékonyságát, melyek a globális stabilitásért felelnek. Ismételten Darfúr példáján szemléltetve az eseményeket, egyértelműen látszik, hogy a vezető hatalmak közötti érdekkülönbségek hogyan bénították meg a válságkezelési kísérleteket. Bár a média általában egyoldalúan Kínát hibáztatja a rendezés elmaradásáért, abban az amerikai és európai (különösen francia) különérdekek védelme is fontos szerepet játszott. A nemzetközi közösség az egyedi esetekben felmutatott kudarcai révén kockáztatja szankcióinak, fellépéseinek hitelességét, s így saját cselekvőképességét. Amennyiben elismerjük, hogy a biztonság oszthatatlan, hogy a struktúra függvénye (ahogy az az EU biztonsági stratégiájában is megjelenik), akkor azt is fel kell ismernünk, hogy ebből következik a nemzetközi kooperáció és az ebből származó hitelesség erősítésének szükségessége is.

Transznacionális dimenzió

A konfliktusokat meghatározó tényezők következőkben bemutatandó elemeinek „transznacionálisként” való besorolása bizonyos szempontból kérdéses, mivel majdhogynem mindegyiket valamiféle államok által megalkotott intézményrendszer szabályozza. Mivel azonban működésük nem függ közvetlenül az államok politikai akaratától (szemben a fentebb elemzett segélyezési, katonai vagy közvetítési tevékenységtől), ezért mégis e fejezet tárgyalja őket. A világunk szinte minden szegletébe eljutó globális hálózatok, így a világgazdaság (és általa az azt meghatározó politikai-intézményi struktúrák), a média, a privát nemzetközi aktorok és az illicit vagy illegális kereskedelem világméretű rendszerei egyaránt hatással vannak arra az érdekek, intézmények és információk által formált környezetre, mely a konfliktusok létrejöttét lehetővé teszi.

A világgazdaság számos privát aktora használja ki a konfliktusokban rejlő speciális gazdasági lehetőségeket, vagyis azt, hogy a politikai instabilitás körülményei között nagyon gyorsan igen nagy profitok szerezhetők. Carolyn Nordstrom etnográfiai kutatásain keresztül mutatja be, miként integrálódnak a konfliktusgazdaságok a globális árnyékgazdaság, az pedig

a világgazdaság kereteibe.⁴⁴ A szerző szerint Angola gazdaságának mintegy 90%-a, Kenya, Olaszország és Peru gazdaságának 50%-a, Oroszországnak 40-60%-a, az Egyesült Államokénak mintegy 10-30%-a lép be az árnyékgazdaság tranzakcióiba, sőt maguk a fejlett világ gazdasági központjai is részben ezektől a hálózatoktól függenek. A regionális konfliktusgazdaságok és a globális struktúrák összefüggései nyújthatnak magyarázatot arra, hogy miként lehetséges a világ ópiáttermelésének 93%-át előállító Afganisztán területéről kiindulva a kábítószeres világméretű terítése.⁴⁵ Nem csupán illicit források állnak azonban a harcoló felek rendelkezésére: a kolumbiai biztonsági erők működését is elsősorban külföldi segélyek és hitelek biztosítják, míg a FARC és az AUC Kolumbián kívüli pénzügyi intézeteket és modern befektetési stratégiákat használ tevékenysége finanszírozására.⁴⁶ A konfliktusok tehát ma már nem választhatók el a globális pénzügyi és gazdasági hálózatoktól, melyekben szereplői részt vesznek vagy vehetnek.

A multinacionális vállalatok semlegességének ábrándjával is le kell számolnunk.⁴⁷ Ahogy az erőforrások nyomában egyre bizonytalanabb régiókba vándorolnak, s ottani befektetések révén az adott térségben ragadnak, maguk is meghatározó tényezőivé, adott esetben szereplőivé válnak a konfliktusoknak. Környezeti károkat okoznak, melyek növelik a társadalomban létező sérelmek szintjét. Bevételekhez juttatják a szembenálló feleket, s olykor felelőtlen biztonsági szerződéseket kötnek a hadsereggel vagy különböző paramilitáris és zsoldos erővel. Szudánban példának okáért a kormány egyes területeket megtisztított a polgári lakosságtól, hogy ott a multinacionális olajcégek működését biztosítsa.⁴⁸ Időnként a vállalatok maguk is közvetlenül kockáztathatják fegyveres konfliktusok kirobbantását koncessziók megszerzése érdekében, ahogy az korábban Indonéziában és Egyenlítői-Guineában történt,⁴⁹ olykor pedig szoros együttműködésben állnak különböző privát katonai

⁴⁴ Nordstrom, Carolyn: *Shadows of war: violence, power, and international profiteering in the twenty-first century*. University of California Press, 2004; az adatok a 11. oldalról származnak.

⁴⁵ *Afghanistan Opium Survey 2007 – Executive Summary*. UN Office on Drugs and Crime, 2007. [http://www.reliefweb.int/rw/RWFiles2007.nsf/FilesByRWDocUnidFilename/EDIS-76GK8Y-Full_Report.pdf/\\$File/Full_Report.pdf](http://www.reliefweb.int/rw/RWFiles2007.nsf/FilesByRWDocUnidFilename/EDIS-76GK8Y-Full_Report.pdf/$File/Full_Report.pdf), letöltve 2007. november 2.

⁴⁶ Guáqueta, Alexandra: *The Colombian conflict political and economic dimensions*. In: Ballantine, Karen - Sherman, Jake (szerk.): *The political economy of armed conflict: beyond greed and grievance*. Lynne Rienner Publishers, 2003. p. 82, 86.

⁴⁷ Böge, Volker: *Who's minding the store? The business of private, public and civil actors in zones of conflict*. Bonn International Center for Conversion Brief 32, 2006. www.bicc.de, letöltve 2006. december 6.

⁴⁸ *Report of an investigation into oil development, conflict and displacement in Western Upper Nile, Sudan*. Freedom Quest International. <http://www.freedom-quest.ca/SudanReportfinal101601.pdf> (2005. január 18.)

⁴⁹ Dearden, Nick – Mathieu, Fabien: *Corporate mercenaries: the threat of private military and security companies*. War on Want, 2006. <http://www.waronwant.org/download.php?id=488>, letöltve: 2006. november 22.

és biztonsági cégekkel, akik kormányoknak nyújtott szolgálataik fejében szereznek szerződéseket háttérvállalataik számára.⁵⁰

Említett cégek, s közülük is elsősorban a privát katonai cégek (*Private Military Companies*, PMC-k) közvetlenül is megváltoztathatják a konfliktusok dinamikáját. 1995-ben a dél-afrikai *Executive Outcomes* nevű vállalat egy zászlóaljnyi gyalogságot vetett be harci helikopterek és könnyűtüzérség támogatásával Sierra Leone gyémántban gazdag Kono tartományának stabilitása érdekében, visszaverve a RUF főváros felé törő gerillát.⁵¹ Az MPRI elnevezésű cég jelentős szerepet játszott 1994 előtt a horvát hadsereg kiképzésében. Az állami vezetők saját hadseregük gyengesége esetén ma már a kiképzés és a felszerelés költségeit megkerülve, tulajdonképpen olcsón juthatnak egy hatékony, ámbár ideiglenes haderőhöz, s ez alapvetően változtatja meg az erőviszonyokat. Az erőszak és eszközei privatizálódását jól jellemzi az évi 500 milliárd dollárra tehető forgalmú illicit fegyverkereskedelem is, amely nem csak a konfliktusok elsődleges aktorainak finanszírozhatóságát könnyíti meg, de az erőszak alkalmazásából élő egyéb vállalkozók – így például zsoldosok – számára is lehetőségeket nyújt.⁵²

A szó is fegyver – tartja a mondás, s kétségtelen tény, hogy a konfliktusok lefolyását számos tekintetben meghatározza információs környezetük. Ennek következtében ma már a transznacionális információáramlás különböző szereplői is reflektorfénybe kerülnek a nemzetközi válságok kapcsán. Egyrészt a média önmagában a konfliktust enyhítő vagy súlyosbító tényezővé válhat, mint ahogy azt a „háborús” és „békítő” újságírás irodalma kiemeli.⁵³ Ugyanakkor a globális információáramlás felgyorsulása azzal a negatív hatással jár, hogy az egyenlőtlenségek és sérelmek észlelésére való képesség megváltozik, a világ lakosságának nagyobb része szembesül azzal, hogy mekkora szakadék tátong a „van” és a „lehetne” között. Az információt áramoltató aktorok azonban gyakran ennél közvetlenebbül is meghatározzák egy-egy konfliktus sorsát. A demokratikus politikai döntéshozatal során ugyanis egyáltalán nem mindegy, hogy bizonyos ügyek milyen mértékben képesek a lakosságot politikailag aktivizálni. Jelentőséget nyer tehát, hogy melyik válságot milyen mértékben tárgyalja a média – és értelemszerűen azok a konfliktusok kerülnek címlapra, ahol a nyugati

⁵⁰ Cater, Charles: *The political economy of conflict and UN intervention. Rethinking the critical cases of Africa.* in: Ballentine - Sherman (szerk.): i. m. pp. 31-32.

⁵¹ Dearden - Mathieu: i. m. pp. 3-5. Giber Máttyás: A gyémánt szerepe a Sierra Leone-i polgárháborúban. *Kül-Világ*, Vol. 3. No. 3-4. (2006), <http://www.freeweb.hu/kul-vilag/2006/0304/giber.pdf>, letöltve: 2007. január 21.

⁵² Nordstrom: i. m. p. 34.

⁵³ Galtung, Johan: *Media: peace journalism.* Conflict resolution network. www.crnetwork.ca/programs/PeaceJournalism.htm, letöltve: 2006. szeptember 30.

demokráciák már amúgy is jelen vannak.⁵⁴ Számos NGO a döntéshozók közvetlen befolyásolásának szándékával vesz részt az információ terítésében s célzott eljuttatásában. Keck és Sikkink a transznacionális pártfogói hálózatok működését vizsgálva bemutatja azok képességét arra, hogy információt gyűjtsenek, majd azt hatásos formában arra a helyre továbbítsák, ahol a legnagyobb hatást érhetik el.⁵⁵ Eközben igen gyakran szándékosan is formálják a tényeket a jobb eredmény érdekében. Működésük számos szempontból hasznos, azonban érdemes szem előtt tartani miként torzították el a darfúri válság realitását, amikor minden felelősséget egyoldalúan a kormányra és Kínára helyeztek.⁵⁶ Az információáramlás terén azt a hatást sem szabad lebecsülni, amelyet a konfliktusok megvívásával kapcsolatos know-how átadása jelent, amint az tapasztalható az iraki lázadók által alkalmazott technikák globális terjedésében.

A konfliktusok környezetéhez tehát különböző transznacionális áramlások és aktorok is tartoznak, legyenek azok gazdasági, biztonsági vagy információs jellegűek. Ezek azonban részben szintén annak függvényeként működnek, hogy milyen nemzetközi rezsimek szabályozzák őket, illetve milyen egyéb, elsősorban morális talapzatokra építkezhetnek. Mivel ezen hálózatok többsége ténylegesen transznacionális, könnyen azt a képzetet kelthetik, hogy befolyásolásuk hiú próbálkozás, amire példaként szolgálhat a gazdasági struktúra depolitizálásának jelensége. Érdemes azonban átgondolnunk, milyen eszközök állhatnak rendelkezésünkre.

Regionális szemlélet, kooperatív multilateralizmus és a globális szabályozási környezet

A konfliktusok fentebb bemutatott, az állami kereteken túlmutató dimenziói új kezelési metódusok kialakítását követelik meg. Ez a folyamat részben már megkezdődött, számos tekintetben azonban még további komoly szemléletváltásra és fejlődésre van szükség. A következőkben a három fent említett területtel kapcsolatos néhány eszköz és probléma jelenik meg, nem a teljesség, csupán a lehetőségek felvázolásának igényével.

A konfliktusok kutatása a regionális szemlélet átvétele terén ma már előrébb jár, mint a konfliktuskezelés. Utóbbi továbbra is adós marad a regionális megoldások kidolgozásával és

⁵⁴ Lásd a Reuters AlertNet adatbázisát: <http://www.alertnet.org/thenews/newsdesk/FACTIVA/mediaindex.htm>

⁵⁵ Keck, Margaret – Sikkink, Kathryn: *Activists beyond borders: advocacy networks in international politics*. Cornell University Press, 1998. p. 16.

alkalmazásával. Természetesen a feladat korántsem egyszerű: minél nagyobb területre és minél több államot érintve kell kidolgozni kezelési metódusokat, annál nagyobb a kudarc esélye. Mégsem tűnik reménytelennek a továbblépés. Talán az Európai Unió Csádban és a Közép-Afrikai Köztársaságban vállalt missziója, mely voltaképpen a darfúri válság kezelésére irányul, ebbe az irányba mutat (még akkor is, ha egyben a francia geopolitikai érdekek biztosítására is szolgál). Az ilyen típusú beavatkozásoknak azonban jóval nagyobb feladatokat kellene vállalniuk ahhoz, hogy képesek legyenek a konfliktusok köré szerveződő regionális hálózatok leszerelésére. Ez természetesen megkívánná a határok erőteljes őrizetét, a belföldi rendfenntartó erők támogatását, s ezáltal a hálózatban perifériális pozíciót elfoglaló államok lekapcsolását, majd a hálózat szűkítését és fokozatos felszámolását. A segélyezés és gazdaságfejlesztés területén is szükség lenne a regionális szemlélet megerősítésére, a tevékenységek összehangolására. Az Afrikának nyújtandó Marshall-segély kissé illuzórikus tervének talán ez az az eleme – tehát az országok közös gazdasági érdekeinek felismertetése, a segélyek regionális koordinálása, a gazdasági fejlődés kooperatív stabilizálása –, amely a leginkább előremutató és hatékony megoldást jelenthet.⁵⁷

A nemzetközi kapcsolatok terén a cél egyfajta kooperatív multilateralizmus lehet, ahol a közös akciók hitelessége megingathatatlan, a hozzá csatolt eszközök elégségesek. Ez a régi ábránd csak a nemzetközi intézményekben megtestesülő politikai erőviszonyok fokozatos elmozdításával valósítható meg. Ugyanakkor azonnali lépések is tehetők: ki lehet dolgozni a nemzetközi segélyezés egy olyan szabályrendszerét, mely biztosítja annak folyamatosságát, s szankcionálja azokat, akik felajánlásaikat később nem teljesítik.⁵⁸

Az ENSZ és szakosított szerveinek további erősítése, tevékenységüknek az NGO-közösséggel való jobb összehangolása a konfliktusok megelőzésével, kezelésével és az újjáépítéssel kapcsolatos tudás jobb érvényesülését eredményezheti. Ugyanakkor a közeljövőben nem várható, hogy az ENSZ megfelelő hitelességű katonai erőt legyen képes felmutatni, ezért a szankcionáló szerepkört erősen romboló kudarcok elkerülése végett az ambíciószintet a hozzá rendelt képességekhez kell igazítani. A világszervezet ma már érezhetően óvatosabban fogalmaz saját szerepét és várt eredményeit illetően. A legnagyobb politikai hatalmat képviselő országoknak – és elsősorban az Egyesült Államoknak – vissza kell térnie a multilateralizmushoz és az ENSZ legitimáló szerepének elfogadásához. Az oszthatatlan

⁵⁶ A zimbabwei The Heraldban Reason Wafawarova számol be arról, ahogy két darfúri segélyezéshez pénzt gyűjtő NGO hatmillió otthonából elűldözött emberről beszél kampánya során, miközben Darfúr teljes lakossága mintegy ötmillió fő. <http://allafrica.com/stories/200710310078.html>, letöltve: 2007. november 3.

⁵⁷ *Doubling aid: making the „Big Push” work*. United Nations Conference on Trade and Development, 2006. p. 69.

⁵⁸ Collier: i. m. pp. 106-108.

biztonság bizonyos területeken, így például a tömegpusztító fegyverek proliferációjával kapcsolatos egyes kérdésekben már elfogadott koncepcióját⁵⁹ ki kell szélesíteni, a „problémásított”⁶⁰ világot vissza kell emelnünk saját mentális térképünkre.

Mint arról korábban már esett szó, valójában a transznacionális folyamatok is egyfajta globális szabályozási környezetben működnek, melynek minőségét szintén az azt megalkotó államok politikai akarata határozza meg. Ezen a területen is történtek már előrelépések. A gyémántkereskedelem ellenőrzésére szolgáló Kimberley-folyamat éppúgy ide sorolható, mint a multinacionális cégek számára viselkedési kódexet nyújtó kezdeményezések sora (pl. *Extractive Industries Transparency Initiative, UN Global Compass*). Ugyanakkor e rezsimek közös gyengesége a megfelelő ellenőrzési és szankcionálási keret hiánya. A multinacionális vállalatok például leginkább csak saját lelkiismeretüknek vagy részvényeseiknek felelnek, általában az anyavállalat országában sem vonhatók felelősségre külföldi aktivitásuk negatív következményeiért.⁶¹ A vállalatok felelősségét globális szinten szabályozó, hatékony rezsimek pedig teljes mértékben hiányzik, s ugyanez vonatkozik a privát katonai cégek helyzetére is.

A konfliktusok szereplői által kihasznált árnyékgazdasági hálózatok a fejlett világban is komoly hídfőállásokkal rendelkeznek. A nemzetközi rezsimek mellett így az egyes országok nemzeti törvénykezésében is bőven akad még tennivaló a konfliktusok létrejöttét elősegítő tevékenységek visszaszorítása terén.⁶² A megfelelő globális szabályozási környezet kialakításának igénye azonban legerősebben talán a nemzetközi gazdasággal kapcsolatosan jelenik meg.

Számos szerző vádolja a konfliktusok gerjesztésével a neoliberális ortodoxia által irányított békeépítést, a nemzetközi pénzügyi intézmények által szorgalmazott gazdaságfejlesztési programokat vagy éppen a liberális világgazdasági rendnek a Dél országait kizáró természetét.⁶³ Érvelésük voltaképpen akként foglalható össze, hogy a fejlett világ által dominált gazdasági hálózatok hatásainak kitéve a fejletlen országok rendkívül sérülékenyekké válnak. A velük szemben ezzel egy időben alkalmazott politikai követelményrendszer, melyet a mára már sok tekintetben elbukott Washingtoni Konszenzus testesített meg, ugyanakkor

⁵⁹ Etzioni: i. m. pp. 208-248.

⁶⁰ Marton Péter: *Az egykori harmadik világ megsegítése, avagy találkozások a „problémásított” világ kapuiiban*. in: Rada Péter (szerk.): *Új világrend? Nemzetközi kapcsolatok a hidegháború utáni világban*. CKKE-IKKE, 2007. pp. 59-78.

⁶¹ Hassanein, Ashraf et al.: *Corporate Social Responsibility and the Canadian International Extractive Sector: A Survey*. The Canadian Centre for the Study of Resource Conflict, 2006. pp. 5-7. http://www.resourceconflict.org/ccsrc_report_0906.pdf, letöltve 2007. november 1.

⁶² Collier: i. m. pp. 135-138.

megakadályozta azt, hogy az érintett államok megfelelő védelmi mechanizmusokat fejlesszenek ki.⁶⁴ Míg a fejlett országok különböző intézményi megoldások révén már a keynesi típusú állami szabályozás által nyújtott védőernyő nélkül is képesek biztosítani a társadalmi stabilitást, a Dél társadalmainak esélye sem nyílik ezen intézmények kifejlesztésére.⁶⁵

A nemzetközi gazdaságfejlesztési programok egyszerre kérik számon az államokon a társadalmi kohéziót meggyengítő makroökonómiai stabilitást, a privatizáció és a külföldi befektetések elősegítését, az állam minimalizálását az állami hatékonyság növelésével, az árnyékgazdaságok és a szegénység felszámolásával.⁶⁶ Ez a vállalkozás lehetetlen, ám a domináns közgazdaságtani gondolkodás nem kívánja elfogadni azt, hogy bizonyos feltételek között az államok nem képesek hatékonyan alkalmazkodni a fennálló gazdasági rendben bekövetkező változásokhoz. Az államok gyengeségére irányuló figyelem voltaképpen részben annak a jele, hogy mivel a gazdasági rendszert nem vagyunk hajlandóak megreformálni, ezért a felelősséget az alkalmazkodásra képtelen, működésképtelennek tekintett államokra hárítjuk.⁶⁷ Ezzel a logikával ismételten csak elháríthatóvá válik a fejlett világ felelőssége, s a konfliktusok kérdése egyszerű biztonsági problémaként kezelhető. Holott a valóságban sok esetben pontosan arról van szó, hogy a konfliktusok bizonyos szereplői nagyon is alkalmazkodnak a világgazdaság körülményeihez. William Reno munkája demonstrálja, hogy a konfliktusgazdaságok megjelenése éppen hogy nem a kudarc jele (legalábbis ilyen értelemben véve), hanem egy út, melyen járva az eddig kitaszított államok beilleszkednek a világgazdaságba.⁶⁸ A maguk is sok tekintetben üzleti vállalkozásokká váló államok az árnyékgazdaságon keresztül próbálják a pozíciójukhoz képest elérhető legjobb eredményt realizálni. Nem annyira az államok, mint a világgazdaságot szabályozó politikai struktúrák vallottak tehát kudarcot, mivel a gazdaság mindenhatósága jegyében feláldozták a társadalmi stabilitást. Azonban a globális gazdaság rendszere sem megváltoztathatatlan adottság. Susan

⁶³ Pl. Pugh, Michael: The political economy of peacebuilding: a critical theory perspective. *International Journal of Peace Studies* Vol. 10. No. 2 (2005), pp. 23-42.; Le Billon: The political ecology of war: natural resources and armed conflict. pp. 576-577.

⁶⁴ A Washingtoni Konszenzus elsősorban az IMF és a Világbank által propagált gazdaságpolitikai recept, melynek követését a gazdasági válságban szenvedő országok számára írták elő. A konszenzus a neoliberais gazdasági elméletekre építve a gazdasági nyitást és az állam visszahúzóását irányozza elő.

⁶⁵ A szakszervezetek példáján mutatja be e jelenséget: Rudra, Nita: Globalization and the decline of welfare state in less developed countries. *International Organization* Vol. 56. No. 2 (2002), pp. 411-445.; Scruggs, Lyle - Lange, Peter: Where have all the members gone? Globalization, institutions and union density. *The Journal of Politics* Vol. 64. No. 1. (2002), pp. 126-153.

⁶⁶ Cooper - Pugh: i. m. p.225.

⁶⁷ Woodward, Susan L.: *A memo on the former Yugoslavia*. Írás a „The economic analysis of conflict: problems and prospects”, a Social Science Research Council által rendezett konferencia számára, 2004. http://www.ssrc.org/programs/gsc/publications/gsc_activities/globalization_conflict/woodward.doc, letöltve: 2007. január 12.

⁶⁸ Reno: *Warlord politics and African states*.

Stopford és John Strange szerint „sem isteni elrendelés, sem nem a vakszerencse véletlene formálja. Sokkal inkább emberi döntések eredménye, melyeket ember alkotta intézmények és önmagunk által meghatározott szabályok és szokások keretében hoztunk.”⁶⁹ Amit pedig ember alkotott, ember meg is változtathatja.

A strukturális konfliktusprevenció felé

Ahogy az a fentiekből kitűnhet, a kortárs konfliktusokat egyértelműen meghatározza regionális, nemzetközi és transznacionális környezetük. A globális folyamatokba és struktúrákba beépülve léteznek, azokhoz evolutív módon alkalmazkodva mennek végbe. Szereplőik döntéseit a környezetük formálja, melynek változói az intézményi feltételek és a rendelkezésükre álló információ mennyisége és minősége által megszűrve érnek el hozzájuk. A jelenlegi nemzetközi politikai és gazdasági rend képtelen biztosítani a konfliktusok megelőzését, sőt utóbbi depolitizáltságának feltételezése a változtatás lehetőségét is sok tekintetben kizárja. Ezért különösen fontos annak felismerése, hogy a konfliktusokat lehetővé tevő struktúrák a politikai erőközpontok és döntéseik köré épülnek.

A konfliktusok regionális megközelítése elsősorban szemléletváltás kérdése, de azt is láttuk, hogy komolyabb erőforrásokat és megfelelő politikai akaratot is megkíván. A nemzetközi dimenzió hatása főleg az államközi kapcsolatok minőségétől függ, mely szintén nagyrészt a politikai szándékok függvénye. A transznacionális áramlások kezelése elsősorban a globális szabályozási környezet minőségétől függ, melyet szintén államközi döntések határoznak meg. A megoldás tehát „egyszerű”: az államok akaratát kell a megfelelő irányba terelni, méghozzá két lépésben. Mivel a világpolitikát meghatározó államok egy része nem demokratikus, ezért az ő cselekedeteiket a közös döntésekbe való bevonásukkal alakíthatjuk. Ez az integráció részben a demokratikus államok politikájának függvénye, s így arra visszavezethető. Az a terület tehát, ahol valódi eredmény remélhető, a demokratikus államok politikájának minősége.

A demokrácia tragédiája abban rejlik, hogy miközben legitimitását az érdekérvényesítés egyenlő lehetőségéből nyeri, valójában komoly egyenlőtlenségeket takar. Sokkal nagyobb szavuk van azoknak az érdekeknek, melyek a nagyhatalmak társadalmában

⁶⁹ Stopford, John - Strange, Susan: *Rival States, Rival Firms - Competition for World Market shares*. Cambridge University Press, 1998, p.18., a szerző fordítása.

jelennek meg, hiszen államuk jobban képes azokat a nemzetközi szinten érvényesíteni.⁷⁰ Ugyanakkor az államokon belül is megfigyelhető egy ilyen torzítás, hiszen bizonyos lobbierdekek meghatározott intézményi és politikai adottságok következtében társadalmi súlyuknál erősebben képesek érvényesülni. Az, hogy kinek az érdekei számítanak és miként, szintén egyfajta intézményi környezet függvénye. A megfelelő nemzetközi institutionális feltételek kialakításával azonban a belpolitikai döntéshozatal némileg befolyásolható, még hozzá az intézmények részleges autonómiájának, a többszintes játékoknak és a nemzetközi és hazai döntési szintek egymásra hatásának következményeként.⁷¹ A nemzetközi politikai gazdaságtan által a kereskedelmi tárgyalásokra alkalmazott módszereket átvéve a konfliktusok megelőzése és kezelése terén is szükséges a jelenlegi nemzetközi és belföldi intézményi keretek kritikája és új alternatívák kidolgozása. A tapasztalatok szerint az elérhető változás meglehetősen lassú, de nem reménytelen.

Ha elmulasztjuk megalkotni a globális konfliktusmegelőzés intézményi környezetét, akkor továbbra is az egyes államok egyedi érdekei fognak dominálni. Félő, hogy a fejlett világ a gyengébb, segélyeket fogadó vagy katonai, gazdasági, politikai értelemben függő helyzetű államokat egyfajta nemzetközi szolgáltató szerepkörbe kényszeríti. Más szavakkal az a veszély fenyeget, hogy a gazdag országok saját biztonságuk védelmét követve eltérítik a befolyásolható államokat hazai szolgáltató szerepüktől. Az országok erőforrásait elvonják attól, hogy saját lakosságuk számára az alapvető biztonságot és létfeltételeket biztosítsák, s az államkudarcok, e negatív externáliák felszámolásának, megakadályozásának feladatára csoportosítják át. Az állam mint intézmény e célnak való alárendelése súlyosan aláássa a strukturális biztonság eszméjét, mivel a létrehozott „biztonságon” kívül rekeszti a világ lakosságának egy jelentős részét, s így hosszú távon még komolyabb feszültségek előállításával fenyeget. Az egyedi érdekek követése az optimálisnál rosszabb, akár tragikus kimenetellel is járhat, mivel hiú remény azt hinni, hogy a helyi konfliktusok következményeitől teljesen elszigetelhetjük magunkat, a kérdés morális vetületéről nem is beszélve. Kollektív cselekvési problémával nézünk tehát szembe, amely jellegénél fogva intézményi megoldásokért kiált.

A darfúri kérdésre visszatekintve számos kérdés merülhet fel. Vajon van esély a konfliktus rendezésére regionális jegyeinek figyelembe vétele nélkül? Hogyan befolyásolta a

⁷⁰ Az iowai kukoricalobbi és a milliányi potenciális éhező érdekérvényesítési képességének összehasonlítását lásd: Runge, C. Ford - Senauer, Benjamin: How biofuels could starve the poor. *Foreign Affairs* Vol. 86. No. 3. (2007), pp. 41-53.

⁷¹ Lásd pl.: Putnam, Robert D.: Diplomacy and domestic politics: the logic of two-level games. *International Organization* Vol. 42. No. 3 (1988), pp. 427-460; Damro, Chad: Transatlantic competition policy: domestic and international sources of EU-US cooperation. *European Journal of International Relations*, Vol. 12. No. 2 (2006), pp. 171-196.

válság dinamikáját a nemzetközi viszonyok alakulása, a nemzetközi politikai napirend folyamatos változása? Miként használták ki a felek a nemzetközi médiát és a civil társadalom szereplőinek mozgósítási képességét? Miként épült be a konfliktus az erőszak, az intolerancia, a terrorizmus és az arab világ szemantikai összekapcsolásába? Milyen globális árnyékgazdasági hálózatokhoz kapcsolódnak az egyes szereplők? És legfőképpen: meg lehet-e oldani ezt a konfliktust? Utóbbi kérdés háttérében ott húzódik a rejtett kérdés: nem kellett volna-e inkább megelőzni? Bárki, aki rátekint a darfúri válság jelenlegi állására, láthatja, hogy a konfliktus tényleges lezárása illuzórikus, még ha valamiféle békeszerződés létre is jön a közeljövőben. Hugo Slim 2004-ben úgy fogalmazott, hogy „Darfúr tragikus tanulsága az, hogy amikor a probléma egyértelmű, a megoldás nem feltétlenül az”.⁷² Talán mégsem volt annyira egyértelmű a probléma, s e szörnyű tragédia valódi tanulsága az, hogy az erőforrásokat a konfliktusok megelőzésére kell fordítanunk, mert a konfliktusok által létrehozott minőségi változásokat visszafordítani sokkalta nagyobb erőfeszítésbe kerül.

Konklúzió

A kortárs konfliktusok döntő többsége nem államok között játszódik le. Tévedés lenne azonban azt a következtetést levonnunk, hogy ma elsősorban államon belüli konfliktusokkal van dolgunk. Bár ma is kötődnek az államhoz mint területhez, népességhez, a szuverenitást gyakorló főhatalomhoz vagy mint a nemzetközi jog alanyához, kialakulásukat és dinamikájukat azonban sok tekintetben inter- és transznacionális folyamatok határozzák meg.

Bár a fenti jellemzők részben korábban is megfigyelhetők voltak, három jelenség mindenképpen arra utal, hogy szükséges a globális szabályozást felhasználó és az állami kereteken túlmutató (regionális, világméretű) konfliktus-prevenációs és konfliktuskezelési módszerek kidolgozása. A kortárs konfliktusok jellemzően regionális jelleget öltenek, a nemzetközi árnyékgazdaság globális erőforrásaiból merítenek erőt és egyúttal tárgyai a humanitárius beavatkozásokról folytatott vitáknak.

Ilyen értelemben tehát a konfliktusok nem tekinthetők anomáliáknak, elmaradott, a globalizálódó világból kimaradt térségek tőlünk, rendszereinktől független problémáinak, hanem a nemzetközi környezet szerves részét képezik. A konfliktusok regionális, inter- és transznacionális dimenziói azt a nézetet látszanak alátámasztani, hogy a konfliktusok államon

⁷² Slim, Hugo: Dithering over Darfur: A preliminary review of the international response. *International Affairs*, Vol.

belüli kezelése helyett az intézményes megoldásokra épülő strukturális konfliktusprevenció felé kell elmozdulnunk.

80. No. 5, (2004), p. 826.; a szerző fordítása.

Demkó Attila:

Az Ír Köztársasági Hadsereg stratégiája és az arra adott brit válasz napjaink gerillaháborúinak tükrében

Az afganisztáni tálib rezsim 2001-es felszámolása és Irak 2003-as megszállása két igen összetett és makacs gerillaháborúhoz vezetett, amelyek a világ legjobban képzett hadseregei sem tudtak felszámolni az elmúlt évek alatt.

A megoldás keresése jelentős figyelmet irányított a történelmi párhuzamokra, és ezek közül az egyik legfrissebb és az analógiák terén leginkább használható az észak-írországi konfliktus. Azt, hogy az ír konfliktus több tanulsággal is szolgálhat a kétség kívül jóval bonyolultabb iraki és afganisztáni helyzetre nézve az is alátámasztja, hogy tapasztalatait Nagy-Britannia bevallottan fel is használta mindkét hadszíntéren.

Bevezető

Az afganisztáni tálib rezsim 2001-es felszámolása és Irak 2003-as megszállása két igen összetett és makacs gerillaháborúhoz vezetett, amelyek a világ legjobban képzett hadseregei sem tudtak felszámolni az elmúlt hat, illetve négy év alatt. A megoldás keresése jelentős figyelmet irányított a történelmi párhuzamokra, és ezek közül az egyik legfrissebb és az analógiák terén leginkább használható az észak-írországi konfliktus. Azt, hogy az ír konfliktus több tanulsággal is szolgálhat a kétség kívül jóval bonyolultabb iraki és afganisztáni helyzetre nézve az is alátámasztja, hogy tapasztalatait Nagy-Britannia bevallottan fel is használta mindkét hadszíntéren.¹

A három válságóc közötti legfőbb kapocs a vallási-etnikai viszályból eredő polgárháború-közei helyzet, aminek közepén egy olyan külső erő próbál fenntartható

* Demkó Attila az ELTE doktori hallgatója, a Honvédelmi Minisztérium Védelempolitikai Főosztályának Irak-Afganisztán referense.

¹ DeYoung, Karen - Ricks, Thomas E.: As British Leave, Basra Deteriorates. Violence Rises in Shiite City Once Called a Success Story, *Washington Post*, 2007. augusztus 7.

stabilitást teremteni, amelyet a felek egy része megszállónak tekint.² A tanulmányban azt kívánom megvizsgálni, hogy milyen brit hibák és belső-külső források tették az ír ellenállást fenntarthatóvá egy emberöltőn át a világ egyik legjobb hadseregével és biztonsági szervezetével szemben, melyek segítették elő a politikai megoldást és mindezt megpróbálom adaptálni a jelenlegi iraki és afganisztáni helyzetre nézve. Mielőtt azonban ezt megtenném, érdemes kitérni a fogalomhasználatra: miért gerillaháború és nem terrorista-kampány szerepel a címben?

Terrorizmus vagy gerillaháború?

Az ír republikanizmusban ellenállás hagyománya a gerillaháború, a terrorizmus és a nem fegyveres küzdelem (tüntetések, éhségsztrájkok) keveréke, így a gerilla szó használata talán vitatható, de ahogy azt később látni fogjuk, az Ír Köztársasági Hadsereg³ célpontjai és technikái nem különböztek jelentősen a gerilla hadseregek repertoárjától.

Ami a jelenlegi iraki és afganisztáni ellenállást jellemzi, itt még egyértelműbb, hogy a „terrorizmus” kifejezés, bár nem teljesen alaptalan, de sommás. Ma Irakban és Afganisztánban egyértelmű jelei vannak, hogy az ellenálló csoportok többségének – bár sok, bonyolult struktúrájú és különböző célokat megjelező szervezetről van szó – céljai és eszközei leginkább gerilla háborúra utalnak. Ahogy Bíró és Wagner Irakra utalva szemléletesen megfogalmazta: a konfliktust a „polgárháború-felszabadító háború-terrorizmus háromszögben lehet értelmezni”,⁴ ez más hangsúlyokkal igaz Afganisztánra is. A biztonsági erők elleni támadások a gerilla taktika „legitim” részei, akárcsak a gazdasági célpontokra támadás.⁵ A civilekre való támadás terrorisztikus ugyan, de ez elsősorban az iraki al-Káidához kötődik, Afganisztánban

² Észak-Írország 1921-től 1972-ig Nagy-Britannia autonóm része volt, de az IRA ellenes küzdelmet a belfasti kormány irányította. Ilyen értelemben London és a brit hadsereg bekapcsolódása a két etnikum közötti konfliktusba egy külső tényezőt hozott be. A hadsereget az IRA megszálló erőként kezelte, és ugyanúgy támadta, mint az észak-ír biztonsági erőket.

³ A tanulmányban az IRA (Ír Köztársasági Hadsereg, Irish Republican Army) elnevezést a szakirodalomban olykor Ideiglenes IRA-nak (PIRA – Provisional Irish Republican Army) nevezett szárnyra alkalmazom, mivel 1972-től egyértelműen vezető szerepet töltött be a republikánus ellenállásban, miközben a hivatalos szárny eljelentéktelenedett. Az IRA 1969-ben szakadt két részre, az ún. Hivatalos IRA (Official IRA) egy inkább politikai vonalat akart követni, míg a sikeresebb másik szárny, az Ideiglenes IRA az erőszakos fellépést hirdette.

⁴ Bíró Noémi -Wagner Péter: Felkelők, terroristák és halálbrigádok az iraki konfliktusban. *Külügyi Szemle*, Vol. 6. No. 2-3. (2007), pp. 200-220.

⁵ A gerillaharcok elsődleges célja valamilyen katonai-politikai cél elérése, a terrorista csoport közvetlen célja, hogy félelmet és zűrzavart keltsen a civilek között annak reményében, hogy aláaknázza a bizalmat a kormány politikai és katonai erőinek céljait illetően. Amíg a gerillaharcok magukban foglalják a területek és végső célként akár a hatalom megszerzésének kísérletét, addig a terrorizmus gyengesége miatt inkább a politikai rendszer erodálására törekszik. A terrorizmus fogalmáról részletesebben ld. Dr. Kőszegvári Tibor nyá. vezérőrnagy: A nemzetközi terrorizmus elleni harc elméleti és gyakorlati kérdései. *Hadtudományi Tájékoztató*, No. 2. (2004).

pedig nem jellemző, a növekvő számú polgári áldozat járulékos kár és szinte sohasem öncél.⁶ Az al-Káida egyébként az iraki ellenállásban is egyértelműen a kisebbséget képviseli, a szervezethez valamilyen formában kötődő erők amerikai adatok szerint csak a támadások 15%-áért felelősek.⁷

Az IRA fejlődési íve

Az Ír Köztársasági Hadsereg (IRA) korunk egyik leghosszabb és leghatékonyabb aszimmetrikus konfliktusát vívta meg Nagy-Britanniával szemben 1969 és 1998 között. Ma már állítható, hogy a konfliktus lezárult, és alkalmas végleges következtetések levonására. A terrorista és gerilla szervezetek többféle fejlődési vonalat követhetnek, melynek vége lehet a vereség – feloszlás, győzelem – a hatalom megszerzése vagy kompromisszum – a politikai életbe történő integráció. Az IRA, több, egymást átfedő, élesen el nem választható fázison át az utóbbi utat járta be, ezt egyszerűsítem le az alábbiakban három szakaszra.

A „hőskor” (1969-1977)

Bár az Ír Köztársasági Hadsereg a világ egyik legnagyobb hagyománnyal rendelkező terrorista-gerilla szervezete⁸, az 1956-62-es kampányában kivérzett, demoralizált, és egyre inkább a politika felé forduló IRA az 1969-es észak-írországi katolikus ellenes pogromok eredményeként született újjá.⁹ Az IRA már harcának kezdetekor tisztában volt lehetőségei határával, azzal, hogy nem képes katonai vereséget mérni a brit hadseregére. Célja a kezdetektől fogva Nagy-Britannia gazdasági-katonai-politikai kimerítése volt, olyan drágává kívánta tenni az angol jelenlétet Észak-Írországbán, hogy az Londont meghátrálásra kényszerítse. Ezt három eszközzel kívánta elérni: terrorista-gerilla támadásokkal, gazdasági és propaganda háborúval.

⁶ Az afganisztáni terrorcselekmények sajátossága, hogy azok elsősorban a kormányzati/biztonsági szervezetek képviselőit célozzák, mégis legtöbbször a támadások leginkább civil áldozatokkal járnak. Ez történt 2007. novemberében Baghlan tartományban is: a célpont egy csoport parlamenti képviselő volt, a nagyszámú polgári áldozat a támadás mellékterméke volt – ami természetesen nem teszi kevésbé elfogadhatatlanná az ilyen eszközök alkalmazását. Irakban ezzel szemben a civilekre való támadás az al-Káida taktika része, önmagában is cél.

⁷ Bob Woodward, Bob: CIA Said Instability Seemed 'Irreversible'. *Washington Post*, 2007. július 12. és DeYoung, Karen - Ricks, Thomas E.: Exit Strategies. *Washington Post*, 2007. július 17.

⁸ Gyökerei egészen a 18. század végéig nyúlnak vissza. A Wolfe Tone alapította United Irishmen alapozta meg a republikánizmus fizikai erőszakot is vállaló hagyományát, amelyet a 19. században folytatott Irish Republican Brotherhood a 20. században pedig az IRA.

⁹ Ekkor a szociálisan és politikailag is hátrányosan megkülönböztetett ír közösséget fizikai támadások is érték a protestáns többség részéről, amelyek Belfastban átmentek nagyméretű etnikai tisztogatásba. Moloney, Ed: *A Secret History of the IRA*. Penguin, 2007. pp. 84-85.

Ehhez adódott még a nyolcvanas évektől az IRA-hoz közvetlenül kapcsolódó politikai párt a Sinn Féin szerepvállalása a tartomány politikai életében.

Az IRA felépítésében 1969-1977 között a tradicionális katonai struktúrákat követte, területi alapú „dandárokba” szerveződött, élén a hét tagú Katonai Tanács állt.¹⁰ A szervezet mintegy 1500-2000 harcoló taggal, és több ezer segítővel, informátorral rendelkezett, emellett élvezte a szélesebb katolikus közösség támogatását is, amelytől nagy mértékben függött. Ebben az időszakban az IRA nagy hibaszázalékkal dolgozott, akciói során jelentős volt a saját vesztesége, műveleti módszerei nem voltak kifinomultak. Jellemzőek voltak az alkalom adta, előzetes felderítés nélküli támadások a biztonsági erők ellen. A tanulási folyamat lassú volt, a 60-as években a radikális baloldali politizálás felé forduló vezetés által már majdnem teljesen leépített katonai szervezet újrászervezése,¹¹ a parancsnokok kinevelése, a műveleti rutin megszerzése évekbe telt, az IRA csak 1971-től a brit hadsereg elleni folyamatos harcban, több mint fél évtized alatt fejlődött hatékony erővé.

A korai években az IRA megerősödését nagyban elősegítették a brit hibák, amit a szervezet hatékonyan használt fel céljai érdekében. A Wilson kormányzatot felváltó Edward Heath vezette tory kormány alatt a hadsereg egyre inkább az unionista hegemonia eszköze lett. A konzervatívok hagyományosan közelebb álltak a protestáns észak-ír elithez, mint a munkáspártiak, ráadásul maga Heath is a kemény fellépés híve volt. A hatalom protestánspárti attitűdjei miatt a brit katonákra fokozatosan egyre inkább ellenséggént tekintettek nem csak a kifejezetten republikánus érzelműek, hanem a szélesebb katolikus közösség, úgy látták, hogy a legnagyobb félelmeik beigazolódnak: nem őket védik, hanem a belfasti kormányt.¹² A Derry-i ún. „véres vasárnap” amelyben a brit hadsereg 13 fegyvertelen ír tüntetőt ölt meg máig nem teljesen tisztázott körülmények között, a jelképe lehetne annak, hogyan lehet propaganda célokra alkalmazni az ilyen típusú, szinte óhatatlanul bekövetkező incidenseket. A „véres vasárnap” máig emléknapi a katolikus közösség számára Észak-Írországbán, 1972-ben pedig nagyban elősegítette az IRA toborzási lehetőségeit, és érzelmileg megalapozta a katolikus kisebbségben a britek elleni fegyveres harc támogatását. A hatóságok részéről végrehajtott „nem célzott” házkutatások, letartóztatások leginkább arra voltak jók, hogy még jobban

¹⁰ A szervezet egyértelműen legitim hadsereggént tekintett magára, tagjai számos alkalommal hordtak „egyenruhát”, és betartott egy bizonyos etikai kódot. Fő feladatának eleinte a katolikus gettók az 1969 nyárihoz hasonló protestáns etnikai tisztogatástól való védelmét tekintette, és bár a brit hadsereg elleni harc ideológiájának középpontját képezte, az britek elleni támadásra csak 1971-ben került sor.

¹¹ A hatvanas évek marxista orientációjú vezérkari főnöke, Cathal Goulding a fizikai erő hagyománya helyett a politika felé próbálta terelni a szervezetet. Felvették a kapcsolatot baloldali politikai pártokkal, titokban beépültek a lassan kiépülő polgárjogi mozgalomba, illetve a szakszervezetekbe, de eközben kevés teret szenteltek a kiképzésnek és fegyverek beszerzésének. Sharrock, David - Devenport, Mark: *Man of War, Man of Peace*. MacMillan, 1997, p. 40.

¹² Hamill, Desmond: *Pig in the Middle: The Army in Northern Ireland 1969-1984*. Book Club Associates, 1985, p. 31.

elidegenítsék az ír népességet, gyakorlati hasznuk (fegyverek lefoglalása, ellenállók elfogása) kevés volt. Ráadásul ezek az akciók állandóan fenntartották a közösségen belüli „harci szellemet”, és az elidegenített fiatalok biztos utánpótlást jelentett az IRA harcoló egységeinek. Ugyancsak komoly eszközt adott az IRA kezébe az internálás bevezetése, és hogy a kihallgatások során gyakran történtek atrocitások, sőt kínzás is. Rövid távon ugyan valószínűleg hatékony volt az internálás és a kemény kihallgatási taktika a rendvédelmi erők részéről, hosszabb távon azonban az IRA-t erősítette.¹³

Az, hogy a hadsereg – katonai és politikai hibák miatt – 1972-re elvesztette a katolikus lakosság 1969-70-ben még meglévő támogatását, megalapozta az IRA küzdelmének hosszú élettartalmát. Ezen nem, vagy csak részlegesen tudtak enyhíteni a brit politikai engedmények, és a gazdasági fejlesztés. Bár az IRA tagság nagy része a „katolikus gettókból” jött, olyan munkásnegyedekből, ahol vésszesen magas volt a munkanélküliség¹⁴ a hetvenes években, a munkahelyteremtő kezdeményezések, a katolikusokat érő munkahelyi diszkrimináció visszaszorítása önmagában nem hozhatott eredményt, mivel a konfliktus – bár voltak gazdasági elemei – nemzeti-vallási-ideológiai alapú volt.

Az IRA újjászervezése és professzionalizálódása (1977-1988)

A hetvenes évek második felétől, különösen az 1975-ös tűzszünet után az IRA meggyengült a brit biztonsági szervek akció nyomán, mivel a tradicionális katonai struktúrák viszonylag könnyen felderíthetőek voltak a hírszerzés számára. A britek 4-5 év folyamatos küzdelem után megismerték az ellenfelet, amely azonban egy rövid krízis után megfelelő választ talált. Az új vezetői generáció legtehetségesebb tagja, Gerry Adams kezdeményezésére 1977-től sejtyszerűen szerveződött újjá a mozgalom, ez egyben lépés volt az átalakulásban a gerilla szervezetből a terrorszervezet felé.¹⁵ A reform lehetővé tette a szervezet elitizálását, az IRA-hoz való csatlakozásig számos alkalmassági szűrőn vezetett az út, a jelentkezők csak egy töredékét vették fel teljes jogú tagnak. A „harcoló” létszám jelentősen lecsökkent: 1988-ban 300 aktív tagra volt tehető a szervezet, támogatóik száma pedig 3000-re.¹⁶ A kevesebb aktivista azonban nem jelentett kevesebb erőszakot, sőt, mivel csökkent a társadalmi támogatástól való

¹³ Moloney: i. m. pp. 92, 101-102.

¹⁴ Például Nyugat-Belfastban, az aktív korú férfiak 55% volt 1982-ben munkanélküli.

¹⁵ Az IRA sejt, az ún. ASU általában 4 tagból állt, egyedül a vezető ismerte felettese kilétét. A beszivárgások, illetve a tagok elfogása és kihallgatása a biztonsági erők által így jóval kevesebb kárt okozott a szervezet egészének. Corrado, Raymond - Evans, Rebecca: *Ethnic and Ideological Terrorism in Western Europe*. in: Stohl, Michael (szerk): *The Politics of Terrorism*. Marcel Dekker, 1988, p. 402.

¹⁶ Pisano, Vittoriofranco: *Terrorist Dynamics: A Geographical Perspective*. IACP, 1988, p. 76.

függés, alkalmat adott az eszkalációra is. A támadások száma nem, célzottságuk, hatékonyságuk viszont nőtt, az IRA leghíresebb akcióinak többsége az új struktúrában történt. Műveleteik során a legtöbb sikert házilag készítésű robbanószerkezettel¹⁷ történő támadásokkal érték el, de alkalmazták a kézfegyverekkel történő közvetlen támadás módszerét (beleértve az orvlövészeket), és a közvetett támadást is elsősorban saját fejlesztésű aknavetőikkel.¹⁸

Az 1975-ös fegyverszünetet követően London új taktikát próbált bevezetni Észak-Írorszában. A brit kormány, látva, hogy nem képes teljesen felszámolni az IRA-t az emberi jogok tömeges megsértése nélkül, úgy döntött, hogy az „erőszak elfogadható” szintjét tartja fenn, mialatt „elkoptatja” a katonai jellegű csoportokat. A taktika része volt az „ulsterizáció” a vietnamizáció egy változata, melyben helyi erők veszik át a rendteremtési feladatokat, hogy a brit csapatokat tehermentesítsék, s ezzel katonai helyett rendőri eszközökkel próbálják meg kezelni a konfliktust. Ez a politika alapvetően sikeresebbnek bizonyult, mint dél-ázsiai elődje, a teljes ulsterizáció azonban nem volt bevezethető, világos volt ugyanis, hogy az ellenségeskedés a republikánusok és a lojalisták között nem fejeződik be a brit csapatok kivonásával, hanem polgárháború lenne az eredménye.

A brit hatalom ugyanakkor, szinte megismételve a hetvenes évek elején bevezetett internálás propaganda kudarcát, bevezette a kriminalizáció programját. Korábban az IRA elítélt tagjai politikai jellegű státuszt kaptak a börtönökben, 1976 után azonban ezt megvonták az újonnan elítéltektől. Ez hosszú tiltakozási hullámhoz vezetett, végül a börtönkérdés az 1981-es éhségsztrájkban csúcsosodott ki, amelyben tíz republikánus elítélt halt meg. London nem engedett, de jelentős propaganda vereséget könyvelhetett el.

A nyolcvanas évek közepén az IRA a professzionálisabb, de ritkább és célzottabb támadások helyett ismét azt tervezte, hogy területeket is elfoglalva jelentősen kiterjeszti katonai tevékenységét. A Líbiával kialakított kapcsolat révén ugyanis a szervezet nagy mennyiségű fegyverhez jutott, a támogatás nagyságrendekkel múlta felül a hetvenes években az Egyesült Államokból és Írországból érkezetteket. Az utolsó szállítmányt azonban a francia hatóságok elfogták, így a nehézfegyverzet hiányában az IRA nem tudott átmenni a tervezett gerilla offenzívába, amelynek során Észak-Írország jelentős területeit vették volna ellenőrzésük

¹⁷ Angolul: Improvised Explosive Device – IED.

¹⁸ Legnagyobb sikerük az első kettő kombinációja volt, az 1979-es Warrenpoint-i támadásban 18 katona vesztette életét két rejtett bombától. Ugyanezen a napon robbantották fel brit királyi családhoz tartozó Lord Mountbatten hajóját, 1984-ben pedig kis híján megölték Margaret Thatcher miniszterelnököt és kabinetjét egy IED-el. A merényletekről ld. pl. Arthur, Max: *Northern Ireland - Soldiers Talking*. Sidgwick & Jackson, 1987, p. 158.

alá.¹⁹ A beérkezett több száz tonnányi fegyverzet azonban elég volt ahhoz, hogy az IRA még nagyon sokáig folytassa kampányát, és mint látni fogjuk, nem katonai vereség, hanem politikai megfontolások vezették a szervezetet a békefolyamat útjára.

Átpolitizálódás és békefolyamat (1988-1998)

Az IRA politikai szárnya, a Sinn Féin sokáig elutasította a részvételt Észak-Írország politikai életében, csak az 1981-től vett részt a választásokon. A politikai szerepvállalás fokozatosan és visszaesésekkel, de mérséklő hatással volt a katonai szárny akcióira, a negatív publicitás ugyanis szavazat és befolyásvesztéssel járt, amelyet a mozgalom vezetése el kívánt kerülni. Az eszközök tovább finomodtak, és a korábbinál jóval nagyobb figyelmet fordítottak a polgári áldozatok elkerülésére, úgy, hogy ugyanakkor az okozott gazdasági kár és propaganda hatás nagy legyen. 1994 márciusában – nem éles töltetekkel – aknatámadást hajtottak a Heathrow repülőtér ellen, aminek következtében a hatóságok kénytelenek voltak bezárni azt. Az 1996-os manchesteri és londoni bombarobbantás a városok infrastruktúráját és gazdaságát célozta, 411 millió, illetve 85 millió fontnyi kárt okozott, de mivel előre jelezték az akciókat, az áldozatok száma a bombák méretéhez képest csekély volt.

Brit részről talán a leghatásosabb taktika az volt az IRA-val szemben, hogy a szervezet politikai szerepvállalását nem akadályozta meg, a politika felé tapogatózó vezetőit, Gerry Adams-et és Martin McGuinnesszt nem támadta, míg a radikális csoportokkal különleges erők és lojalista terrrorszervezetek felhasználásával kíméletlenül leszámolt. A kormány részéről hetvenes évek agresszív fellépése az ír katolikus közösség ellen káros volt, a jó hírszerzésen alapuló célzott akciók viszont hatékonyak bizonyultak. A politika és békepárti egyensúly az IRA-n belül így is nagyon törekeny volt, a már a nyolcvanas évek végén elindult békefolyamat több alkalommal megszakadt. A konfliktust végül katonai erő nem, csak egy politikai kompromisszum tudta lezárni. Az 1998-as belfasti megállapodással az IRA feladta a fegyveres harcot Észak-Írország és Írország egyesítéséért, a protestáns közösség és London pedig számos stratégiai és szimbolikus engedményt tett. A megállapodás után az IRA energiái a politikai életre koncentráálódtak, a Sinn Féin sikeres párt lett, amely megszerezte az ír katolikus közösség szavazatainak nagy részét, az IRA volt vezetője, Martin McGuinness 2007. május 8. óta Észak-Írország kormányfő-helyettese. A béketeremtés nehézségét azonban jól mutatja, hogy az 1998-as békemegállapodás után az IRA-tól elszakadt egy keményvonalas csoport, amely, két

¹⁹ Moloney: i. m. pp. 24-25.

másik kisebb ír szervezettel együtt, tovább folytatta a harcot és jelenleg is aktív, bár messze nem képes az erőszak olyan szintjét fenntartani, mint az anyaszervezet.²⁰

Iraki és afganisztáni párhuzamok és különbségek

Ha feltesszük a kérdést, az IRA illetve az ellene harcoló Nagy-Britannia taktikájának mely elemei találhatók meg a jelenlegi iraki és afganisztáni ellenállásban és a rájuk adott nemzetközi válaszbán, akkor a következő fontosabb pontokat érdemes kiemelni:

- Az IRA egyik legnagyobb sikere a polgári áldozatok és egyéb rendvédelmi túlkapások propaganda célra felhasználása volt. Azzal, hogy a korábban a társadalomtól jórészt elszigetelt republikánus mozgalom tömeges támogatást szerzett az ír katolikus lakosság körében bebiztosította, hogy hosszú távon is folytathatja harcát. Az ISAF-OEF számára ugyancsak egyre komolyabb problémát jelent a műveletek során okozott járulékos károk, elsősorban civil áldozatok, az utóbbi időben megnövekedett száma. Ezt a tálibok hatékonyan tudják felhasználni propagandájukban a nemzetközi erők ellen, ami miatt az ISAF támogatottsága a lakosság körében jelentősen csökkent. A helyzet Irakban hasonló, a népesség jelentős része úgy véli, hogy a nemzetközi erők saját biztonságukat előbbre helyezik a polgári áldozatok elkerülésének céljánál. Az IRA jelentős sikert aratott foglyok elleni (általában valós, bár propagandisztikusan eltúlzott) állami túlkapások ismertetésével is. A mai Guantanamo és Abu Ghraib megfelelője a hetvenes években az észak-írországi Long Kesh volt. E jelképpé vált börtönök hatása a toborzás és a külföldi támogatás megszerzésében nagyon komoly szerepet játszott 30 éve és játszik jelenleg is.
- IRA propaganda taktikájának másik fő eleme az ellenállás etnicizálása volt. Eszerint Nagy-Britannia nem az IRA, hanem az egész ír közösség ellen harcol. Ahhoz, hogy ez az állítás fenntartható legyen, kellettek a brit politikai és katonai elit súlyos hibái, a nyilvánvaló részrehajlás a protestáns közösség felé mind a Heath-kormány, mind pedig a brit hadsereg részéről. Az IRA 1969-1998 közötti kampányát valós sérelmek váltották ki és tartották fenn, ez tette tömegessé a rekrutációt, amit az elszegényedés csak elősegített, de nem okozott. Az iraki és az afganisztáni ellenállás jelentős része is valós érdeksérelmen alapul, aminek magja az iraki szunnita arab közösség és az afganisztáni

²⁰ Az IRA-n belül jelentős ellenállás volt a békefolyamattal kapcsolatban, ezekből a csoportokból született a Real IRA (az Igazi IRA) és a Continuity IRA (Folytatólagos IRA). A szélsőbaloldali INLA (Irish National Liberation Army – Ír

pastu népcsoport pozícióvesztése. Afganisztánban a NATO, illetve Irakban az USA egyes népcsoportokra támaszkodik és ez önmagában is elég a státuszát veszített csoport ellenállásának generálásához. A szunnita arabok és a pastuk is vezető pozícióban voltak, jelenleg viszont Irakban a kormány síiták dominálják, és Afganisztánban is a korábbinál sokkal nagyobb szerepet kaptak a tádzsikok, üzbégek, hazarák és más kisebbségek. A tálibok ezért a pastu lakosság körében széleskörű támogatással rendelkeznek, működési területük majdnem megegyezik a pastuk etnikai elterjedésének határaival. Irakban az ellenállás magját a szunniták alkotják, amit kiegészít egyes síita milíciák és az al-Káida tevékenysége. A problémát az teszi nagyon nehezen megoldhatóvá, mint ahogy Észak-Írországból is, hogy az egyes közösségek zéró összegű játékként²¹ élik meg a helyzetet, a szunnita vagy pastu pozícióvesztés kiegyensúlyozása a korábban elnyomott közösségekben váltana ki ellenállást.²² Az, hogy a konfliktus alapja nemzeti-vallási-ideológiai jellegű egyben azt is jelenti, hogy a gazdasági helyzet javítása önmagában nem hozhat eredményt, mivel a kiváltó ok nem elsősorban a szegénység, és veszélyes az „irakizáció” vagy „afganizáció” is, mert azzal járhat, hogy a szembenálló nemzetiségek között tovább növeli a polgárháború hevességét (Irak) vagy veszélyét (Afganisztán).

- Az IRA rugalmasan volt képes adaptálódni a katonai helyzethez, és úgy tűnik mind tanulékonnyabb az afgán és iraki felkelés is. A hetvenes évek elején az ír ellenállás jelképei voltak az IRA által formálisan is ellenőrzött zónák az ún. „tiltott területek”.²³ Ezek azonban annak is megadták a lehetőségét, hogy a britek ezek köré csoportosítsák erőiket, és megpróbálják felszámolni azokat. Az IRA azonban taktikusan nem próbálta megvédeni a zónákat, amikor 1972-ben a brit hadsereg támadást intézett ellenük, inkább kitért és megőrizte képességeit. Az ír ellenállás ezután nem ellenőrizte formálisan Észak-Írország egyetlen részét sem – bár az ún. „bandita ország”-ban, Dél-Armaghban a brit biztonsági erők jelenlétét a konfliktus során erősen korlátozták akcióikkal, elsősorban IED támadásokkal és rajtaütésekkel – de gyakorlatilag bárhol

Nemzeti Felszabadító Hadsereg), a másik, kifejezetten terrorista módszerekkel operáló ír szervezet az IRA-hoz képest jelenéktelen volt. Az ún. „Hivatalos IRA”, az OIRA a békefolyamat idejére gyakorlatilag megszűnt.

²¹ Bár a közösség egészére ez nem teljesen igaz, a protestáns és katolikus elit közötti pozícióharc Észak-Írországból nem csak a percepció, hanem tényszerűen is zéró összegű játék volt, és ugyanez igaz a jelenlegi iraki és afganisztáni elitekre is. Nem mindegy ugyanis, hogy ki irányítja az országot, még a hatalommegosztás is sokkal rosszabb, mint a korábbi teljhatalom. Nem lehet ugyanis a több és több vezető állami vagy vállalati pozíciót létrehozni pusztán azért, hogy minden közösség a számára elfogadható arányban részesüljön ezekből a helyekből, még kevésbé mindenki számára elfogadható módon újraosztani a forrásokat. A legmarkánsabb példa a szunniták helyzete Irakban: a korábban uralkodó közösség elitjének komoly érdeksérelmével járt a síiták térnyerése, ami aligha visszafordítható.

²² Gentile, Gian P.: In the Middle of a Civil War. *Washington Post*, 2007. augusztus 7.

képes volt csapást mérni a brit erőkre. Az, hogy a modern hadseregekkel szemben tartós területfoglalás rendkívül nehezen kivitelezhető a gerillák részéről Irakban és Afganisztánban is bebizonyosodott. A veszélyt számukra az jelenti, hogy egy ilyen terület védelmében elvesztik eszközeik és állományuk jelentős részét, amint az megtörtént például Falludzsa ostromakor. Egyre több példa van azonban mindkét országban arra, hogy az ellenállók elkerülik az ilyen helyzeteket és más területekre átcsoportosulva folytatják az ellenállást.

- Ahogy azt az IRA példája bebizonyította, egy gerilla/terror kampányt relatíve kevés eszközzel fenn lehet tartani, és rendkívül költséghatékony. Az IRA egyik fő célja az 1969-1997-es kampányban Észak-Írország gazdasági és üzleti életének (turizmus, ipar) és életének megzavarása volt.²⁴ A konfliktus során sokszor támadtak gazdasági célpontokat Angliában is. A hetvenes évekből jó példa a Birmingham-i és Mayfair-i robbantás, de igazán a 90-es évek három nagy anyagi kárt okozó merénylete nagy befolyással bírt a brit politikára. Vita tárgyát képezi ugyan, hogy ez a támadássorozat győzte-e meg a brit kormányt, hogy mindenképpen tárgyalásos megoldásra kell jutnia a Sinn Féinnel, de abban egyetértés van, hogy a legnagyobb gondot a britek számára nem a támadásokban megölt katonák száma,²⁵ hanem az a gazdasági teher jelentette, amit az északír biztonsági rendszer fenntartása, illetve a merényletek okozta károk felszámolása jelentett. Hasonló a helyzet napjainkban is, míg a veszteségek a bevetett erők méretéhez képest viszonylag alacsonyak, az anyagi ár óriási. Csak az USA tekintetében több mint 1000 milliárd dollár eddig a megszállás, a katonai műveletek és a segélyezés költsége. Bár Afganisztánban kevés a nagy értékű célpont, az iraki olajinfrastruktúra rendkívül sebezhető, így nagyon kevés beruházással nagyon nagy károkat lehet okozni, a védelem pedig nehéz és drága. A gazdasági hadviselés tehát mind primer (célpontok támadása), mind szekunder (csapatok fenntartásának költségei) formában hatékony eszköze az ellenállásnak.
- A külső támogatás megszerzése kulcsfontosságú volt Észak-Írországban. Líbia, Írország (kormányzati szinten csak rövid ideig), és az amerikai ír közösség segítsége nélkül az

²³ Angolul No-go area. Ilyen volt „Free Derry” Londonderryben és több katolikus gettó Belfastban.

²⁴A robbantásos merényleteknek a többsége a közhiedelemmel ellentétben kizárólag gazdasági célú volt, a brit költségvetés ugyanis jelentős összegekkel támogatta a felrobbantott gyárak, boltok tulajdonosait, de veszteség származott az elmaradt adóbevételekből is, amit Londonnak kellett pótolnia az amúgy is támogatásra szoruló tartományi költségvetés helyett. A konfliktus elriasztotta a nemzetközi befektetőket, Észak-Írország egy stagnáló, súlyos munkanélküliséggel küzdő régió lett. Laqueur, Walter: *The Age of Terrorism*. Little- Brown, 1987. p. 65.

²⁵ Az IRA fegyveresei az 1969-1997-es kampány során 655 katonát és közel 300 rendőrt öltek meg és 200 főt vesztettek brit akciók következményeképpen.

IRA műveleti képességei jóval csekélyebbek lettek volna. A líbiai fegyverszállítások azonban olyan tömegű utánpótlást adtak az IRA-nak, amellyel még évtizedekig fenntarthatták volna tevékenységüket. Az IRA azonban még ezzel együtt is fegyver és pénzszerűségben volt ahhoz képest, amivel az iraki és tálib ellenállás rendelkezik. A Szaddam Huszein hadseregétől a 2003-as inváziót követően kimentett könnyűfegyverzetten túl a szunnita és síita arab közösség is rendelkezik külső támogatókkal. A támogatás jellege eltérő, az iraki al-Káida és a szunnita felkelés elsősorban önkéntesekre, pénzre és know-how átadásra számíthat számos arab államból, míg a síita milíciák Irán illetve a libanoni Hezbollah részéről kiképzésre és harcászati szintű tapasztalatok (különösen az izraeli alakulatokkal vívott harcok tapasztalataira gondolok) átadására számíthatnak. Az afganisztáni ellenállást főleg pakisztáni csoportok támogatják, illetve a nemzetközi dzsihádisták mozgalmon keresztül megjelentek az Irakot megjárt veteránok is.²⁶ Sajnálatos módon vannak arra utaló jelek, hogy az Irak és Afganisztán számára adományozott nagy mennyiségű fegyver komoly százaléka az ellenállók kezébe jutott.²⁷

A párhuzamok után érdemes rátérni két nagy különbségre, amelyek közül, akárcsak a hasonlóságok esetében, egyik sem bátorító. Az IRA egy rendkívül szűk földrajzi térben, arányaiban nagyon jelentős erők ellenében tudott fennmaradni és megőrizni műveleti képességét. Észak-Írország területe 14,139 négyzetkilométer, lakossága a konfliktus alatt 1.5 millió körül mozgott. A brit hadsereg a konfliktus legvéresebb évében, 1972-ben, 27 ezer katonát állomásoztatott a tartományban, ez a létszám ugyan később jelentősen csökkent, de beleszámolva a rendőri erőket az IRA ellen átlagban több mint 20 000 jól kiképzett, jól felszerelt embert tudott bevetni London, akiket komoly technikai apparátus (kamerák, falak rendszere, stb.) is segített. Ha azt is hozzátesszük, hogy az ír rendvédelmi erők a hetvenes évek elejétől egyre erőteljesebben felléptek a korábban viszonylag biztonságos háterszágnak számító Írországban is, és az IRA-val szembeállt számos lojalista félkatonai csoportosulás akkor még jelentősebbnek tűnik ez a teljesítmény. Afganisztán területe 46-szor (647 500 km²), lakossága 21-szer (31.8 millió fő) Iraké 31-szer (438 000 km²) és 18-szor (27 millió fő)²⁸ nagyobb, mint Észak-Írorszáké. A külső segítség megakadályozása céljából ellenőrzendő

²⁶ Irán tálibok részére nyújtott feltételezett támogatása egyelőre vitatott, rendszeresen bukkannak fel érvek és ellenérvek.

²⁷ Kessler, Glenn: Weapons Given to Iraq Are Missing GAO Estimates 30% of Arms Are Unaccounted For. *Washington Post*, 2007. augusztus 6.

²⁸ Ld. CIA Factbook, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/iz.html>.

határok hossza is sokkal jelentősebb,²⁹ így könnyen belátható, hogy arányaiban jóval kevesebb katonával kellene egy nehezebb feladatot végrehajtani.

A másik fő különbség, hogy Irakban és Afganisztánban nagyon nehéz elképzelni olyan politikai megoldást, amit minden ellenérdekelt csoport elfogadna. A legnagyobb probléma az, hogy míg az ír ellenállás viszonylag egységes volt, az iraki ellenállás rendkívül fragmentált, de Afganisztánban is négy fő elemből áll. Az előbbi hozzávetőlegesen öt nagyobb csoportra osztható, melyek több tucat kisebb csoporttokból állnak (a számuk 100 körül lehet). Ezek a csoportok nem hierarchikus rendben, hanem ad hoc jelleggel kapcsolódnak egymáshoz, egységes vezetési központ nélkül. Az ilyen típusú helyi csoportokból kialakult ellenállást lehetetlen lefejezni úgy, mint egy szervezett struktúrával rendelkezőt. Nehezebb ugyanakkor tárgyalni is vele, egy-egy régióban külön-külön megállapodásokat kell kötni, ahogy ezt az USA teszi jelenleg Anbar és Diyala tartományban. Afganisztánban a tálib mozgalom, az al-Káida, a Hezb-i Iszlámi Gulbuddin (HIG), és Dzsaláluddin Hakkáni vezette Hakkáni-hálózat négyyszöge egyszerűbb képletre utal,³⁰ de szó sincs arról, hogy ezek a csoportok olyan szervezettek lennének, mint az IRA volt.

Konklúzió

Jelenleg már tényként kezelhető, hogy a nemzetközi erők nem voltak képesek felszámolni az afganisztáni és iraki ellenállást annak kezdeti időszakában. Ahogy az IRA, az iraki és afganisztáni ellenállók is túléltek azt a szakaszt, melyben szervezeteik kis létszámúak, gyengén felkészültek és irányítottak voltak. A gerilla és terrorista módszerek betanulása, a műveleti rutin, taktikai és stratégiai tudás megszerzése, a fegyverzet beszerzése, ami képessé teheti az ellenállókat a világ legjobban felszerelt hadseregeivel szembeni küzdelemre, évekbe kerül, de ha egyszer már megvan, nem vész el. Lehetséges, hogy ha a jelenlegi nagy amerikai nyomás hosszabb távon fennmarad, vagy hatékonyá válnak az iraki és afganisztáni biztonsági

²⁹ Afganisztán esetében Pakisztánnal 2,430 km, Iránnal 936 km, Irak esetében Iránnal 1,458 km, Szíriával 605 km, Szaúd-Arábiával 814 km hosszú a közös határ. Észak-Írország és Írország között 360 km hosszú a közös határszakasz.

³⁰ Míg az al-Káida és a tálib mozgalom közismert, a másik két szervezet nem. A HIG nagy múltú mudzsahed ellenálló szervezet, már a szovjetek elleni küzdelemben is részt vett. Amerika ellenes ideológiája miatt az USA a nyolcvanas évek végén, kilencvenes évek elején megpróbálta háttérbe szorítani vezetőjét, Gulbuddin Hekmatyart, de ez – Pakisztán hathatós ellenállása miatt – nem járt sikerrel. Jelenleg a HIG a tálib mozgalom után a legjelentősebb ellenálló csoport, és továbbra is jó pakisztáni kapcsolatokkal rendelkezik. A Hakkáni-hálózat kisebb jelentőségű, országos hálózattal nem rendelkező, Kelet-Afganisztán egyes területein aktív csoport. Dzsaláluddin Hakkáni a nyolcvanas években szintén gerillaharcot folytatott a szovjetek ellen, állítólag baráti kapcsolatba került Oszama bin Ladennel is. A kilencvenes években a tálib kormány minisztere volt, 2007 nyarán nagy valószínűséggel meghalt. Ellenálló hálózata ideológiájában nem különbözik jelentősebben a táliboktól.

erők, az ellenállás méretében kisebb lesz, de nem jó jel, hogy az IRA károkozási képessége létszámának és társadalmi beágyazottságának csökkenésével egyáltalán nem csökkent. Mint azt az észak-írországi példa megmutatta, teljes katonai győzelmet aratni egy a lakosság jelentős kisebbsége által támogatott, megfelelő anyagi forrásokkal és fegyverzettel ellátott, külső hátországgal rendelkező gerilla ellenféllel szemben a mai kor viszonyai között egy demokrácia számára szinte lehetetlen, különösen olyan politikai – földrajzi feltételek között, mint Irakban és Afganisztánban.

Megoldást, pontosabban azt, hogy az erőszak egy elfogadható szintre csökkenjen, kizárólag politikai úton lehet elérni, azt a katonai eszközök csak támogatni tudják. Az ellenálló csoportokból vannak olyanok, amelyekkel lehet és kell is tárgyalni, és vannak olyanok, melyekkel nem. A terrorista fogalom korábban általános, propagandisztikus használata nem könnyítette, hanem nehezítette a probléma megértését, összemosta a nagyon különböző célú és eszközrendszerű ellenálló csoportokat. Míg az Oszama bin Laden nevéhez kötött új típusú terrorizmus céljai nem hagynak teret a tárgyalásos megoldásnak, addig az iraki és afganisztáni ellenállás egy fontos része európai-amerikai szemszögből nézve sem irracionális, és ezt a David Petraeus tábornok, az Irakban állomásozó amerikai erők főparancsnoka által követett taktika ma egyre inkább figyelembe is veszi velük szemben.³¹ A tárgyalási folyamat már évek óta zajlik Afganisztánban a tálibok mérsékeltebb elemeivel és az elmúlt évben megindult Irakban is egyes szunnita ellenálló csoportokkal. Gyors megoldásra azonban a mai rugalmasabb és hatékonyabb amerikai stratégiával sem lehet számítani.³²

Irakban prognózis nem jó, szinte bizonyos, hogy egy jelentős méretű ellenállás – szezonális hullámvázásokkal – a nemzetközi erők kivonásáig, illetve támaszpontokra történő visszavonásáig fennmarad. Egyes kedvezőbb folyamatok ellenére a polgárháborús viszonyokra is a felek kifáradása jelenthet valószínűleg csak megoldást. Irakban a közeljövőben, de középtávon sem lehet önfenntartó stabilitással számolni, a 2003-as amerikai támadás után megbomlott belső és regionális egyensúly³³ nem fog helyre állni, az ország permanensen libanonizálódott. Afganisztánban (egyelőre még) jobbak a kilátások, az ellenállás nem olyan erős és hatékony, mint Irakban és nincs egy soktényezős polgárháború. A NATO emellett egyre nagyobb figyelmet fordít a civil áldozatok elkerülésére, és az újjáépítés is komolyabb eredményeket ért el. De a problémák igen jelentősek és inkább növekedő és nem csökkenő

³¹ Részletesen ld. Bíró Noémi-Wagner Péter: Felkelők, terroristák és halálbrigádok az iraki konfliktusban. *Külgügyi Szemle*, Vol. 6. No. 2-3. (2007), pp. 200-220.

³² Az minden pozitívuma mellett is megkésettnek tekinthető, két, három évvel ezelőtt sokkal nagyobb hatása lett volna.

³³ Elsősorban Irán és a kurd függetlenségi mozgalmak tekintetében.

tendenciát mutatnak. Azzal kell számolni, hogy a stabilizációs folyamat, az ellenállók elleni küzdelem nem évekig, hanem évtizedekig fog tartani, és sokáig szükség lesz a nemzetközi közösség segítségére, a NATO katonai jelenlétére. Csak hogy egy viszonyítási pontot lássunk: Észak-Írországból a brit hadsereg 29 éven át vett részt az IRA elleni küzdelemben és 38 éven át, 2007 nyaráig a rendfenntartásban.

Csizmadia Sándor:

Nekrológ: Bob Denard – A „köztársaság kalózkapitányának” halálára

Kétségtelen, hogy a hidegháborús korszakban zajló afrikai dekolonizáció és neokolonizáció dinamikus folyamataiban a volt gyarmattartó hatalmak „államrezonja” által diktált államcsínyek, katonai puccsok, s egyéb titkos küldetések révén nemzetközi hírnévre szert tett nyugat-európai zsoldosok közül idővel a francia Bob Denard lett a legismertebb és a legbefolyásosabb személyiség.¹ „Királycsináló” és „halálosztó” tevékenységi területét főként az egykori francia gyarmat, az 1975-ben egyoldalúan függetlenné vált Comore-i Iszlám Szövetségi Köztársaság jelentette.² Az Indiai-óceánon, Madagaszkár és Mozambik között található 630 ezer lakosú, háromnyelvű (francia, arab, shikomori) „parfüm-szigetek” függetlenségének kikiáltása óta húsz államcsínyt hajtottak végre, négy alkalommal (1976, 1978, 1989, 1995) maga Bob Denard.

Az 1929. április 7-én Gilbert Bourgeaud néven, Bordeaux-ban született Denard önmaga jellemzésére a „zsoldos” (*le mercenaire*) szónál jobban kedvelte a „köztársaság kalóza” (*le corsaire de la République*) megnevezést.³ A hétszer házasodó és nyolc gyermeket maga után hagyó, élete végén Alzheimer-kórban szenvedő zsoldosvezér 2007. október 13-án szívélegtelenség következtében hunyt el Párizsban.

A sok néven (Maurin, Thomas, Bako, Martin ezredes) szolgáló Robert Denard halálának tényét Abdallah Gamil, a comore-i hadsereg vezérkari tisztje is megerősítette másnap: „Bob Denardt tegnap este egy párizsi kórházba szállították, és alig negyven perccel később egyik közeli barátja tudatta velem, hogy elhunyt”. Az 1985-1989 között bebörtönzött és módszeresen megkínzott Mustoifa Saïd Cheikh, a Comore-i Demokratikus Front vezetője sajnálatát fejezte ki, hogy az egykori zsoldosvezért „soha nem vonták felelősségre Comore-on

¹ A többiek közül néhányan: Jean Schramme, Mike Hoare és Jean Kay.

² 2001 óta, a 2000-ben bekövetkezett alkotmánymódosítás nyomán: Comore-i Unió. Az államalakulat három szigetből (Grande-Comore, Anjouan, Mohéli) áll, a negyedik (Mayotte) 1975-ben népszavazással az anyaország tengerentúli közössége maradt, s így módon ma az EU schengeni határa az Indiai-óceánon.

³ Bob Denard-Georges Fleury: *Corsaire de la République*, Robert Laffont, 1998. Az 1980-as években egyébként „folklorizálták” Denard-t Franciaországban és szinte jóságos öregemberként tálalták. Talk-show-k vendége lett televíziókban, történeteiről meséltették.

az ott elkövetett bűneiért, a gyilkosságokban és a kínzásokban való bűnrészességéért”. Mzé Abdou Soulé Elbak, a legnagyobb sziget, Grande-Comore egykori elnöke szerint „Denard halála rossz emlékeket ébreszt egy olyan rendszerről, amely nem tisztelte az emberi jogokat és a Comore-szigeteket a dél-afrikai apartheid rezsim katonai bázisává változtatta. Ez az ember beszennyezte történelmi emlékezetünket”.⁴

Ilyen emlékeket hagyott tehát a comore-i politikusokban Bob Denard egy évtizednyi (1978-1989) szigetországi tevékenységére, amely során iszlám hitre áttért comore-i állampolgárként *Mustapha Madjou*⁵ néven rövid ideig a katonai-politikai direktórium tagja, a hadsereg és a rendőrség főparancsnoka, valamint 1989-ig folyamatosan az általa megszervezett elnöki gárda vezetője volt. Tekintve, hogy 1981-től a baloldali francia kormányzat – elvi okokból – kissé távol tartotta magától, a zsoldosvezérnek új patrónusra volt szüksége, s ezt a dél-afrikai apartheid rezsimben találta meg, amely bőkezű anyagi támogatásban részesítette. Denard cserében megnyitotta a sziget-országot az embargóval sújtott, s ezért az illegális fegyverkereskedelemben érdekelt fajgyűlölő rezsim előtt, amely logisztikai bázisát is kiépíthette a vele ellenséges országok, egyebek közt a marxista beállítódású Angola és Mozambik elleni támadásaihoz. A szigetcsoport nagyhatalmú ura emellett számos comore-i útlevelet juttatott az akkor még Nagy-Britanniához tartozó Hongkongon élő kínaiaknak, akik ugyancsak pénzelték.

2007. október 19-én több mint százan, köztük az elhunyt mintegy negyven régi fegyvertársa róttá le kegyeletét a párizsi Saint François-Xavier templomban felállított ravatala előtt. Az élők sorából hetvennyolc éves korában távozó, és kinézetre inkább egy szorgalmas kishivatalnokra emlékeztető „kalózkapitánytól” másnap a Bordeaux-környéki Grayan-et-L'Hôpital község temetőjében vettek végső búcsút.

Egy karrier kezdete

Denard 1949-52 között a francia haditengerészet segédmatrózaként tengerészkommandósok szállásmestere volt Indokínában és Algériában, majd a még francia protektorátus alatt álló Marokkóban lett rendőr. 1954-ben 14 hónap börtönre ítélték a baloldali Pierre Mendès-France, francia miniszterelnök ellen elkövetett (sikertelen) merényletben való részvétele miatt.⁶

⁴ Robert Denard est mort. *Le Point-Reuters*, 2007. 10. 14.

⁵ Le Monde et Ses Magouilles <http://www.monde-magouilles.com>.

⁶ A bűne az volt, hogy gépkocsival szállította a merényletkezőket a helyszínre és attól nem messze várta őket.

Szabadulása után rövid ideig elektromos konyhai felszereléseket árult a francia fővárosban, miközben – unalmában – felfigyelt egy zsoldosokat toborzó újsághirdetésre. 1961-63 között már a belga Joseph Schramme és a brit Mike Hoare zsoldosvezérrel együtt Belga-Kongó Katanga tartományában harcolt az ásványkincsekben gazdag szakadár Katangai Köztársaság 1961-ben Moise Csombe által kikiáltott függetlenségének megőrzéséért. 1963. január 21-én azonban az elszakadt Katanga önállósága véget ért, s a kudarcot vallott zsoldosok a Salazar-féle portugál rezsim egyetértésével – átmenetileg – Angolába menekültek. 1964 végén a francia ejtőernyősökből, idegenlégiosokból és volt katangai harcosokból általa létrehozott rohamzászlóalj élén visszatért Kongóba, s közreműködött a Kongói Köztársaság első miniszterelnökéhez, Patrice Lumumbához hű kommunistának vagy nacionalistának tartott lázadók (Pierre Mulele, Christophe Gbenye, Gaston Soumialot) leverésében.

Denard ezt követően a brit titkosszolgálat (MI6) keretében harcolt Jemenben, a Szaúd-Arábia által finanszírozott királyi hadsereg kötelékeiben a nasszeristák által támogatott köztársasági erők ellen, és Angolában, a Jonas Savimbi-féle UNITA oldalán. Harcolt továbbá Kabindában, Rodhéziában (Zimbabwe) és a Franciaország által támogatott biafrai elszakadási törekvések idején Nigériában. 1977 januárjában megghiúsult egy részvételével zajló, „Crevette” fedőnevű államcsíny a marxista berendezkedésre törekvő Mathieu Kérékou benini elnök ellen.⁷

„Monsieur Afrika” látószögében

A zsoldosvezér antikommunista elkötelezettsége és „harci kutya” természete hamar felkeltette a hosszú ideig „Monsieur Afrikának” nevezett Jacques Foccart (1913-1997) érdeklődését, aki de Gaulle köztársasági elnök bizalmasa és másfél évtizeden át (1960-74) az afrikai és malgas [madagaszkári – a szerk. megjegyzése] ügyek első számú felelőse volt az Elysée-palotában.⁸ A hatvanas években a francia államérdekek védelmében számos konspiráció és államcsíny kitervelőjeként és irányítójaként olyan nagy szerepre tett szert Franciaország Afrika-politikájának meghatározásában, hogy Charles de Gaulle után a második legbefolyásosabb francia politikusként tartották számon. Foccart rendszeresen fogadott

⁷ Egy Thomas Risch által készített – „*Bob Denard, hivatása zsoldos*” című – TV-interjúban a zsoldos azt állította, hogy csak akkor lépett akcióba, ha a francia szervek „zöld, esetleg sárga lámpára” váltottak.

⁸ Jacques Foccart az élete értelmét jelentő afrikai ügyekhez több mint tíz év után hivatalosan először 1986-88 között, Jacques Chirac miniszterelnöksége idején térhetett vissza, mint a kormányfő afrikai ügyekben illetékes tanácsadója. Másodszor pedig Jacques Chirac köztársasági elnökké választása (1995) után, mint az elnök nem hivatalos tanácsadója afrikai ügyekben.

„baráti” afrikai államfőket párizsi apartmanjában vagy a Párizshoz közeli vidéki villájában, hiszen a szerteágazó érdekrendszerű *Françafrique* első számú működtetője volt.⁹

Jacques Foccart és Bob Denard között annak a Maurice Robert ezredesnek a közvetítésével jött létre kapcsolat, aki az egyik titkosszolgálat (SDECE) afrikai osztályának vezetője, később pedig a *Françafrique* egyik pillérének és finanszírozójának, az Elf állami olajvállalatnak a biztonsági főnöke lett. Foccart a Mathieu Kérékou hatalma ellen meghiúsult államcsínykísérlet után kijelentette, hogy nem tudott semmit az akcióról, és „Denard nem Franciaország nevében lépett fel”. Ugyanakkor azt is kijelentette, hogy az államcsínykísérlet a „*Françafrique*” olyan afrikai tartóoszlopainak a védnökségét élvezte, mint Eyadéma, togói elnök, Félix Houphouët-Boigny, elefántcsontparti elnök, Omar Bongo, gaboni elnök és II. Hasszán, marokkói király. Ezek után nehéz volt elképzelni, hogy 1977-ben, Giscard d’Estaing elnöksége idején az afrikai ügyekben csak informális hatalommal rendelkező „Monsieur Afrique” ne tudott volna a zsoldosok akciójáról, hiszen ő mindig mindenről tájékozott volt.¹⁰

A comore-i „zöld lámpák”

Amikor az Indiai-óceán leggazdagabb emberének tartott Ahmed Abdallah 1975. szeptember 5-én egyoldalúan kikiáltotta a Comore-szigetcsoport függetlenségét, a francia kormány provokációnak tekintette az eseményt, s a következő évben „zöld jelzést” adott Bob Denard akciójának. Az ezredes zsoldosaival a szigetcsoport fővárosába utazott, letartóztatta Abdallah elnököt, s helyére Ali Soilih-et ültette, aki később kommunista diktatúrát vezetett be. Éppen ezért, Denard 1977-ben ismét „zöld lámpát” kapott, s 43 zsoldos élén visszatért a szigetekre hogy megölje a diktátort s – ki tudja, milyen logikának megfelelően, de nyilván parancsra – az általa korábban eltávolított Ahmed Abdallahot helyezte vissza a hatalomba. A

⁹ A *Françafrique* neologizmus Félix Houphouët-Boigny, elefántcsontparti elnöktől származik, aki a nyugat-afrikai francia gyarmatok függetlenné válása után használta a „France-Afrique” kifejezést, ami Franciaország és Afrika szétszakíthatatlan összekapcsolódására utal. A France-Afrique kifejezést mintegy parodizálva François-Xavier Verschave alkotta meg az azonos hangzású *Françafrique* kifejezést, mely Franciaország Afrika-politikájának rejtett, nem nyilvános és nem szabályszerű oldalára utal. A 2005-ben elhunyt Verschave a *Françafrique* működését tartja a „Köztársaság leghosszabban tartó botrányának”, amire a „*La Françafrique, le plus long scandale de la République*”, Stock, 1999. munkájának a címe is utal. Egyébként minden későbbi elnöknek volt *saját* afrikai hálózata. A szocialista François Mitterrand elnökét 1986-92 között fia, Jean-Christophe vezette, akit a „Papa-mondta” (Papa-m’a dit) ironikus megnevezéssel illették az afrikai vezetőkhez való viszonyulási formája miatt. Később többször volt vizsgálati fogságban és 30 hónapra elítélték titkos afrikai fegyverüzletekben játszott szerepe, de még inkább a svájci bankszámlájára utalt kenőpénzek miatt.

¹⁰ 1969-ben, amikor de Gaulle lemondott az elnöki posztjáról, az Alkotmánynak megfelelően egy rövid időre, Alain Poher a Szenátus elnöke gyakorolta a köztársasági elnöki funkciót. Ekkor fedezték fel „Foccart komódját”, amelybe egy nagy teljesítményű lehallgató készülék volt beépítve, amely az elnöki palota bármely helyiségében – az ügyet kirobbantó satirikus lap, a *Le Canard Enchaîné* szerint, beleértve ebbe az elnök dolgozószobájában is –

zsoldosvezér ekkor telepedett le egy évtizedre a szigeteken, ahol megházasodott, fejlesztésekkel foglalkozott, utakat épített, s egy 600 hektáros farmon gazdálkodott. Vitathatatlan tekintélye, mintegy „alkirályi” státusza a nyolcvanas évek végén azonban megroppant. Egyrészt, 1987-ben fellázadt ellene az általa létrehozott elnöki gárda egy része, másrészt Abdallah elnök szabadulni akart a mindenható zsoldosvezértől, s ehhez a francia kormány segítségét is kérte. Denard a lázadó gárdistákat bebörtönözte és megkínozta, majd 1989-ben megszabadult Abdallah elnöktől is, akit a zsoldosvezér jelenlétében – comore-i bíróságon soha nem tisztázott körülmények – megöltek.¹¹

Az új comore-i elnök a francia kormány által támogatott Mohamed Taki Abdulkarim lett. Néhány nappal később Bob Denard-nak el kellett hagynia a szigeteket: francia ejtőernyősök a Dél-Afrikai Köztársaságba szállították. A hidegháború befejezésekor mintha elfogyott volna a zsoldosvezér körül a levegő. Egyrészt, a dél-afrikai kormányzat beszüntette az anyagi támogatását, és másrészt a comore-i elnök bejelentette, hogy Denard nem léphet többé india-óceáni köztársaság földjére. Franciaországba csak 1993-ban tért vissza, nem sokkal azelőtt, hogy öt év felfüggesztett büntetést kapott a Beninben elbukott puccs miatt. Ám csak azért indítottak ellene eljárást, mert a puccskísérlethez Franciaországban verbuválta a zsoldosokat.

A „nyugdíjas” évek: „pirosra váltó zöld lámpa”

A zsoldosvezér utolsó Comore-szigeteki akciójára nyugdíjas korban, 66 évesen indult el. Másfél hónapig hajózott egy Bergenben álnéven vásárolt, panamai bejegyzésű teherszállító hajón, hogy aztán 1995. szeptember 27. hajnalán a fővárosában, Moroniban partraszállva, mintegy 30 zsoldosával megdöntse a Mohamed Taki Abdulkarimot követő Saïd Mohamed Djohar elnök rendkívül korrupt, és a teheráni integrista körökkel nagyon szoros kapcsolatokat ápoló hatalmát, és kiszabadította a politikai foglyokat. (Djohar elnöknek a teheráni iszlám fundamentalista körökkel tartott szoros kapcsolata számos comore-i politikus mellett nem tetszett a francia kormánynak sem. Nem lett volna szerencsés egy iszlamista vagy teheráni

elhangozottakat rögzítette. A lap párhuzamos politikai rendőrség működtetésével vádolta meg Foccart-t, aki rágalmazásért pert indított a lap ellen, amit elveszített.

¹¹ 1989-ben a baloldali francia kormány megbízottja, az elnöki palota egyik ezredese Comore-on járt, s Denard hatástalanítása érdekében azt javasolta, hogy az elnöki gárdát olvasszák be a hadseregbe. Abdallah elnök azonban éppen fordítva cselekedett, mert Denard meggyőzte arról, hogy a comore-i fegyveres erők puccsot készítenek ellene. Ezért Abdallah aláírt egy elnöki rendeletet, amely parancsban adta a Denard által vezetett elnöki gárdának, hogy szerelje le a comore-i fegyveres erőket. Állítólag néhány perccel a dekrétum aláírása után a fegyveres erők egy tisztje lépett be Abdallah elnök irodájába, akit azonnal megölt és megsebesítette Denard-t is. A következő pillanatban egy európai tiszt a helyiségbe hatolva leterítette az elnök gyilkosát.

típusú fordulat a szigetcsoporton, főleg a negyedik comore-i sziget, a francia Mayotte miatt. Éppen ezért a francia kormány, ha nem is „zöld”, de „sárga” lámpájára lépett akcióba a zsoldosvezér, akit a saját személyes érdekén túl a számára érkezett egyéb megkeresés is motivált.)¹² Bob Denard Saïd Mohamed Djohar székébe az ellenzéki Saïd-Ali Kemalt ültette.

Annak ellenére, hogy Alain Juppé francia miniszterelnök bejelentette, hogy Franciaország nem fog beavatkozni, az Elysée-palota parancsára a francia különleges erők kilencszáz fős egysége az „Azalée” hadműveletet keretében október 5-én letartóztatta Denard-t és puccsista társait. Őket Franciaországba, Djohar ex-elnököt pedig Réunion szigetére szállították, azaz nem helyezték vissza a hatalomba.

1996-ban Jacques Chirac elnök díszvendégként meghívta Nelson Mandelát a július 14-i nemzeti ünnepre. Az afrikai politikus Párizsi útja előtt adott interjújából kiderült, hogy a comore-i válság idején felhívta Chirac-ot, és kérte tőle, hogy tartóztassák le Bob Denard-t.¹³ Rajta kívül a francia nagykövetségre menekült comore-i miniszterelnök, illetve a baráti afrikai országok államfői is kérték a francia köztársasági elnököt, hogy állítsa helyre a törvényes rendet a szigetcsoporton. Denard akciója tehát rosszkor jött. Úgy tűnik, nem érzékelte, hogy a birodalmi harcosok ideje lejárt. „Az ilyen módszerek ártanak Franciaország imázsának” – nyilatkozta egy neve elhallgatását kérő politikus. „Rendkívüli szolgálatokat tett nekünk. Mindig hűséges és lojális volt” – mondta egy korábbi francia titkosszolgálati vezető.

¹² Több comore-i ellenzéki személyiség – az 1989-ben meggyilkolt Ahmed Abdallah elnök bebörtönözött fiai, Omar Tamou, korábbi belügyminiszter, Saïd Ali Kemal, korábbi franciaországi nagykövet és Mohamed Taki Abdulkarim korábbi elnök szövetségesei – már több hónapja próbálták megdönteni a nyolcvanas éveiben járó korrupt és az iráni fundamentalista iszlámizmussal szoros kapcsolatot ápoló elnök, Djohar hatalmát. Számos sikertelen kísérlet után csak akkor fordultak Bob Denard-hoz, amikor a „Françafrique” hagyományaira a „francia államérdekek” nevében a szocialistáknál sokkal jobban támaszkodó Jacques Chirac lett 1995-ben az államfő. (Denard expedícióját megelőzte egy – a francia titkosszolgálat, a DGSE által felfedezett és elvetelt – kísérlet, amit a horvátországi Splitből szervezett Denard egy korábbi helytartója, Patrick Olivier, aki végül a francia elnökválasztás második fordulójára előtt, a megfelelő anyagi támogatás hiányában lemondott a puccs végrehajtásáról. Előtte azonban már 13 zsoldost toborzott Franciaországban, melyhez mintegy félszáz horvát zsoldos csatlakozott volna). A comore-i államcsínyhez, melynek a teljes összege kb. 8-9 millió francia frank volt, Denard a saját pénzéből 500 ezer frankkal járult hozzá. A comore-i ellenzékiek azt remélték, hogy Denard az akció végrehajtásához jelentős támogatást szerezhet hongkongi üzleti köröktől, mivel a Kínai Népköztársaság területén található brit enklávén számos üzletembere, ellenezve Hongkong a Kínai Népköztársasághoz való közeledő visszacsatolását, a Comore-szigeteken szándékozott letelepedni. Egy később lefolytatott francia bűnügyi vizsgálat megállapította, hogy a műveletet végül a comore-i ellenzék, az afrikai szerencsejáték társaságokat ellenőrző korzikai üzletemberek, s Eric Vicoletto, Bob Denard egyik fia finanszírozta, akit egyébként kábítószer-kereskedésért 2005 nyarán börtönbe zártak. Denard az akcióval kapcsolatban azt nyilatkozta: „becsületbeli ügy volt a barátaimat kiszabadítani a börtönből”. Baudoin Thouvenot vizsgálóbíró szerint azonban a művelet nem emberbaráti célokat szolgált: az volt a célja, hogy a „Comore-szigeteken egy vámmentes övezetet és egy offshore bankrendszert hozzon létre”.

¹³ Trois questions à Nelson Mandela président d'Afrique du Sud. Le 14 juillet, je serai avec mes amis. *Le Point*, 1996. július 6. „Valóban beszéltem vele – mondta Mandela. De a beszélgetésünk részleteiről nem mondhatok többet, a téma nagyon érzékeny. Jobb ez ügyben diszkrét maradni”.

Perek: felmentő és felfüggesztett ítéletek

Bob Denard az utolsó akciója után visszavonult a Bordeaux környéki Médoc-ba, a híres bortermelő vidéken található családi birtokára, s várta a Párizsban ellene indított és a nyilvánvalóan késlekedő pereket. Comore-i akciói kapcsán először Ahmed Abdallah elnök meggyilkolása miatt fogták perbe. Tíz hónapot ült előzetesben a párizsi Santé börtönben, de 1999 őszén az esküdszék bizonyítékok hiányában felmentette. 2001-ben egy veronai ügyész indított ellene eljárást, amiért Denard megkísérelt olasz szélsőjobboldali körökben zsoldosokat toborozni, hogy megdöntesse Azali Assoumani ezredes-elnök (2000-2006) hatalmát, aki ugyancsak ellenezte a szigetcsoportha való visszatérését. A tervezett akcióra már nem került sor, az olasz igazságügyi eljárás is megszűnt ellene.

A Saïd Mohamed Djohar elleni fellépése miatt több mint tíz évvel később folytak ellene bírósági tárgyalások. 2006-ban az ügyész öt év börtönbüntetés kiszabását kérte rá, de a bíróság csak öt év felfüggesztett ítélettel sújtotta. Az ügyész fellebbezett. 2007 júliusában egy párizsi fellebbviteli bíróság nem jogerősen négy év – melyből három év felfüggesztett – szabadságvesztésre és százezer euró pénzbírságra ítélte a havi kétszáz euró nyugdíjat kapó Robert Denard-t. Alzheimer-kórja azonban mentesítette a börtönbe vonulás alól.

A „köztársaság kalózkapitányának” valójában soha nem kellett bűnhődnie az általa elkövetett bűnökért, mindig a „Françafrique” politikáját szolgálta. „Bírósági perei megrendezettek voltak, mert a francia államnak nem állt érdekében, hogy komolyan szankcionálják. Az elítélés látszata nagyon is elegendő volt. Bob Denard egy olyan ágens volt, aki mindig a francia állam számlájára cselekedett. És most a titkaival együtt távozott.”¹⁴

Mindazonáltal az élete végén elszegényedő Bob Denard-nak maradt egy végső vigasza: iskolát teremtett, átmenetet képviselve két korszak között: az a kis „nikkelezett lábú” zsoldoshadsereg, amit a Comore-szigeteken hozott létre az 1980-as években, a csúcstechnikát képviselő fegyverekkel felszerelt, jól szervezett mai magánhadseregek (Blackwater, Executive Outcomes, Sandline stb.) archetípusát jelenti. Ezek is többnyire az erős államok vagy óriási vállalatok érdekében tevékenykednek, de mindenfajta romantikus készítés nélkül.¹⁵

¹⁴„Bob Denard a toujours agi pour le compte de l'Etat français”. *Le Monde*, 2007. 10.15.

¹⁵ Ld. például Xavier Renou : *La privatisation de la violence: mercenaires et sociétés militaires privées au service du marché*. Agone, 2006.

Utóirat

2006. május 14-én Moroni, a comore-i főváros utcáin lelkesen ünnepelték az Unió újonnan megválasztott, mérsékelt iszlamista elnökét.¹⁶ Az „ajatollah” névre is hallgató, negyvennyolc éves Ahmed Abdallah Sambi tanulmányait Szaúd-Arábia, Szudán és Irán vallási iskoláiban végezte. Az ásványvíz-és parfümgyártásra szakosodott hét gyermekes szunnita prédikátor és üzletember az Irán által anyagilag támogatott választási kampánya során azt fontolgatta, hogy bevezeti az iszlám fejkendő kötelező viseletét a nők számára; ígérte, hogy gyökerestül eltünteti a lakosság felét sújtó szegénységet, és stabilitást teremt egy olyan országban, melyben mintegy húsz katonai és zsoldos államcsíny vagy annak kísérlete történt a függetlenség három évtizede alatt.

A Comore-szigetek minden korábbinál erőteljesebben fordult az öböl-menti arab országok és a perzsa állam felé.¹⁷ Szaúd-Arábia 3,8 millió eurós támogatásban részesíti Sambi elnök szociális lakásépítési programját. Egy kuvaiti milliárdos egy beruházási bankot hozott létre, és 100 millió eurót investál a turizmus infrastruktúrájának a kiépítésébe (szállodák, golfpályák, kaszinó stb.) Az iráni kormány oktatási, mezőgazdasági és védelmi egyezményt kötött a szigetcsoporthoz kormányával. De megnövelte a Comore-i Uniónak nyújtott támogatását az ENSZ, a Világbank, az EU, Kína és Franciaország is. A francia és a comore-i kormány 2006 novemberében egy 88 millió euró értékű partnerségi keretegyezményt kötött a 2006-2010-es időszakra. Franciaországban 200 000 comore-i él, aki évente mintegy 40 millió eurót utal haza, ami csaknem azonos az állam éves költségvetésével. Egy comore-i nyugdíjas szerint: „Franciaország az apánk. Legyen szép vagy rút, kedves vagy gonosz, ő a mi apánk”.

A jövő dönti el, hogyan fogadja mindezt hosszabb távon Irán, Szaúd-Arábia, Kuvait és Líbia. Ahogy azt is: hogyan fogadja az ő jelenlétüket a második legnagyobb sziget, Anjouan lakossága, amely már 1997-től szeretne – mint egykor Mayotte – Franciaországhoz csatlakozni, de mivel ezt a francia kormány elutasítja, újabban az unióból kiválva, önállóvá akar válni, s ezzel az Afrikai Unió szankcióját is kockáztatja.¹⁸

¹⁶ Ahmed Abdallah Sambi: l'Ayatollah des Comores. *Le Point*, 2006. május 18. Egyébként Bob Denard haláláról magyar nyelven lásd még: Szabó Lóránd: A „Köztársaság kalóza” átkelt a Styxen c. írását. *Afrika Tanulmányok*, 2007. Vol 1 No. 3. pp. 67-73.

¹⁷ Les Comores se tournent de plus en plus vers le Golfe. *La Croix*, 2006. december 28.

¹⁸ Les dirigeants d'Anjouan risquent des sanctions de l'UA. *Panapress*, 2007. augusztus 16. <http://www.panapress.com>.

Wintermantel Péter:

Kétpárti váltórendszer és hagyományos globális hatalom:

Forgatókönyvek a japán politika normalizációjához

Inogucsi Takasi: Japán politika

Századvég Kiadó, Budapest, 2007.
359 oldal

A közelmúltban örömdetes áttörés tapasztalható a hazai könyvkiadásban a japán történeti irodalom terén. Az Európánál megjelent Buruma-könyv és az Osiris gondozásában napvilágot látott vaskos Totman-kötet szemléletükben és színvonalukban is jelentős előrelépést jelentenek a japán történelem magyar nyelven való ismertetésében.¹ A hazai megjelentetés időrendjében ide kell sorolnunk a Mason–Caiger szerzőpáros munkáját is, bár ez angolszász nyelvterületen már 20-30 évvel korábbi teljesítménynek számít.²

Tekintettel arra, hogy a téma hazai szakértői a japán történelem, a társadalomtörténet, a politológia és a nemzetközi kapcsolatok terén is csupán résztanulmányok elkészítésére vállalkoztak eddig,³ már nagyon várjuk Ferber Katalin készülő könyvének a megjelenését, mely e tárgykörében tulajdonképpen az első, magyar szerző tollából megszülető monográfia lesz.⁴

Eme hosszas könyvészeti bevezetőre azért volt szükség, hogy nyilvánvalóvá váljék a Századvég Kiadónak a *Japán politika* közreadásában tanúsított remek választása és időzítése. A

• Wintermantel Péter a Külügyminisztérium munkatársa, kutatási területei a japán külpolitika és a magyar-japán diplomáciai kapcsolatok története.

¹ Buruma, Ian: *A modern Japán 1853-1964*. Európa, 2006; Totman, Conrad: *Japán története*, Osiris, 2006.

² Mason, R. H. P. - Caiger J. G.: *Japán története*. Püski, Bp., 2004. Szintén kissé elavult volt már, mire itthon megjelent Reischauer egykori tokiói amerikai nagykövete a nemzetközi japanológiai szakirodalomban ugyancsak alapműként számon tartott könyve (Reischauer, Edwin O.: *Japán története*. Maecenas, 1995.). Igaz, mivel ez volt a rendszerváltás után az első „új” könyv Japán történelméről, akkortájt ennek is nagyon tudtunk örülni.

³ Lásd többek között Szerdahelyi István tanulmányait és tankönyvfejezeteit, Farkas Ildikó írásait, illetve Gergely Attila alapvető tanulmányát: *Japán külpolitika: az azonosság megújuló esélyei. Változás és folytonosság a japán külpolitika azonosság-napirendjén*. in: N. Rózsa Erzsébet (szerk.): *Nemzeti identitás és külpolitika a Közel-Keleten és Kelet-Ázsiában*, Teleki László Alapítvány, 2005.

szükszavúan szerény (az eredeti, angol nyelvű kiadásban sem sokkal bővebb: *Japanese Politics: An Introduction*) cím alatt a szerző rendkívül izgalmas kísérletre vállalkozott. Könyvében egy alapos új- és jelenkori társadalom- és gazdaságtörténeti bevezető után a japán politikai rendszernek egy olyan komplex bemutatását és értékelését nyújtja, melynek során egységes keretben, a megfelelő történeti kontextusba helyezve sikerül ábrázolnia Japán politikai gazdaságtanát és politikai kultúráját, elemeznie és magyaráznia a szigetszország kül- és belpolitikáját.

Inogucsi Takasi napjaink egyik legrangosabb japán külpolitikai elemzője, korábban sokáig a Csúo Egyetem oktatója volt, jelenleg a Tokiói Egyetem professzora, ahol annak idején egyetemi tanulmányait is végezte. A doktori fokozatát a Massachusetts Institute of Technology-n szerző japán tudós divatos és felkapott szerző/előadó az angolszász szakmai körökben is, számos amerikai, európai és ázsiai egyetemen (Genfi Egyetem, Harvard, Ausztrál Nemzeti Egyetem, Delhi Egyetem, John Hopkins University, Berkeley, Pekingi Egyetem, Szöuli Egyetem) tanított, s közben 1995-97 között a tokiói ENSZ Egyetem rektor-helyetteseként tevékenykedett. Eddig mintegy 25 könyve és temérdek tanulmánya jelent meg japánul és angolul a japán politika, a nemzetközi kapcsolatok és politológia tárgykörében. Elsőként készített átfogó értékelést az Öböl-háborúban való japán részvételről,⁵ de foglalkozott már az USA afganisztáni szerepvállalásával és az amerikai demokrácia-terjesztés kérdésével is.⁶ Alapító szerkesztője volt az *International Relations of the Asia-Pacific* (Oxford) folyóiratnak, főszerkesztőként jegyzi a *Japanese Journal of Political Science* (Cambridge), emellett számos további folyóirat egykori és jelenlegi szerkesztőbizottsági tagja.⁷ Rendszeresen részt vesz japán tudományos és kormányzati tanácsadó testületek munkában. Aktuális külpolitikai elemzései gyakran olvashatók japán és más ázsiai, illetve amerikai lapok hasábjain.

A kötet első, történeti fejezetében a szerző bemutatja, hogy a mai japán politikai és társadalmi rendszer természetesen nem a még mindig sokak által egyfajta „nulla-órának” tekintett 1945-ös amerikai megszállással vette kezdetét, ám írásában hangsúlyosan nem csak a Meidzsi-korig nyúl vissza, hanem az azt megelőző korszakokat is belefoglalja elemzésébe. Részletesen feltárja, hogy a mai hivatalnokrendszer milyen kora újkori ideológiai és szervezeti

⁴ A „Bevezetés a mai japán gazdaság és társadalom működésébe” munkacímét viselő mű előreláthatólag 2008 során jelenik majd meg a Balassi Kiadónál.

⁵ Japan's Response to the Gulf Crisis: An Analytic Overview. *Journal of Japanese Studies*, Vol. 17., No. 2. (1991).

⁶ American Foreign Policy and Global Opinion: Who Supported the War in Afghanistan? *The Journal of Conflict Resolution*, Vol. 49. No. 3. (2005); *American Democracy Promotion: Impulses Strategies and Impacts*. Oxford University Press, 2006. (társszerkesztő).

⁷ International Studies Quarterly, Journal of Conflict Resolution, Journal of Japanese Studies, Review of International Studies

alapokon nyugszik. A becsületen nyugvó kollektívizmus rendszerében a hivatalnok (és nem annak hűbérura) jelentette a kollektivitás alapegységét. A modern korban ez a kiterjesztett és megerősített kollektívizmus aztán a világ egyik legintenzívebb és leginkább koncentrált formájú kollektívizmusává vált. Ennek túlzásba hajló változata fokozta az 1930-as években a japán birodalmi fanatizmus térnyerését, de ugyanez közrejátszott a világháborús veszteség utáni gyors talpra állásban is. A történelmi változások hatására aztán a japán társadalom egy viszonylag zárt és homogén állapotból elmozdult egy viszonylag nyitott, bizalomkiterjesztő állapot felé, amely egyes vonatkozásokban a társadalmi tőke új típusával jellemezhető. Ezzel párhuzamosan a „becsületen nyugvó kollektívizmust” lassan mintha felváltaná egy „posztmodern kooperatív individualizmus”, ami Inogucsi szerint elengedhetetlen a japán teljesítőképesség fenntartásához.

Az 1970-es évektől, lényegében a buborékgazdaságnak a hidegháború végével szinte egybeeső „kipukkanásáig”, több elemző és trendkutató számára szinte nyilvánvalónak tűnt, hogy a XXI. század Japáné lesz. Ekkor nyert teret a köztudatban, a mai napig kiirthatatlanul, a „japán csoda” címkéje, a japán gazdasági fejlődés történeti előzményeit és társadalmi összetevőit mellőző, így sokban félrevezető mítosza. A „japán csodát” a valódi elemzések helyett könnyebb volt a japánok egyediségével, kivételességével, a japán civilizáció „hasonlíthatatlan” jellegével magyarázni. Mára már talán senki nem hiszi, hogy a XXI. század Japáné lenne. Azt persze jelenleg nehéz lenne eldönteni, hogy erre kinek van nagyobb esélye: a ma is egyetlen szuperhatalomként fellépő Egyesült Államoknak, az újabban a médiában gyakran befutóként elkönyvelt Kínának, vagy a kínai népességet belátható időn belül demográfiai felülmúló Indiának... Egy bizonyos, Japánnak nem sikerült olyan világhatalmi pozíciót elfoglalnia, „szuperállammá”, „információs birodalomná” válnia, mint amilyent sokan jóstak neki. Nem került sor japán részről sem az USA trónfosztására, se felvásárlására, mint egyesek vélték, nem köszöntött be a *Pax Nipponica* korszaka, és az *Amerippon bigemóniája* sem.⁸

Hol is helyezkedik el hát és merre tart most Japán a nemzetközi szinten? Az 1955 óta szinte megszakítás nélkül kormányzó Liberális Demokrata Párt újabban gyengülő választási eredményei mellett meddig tartható még fenn a japán belpolitikai rendszer egypárti dominanciája?

A kötet fő következtetése szerint Japán az elkövetkezendő évek során (de legkésőbb 2020-ig) „normális országgá” válik, és a japán politika ezen „normalizációja” gyökeres váltást

⁸ Inoguchi Takashi: Four Japanese Scenarios of the Future. *International Affairs*, Vol. 65. No. 1. (1988-1989).

hoz majd mind a külpolitikában, mind a belpolitikában. A nemzetközi szintén Japán mint „teljes értékű” biztonságpolitikai szerepvállalásra képes „hagyományos globális hatalom” tölthet majd be új szerepet, a belpolitikában pedig sor kerülhet az 1955 óta szinte megszakítás nélkül fenntartott egypárti dominancia felszámolására, megteremtve a valódi kétpártrendszer, a „normális pártpolitika” létrejöttét.

A Japánról mint „normális országról” való gondolkodás egyáltalán nem új. Japán társadalomtudósok, politológusok és politikusok körében az 1990-es évek elejétől erősödött fel a diskurzus az ország világgazdasági potenciáljának megfelelő súlyú, tehát a jelenleginél jóval markánsabb politikai szerepvállalásról, a (Zbigniew Brzezinski megfogalmazásával élve) lényegében gyámsági kapcsolatot jelentő japán–amerikai biztonsági partnerség újragondolásáról, továbbá az amerikai megszállás során Japánra oktrojált alkotmány revíziójáról. A „normális Japánra” vonatkozó nézetek egyik legplastikusabb összefoglalóját Ozava Icsirónak, a japán politika „fenegyerekének” 1994-ben New Yorkban és Tokióban egyszerre kiadott könyve, a *Blueprint for a New Japan. The Rethinking of a Nation* tartalmazza. Nem mellesleg, Ozava jelenleg épp az ellenzéki Japán Demokrata Párt elnöki tisztét tölti be, és talán még sosem állt ilyen közel ahhoz, hogy hatalmi pozícióból valósíthassa meg Japán nemzetközi szerepvállalásával kapcsolatos elgondolásait.

Inogucsi szerint Japán hagyományos értelemben vett nagyhatalmi szerepének három pillére a kialakulóban lévő kétpárti konszenzus alapján az USA-val ápolts szövetségi viszony, a pacifizmus és az ENSZ melletti hangsúlyosabb elköteleződés lehet. A két nagy párt külpolitikájának eltérései inkább hangsúlybéli különbségekből fakadhatnak majd. Az így leírt „hagyományos globális hatalmi” szerep lényegében nem más, mint a Brzezinski által Japánnak szánt „vezető világhatalmi státus” újrafogalmazott, vagy, ha úgy tetszik, japánra lefordított változata. Mint az amerikai stratégia *A nagy sakktábla* című munkájában kifejtette: mivel Japán számára történelmi okok (ti. az ázsiai szomszédok ellenérzései) miatt irreális lenne a klasszikus világhatalmi szerep eléréséhez elengedhetetlenül szükséges vezető regionális hatalmi pozícióra való törekvés, ezért Japán a legkönnyebben úgy nyerhet el vezető világhatalmi státuszt, ha aktívan részt vesz a nemzetközi béke fenntartásában és tevékenyes hozzájárul a világgazdaság fejlődéséhez.⁹

A hidegháború vége után az Egyesült Államok kettős nyomást gyakorolt Japánra: gazdasági téren külkereskedelmének liberalizálását szorgalmazta, míg biztonságpolitikai vonalon azt kívánta elérni, hogy Japán járuljon hozzá nagyobb arányban saját védelmének

⁹ Zbigniew Brzezinski: *A nagy sakktábla. Amerika világelsőse és geostratégiai feladatai*. Európa, 1999. pp. 253-254.

költségeihez. A 2001. szeptember 11. után megváltozott biztonságpolitikai környezetben Japánra is új feladat várt: a vezető hatalmak immár azt sürgették, hogy Japán is vállaljon aktívabb szerepet a világpolitika alakításában. Ezen külső nyomás, valamint az aktívabb külpolitikát sürgető hazai politikai erők mellett az utóbbi évtizedben újból fel-felbukkanó japán nacionalizmus erősödése is mind egyre inkább elérhető közelségbe hozták az 1947-es békealkotmány revízióját.

A japán politológus könyvében a 2005-2020 közötti időszakra teszi az alkotmány várható módosításának időpontját. Hangsúlyozza, hogy noha a sajtó rendszerint a békecikkely megváltoztatására hegyezi ki a kérdést, az alaptörvény módosítása minden bizonnyal kiterjed majd a miniszterelnöki hatalom prezidenciális jellegű megerősítésére, illetve ezzel párhuzamosan a végrehajtó hatalom befolyásának csökkentésére. „Reformok”, azaz jelentős szűkítések várhatók továbbá a szociálpolitika hatókörét, filozófiáját és költségeit illetően, és már napjainkban nagyobb hangsúlyt kap a patriotizmus a közoktatásban.¹⁰

Az alkotmányreform mellett a japán belpolitika egyik fő kérdése az egypárti dominancia fenntarthatósága. A szerző szerint a Liberális Demokrata Párt számára a politikai uralmának megőrzéséhez szükséges rugalmasság biztosítását négy összetevő együttes hatása teszi lehetővé: a választási rendszer folyamatos reformja, a japán közigazgatás átpolitizáltsága, vagyis a vezető köztisztviselők LDP-iránti hűsége, a globalizáció Japánban korlátozottan érvényesülő hatása, valamint az Amerikai Egyesült Államok kiállása a poliarchia mellett. Az elmúlt évek országgyűlési választásainak adatait elemezve a szerző kimutatja, hogy Japán egyre határozottabb lépésekkel halad az egypárti LDP-dominanciától, a belső frakcióviszonyoknak megfelelően rendszeresen cserélgetett kormánytagok ún. „karaoke-demokráciájától” a „normális pártpolitika” váltógazdaságát lehetővé tevő kétpártiság felé. A belpolitikai fejlemények elemzése alapján Inogucsi leszögezi, hogy *„az ancien régime, amelyet az egypárti politika, a bürokrácia hatalmi fölénye, az állami irányítású fejlesztésközpontúság és az Egyesült Államokkal fenntartott merev szövetség jellemezett, ma már a múlté”*.¹¹

Érdemes lehet észrevenni, hogy épp e két elem, a Japán mint normális hatalom és a normális pártpolitika, azaz az erősödő nemzetközi szerepvállalás és a megerősödő kétpártiság került konfliktusba az afganisztáni koalíciós műveletekhez az Indiai-óceánon logisztikai támogatást nyújtó japán haditengerészeti egységek pár hete történt hazahívásában. A felsőházban immár többségben lévő ellenzéki Demokrata Párt ugyanis belpolitikai okokból, az

¹⁰ Kérdés persze, hogy az alkotmánymódosítás időpontjában milyen összetételű kormány lesz éppen hatalmon, mivel a fenti javaslatoknak lényegesen eltérő a támogatottsága az egyes pártok körében

¹¹ Inogucsi: *Japán politika*. p. 331.

egyértelmű ENSZ-felhatalmazás hiányára hivatkozva sikeresen meg tudta akadályozni a támogató műveletekben részt vevő haditengerészeti kontingens mandátumának meghosszabbítását. Ez az eset is mutatja, hogy a nemzetközi békefenntartó akciókban történő fokozottabb részvétel lehetőségének megteremtése, valamint a valódi kormányzati alternatívát felmutatni képes ellenzéki politizálás lehet a japán kül- és belpolitika továbbfejlődésének egyik lehetséges útja, ami nem zárja ki, hogy a kettő időnként egymással is ellentmondásba kerüljön. Egészen sajátos mozzanata volt nemrég a témában Fukuda miniszterelnök és Ozava között zajló egyeztetésnek, hogy az ellenzéki párt elnöke a kialakult patthelyzet feloldására egy pillanatra felvetette egy LDP-JDP nagykoalíció ötletét. Azonban még ez a szokatlan elképzelés is, amely majdnem pártelnöki székébe került a csaknem négy évtizedes pályafutása alatt öt pártalakulatot szétverő ellenzéki politikusnak, csupán ideig-óráig tudta volna feltartani a japán politikában az elmúlt másfél évtizedben mindinkább egyértelművé váló folyamatot: a belpolitikai értelemben vett normális Japán megszületését.

A kötet ízlésesen megtervezett japános borítója, illetve a gördülékeny és precíz magyar szöveg a Századvég Kiadót és a fordítókat dicséri. Szakmai alpműről lévén szó, egy név- és tárgymutatóval gazdagítani lehetett volna a kötetet, bár ez vélhetőleg az alapkiadás hiányossága.

A magyar kiadást illető egyetlen apró kritikánk a hátsó könyvborító azon állítását illeti, mely szerint a szerző „az ENSZ főtitkár-helyettesi posztját is betöltötte”. Inogucsi az ENSZ Egyetem rektor-helyetteseként valóban *Assistant Secretary-General* rangban soroltatott be a világszervezet protokoll-listájára, ez azonban megtévesztő angol (és magyarra tényleg nehezen visszaadható) megnevezése ellenére a főtitkári tisztet és a két főtitkár-helyettesi rangosztályt (*Deputy Secretary-General*, illetve a közvetlen ez alatti *Under-Secretary-General*) követő negyedik szint, melyet az egyes szakosított szervezetek és programok második számú vezetői, így az ENSZ tokiói posztgraduális egyetemének rektor-helyettesei is megkapnak. Inogucsi Takasi persze mindettől függetlenül Japán egyik legjelentősebb mai politológusa, akinek *Japán politika* című művét őszintén ajánlhatjuk a japán történelem, gazdaság és politika kérdéseiben szakmailag elkötelezett olvasókon túl (hiszen nekik ez amúgy is kötelező olvasmány) általában a nemzetközi kapcsolatok és a politikatudomány iránt érdeklődőknek is.

**Kül-Világ,
a nemzetközi kapcsolatok folyóirata**

megjelenik negyedévente

HU ISSN 1785-5284

Kiadja:

Kül-Világ Alapítvány

2040 Budaörs, Nyár u. 14.
<http://alapitvany.kul-vilag.hu>
mail@kul-vilag.hu

Főszerkesztő:

Wagner Péter

Szerkesztők:

Csicsmann László
Hoffmann Tamás
Lattmann Tamás
Marton Péter
Selmeczi Anna
Tóth Gergely

Szerkesztőség:

1053 Budapest, Egyetem tér 1-3.
ELTE Állam- és Jogtudományi Kar
I. emelet, 112.
Tel: + 36 1 411 6532
Fax: + 36 1 266 3103
mail@kul-vilag.hu

A honlapon szereplő szövegek, illetve a folyóiratban közzétett tanulmányok és minden egyéb szöveg szerzői jogi védelem alatt áll. Azok – ellentétes kikötés hiányában – szabadon idézhetők és hivatkozhatók a forrás szabályos megjelölésével, további felhasználásukhoz viszont a kiadó előzetes írásbeli engedélye szükséges.